Miro Kačić

HRVATSKI I SRPSKI

Zablude i krivotvorine

Uz suradnju
Ljiljane Šarić

Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 1995.

Iz recenzije prof. dr. Augusta Kovačeca

Budući da je hrvatski jezik još uvijek obilježen posljedicama dugotrajnoga srpsko-jugoslavenskoga jezičnog nasilja, autor je sebi postavio zadaću ispitati sve činjenice koje su na ovaj ili onaj način utjecale na odnos između hrvatskoga i srpskoga, pogotovu zato što je za svaku buduću odluku u svezi s hrvatskim jezikom – prije svega u svezi s njegovim usmjeravanjem i normiranjem – bitan temeljit i jasan uvid u trenutačno stanje činjenica.

Prof. Kačić svjestan je koliko su tekstovi napisani o ovome problemu relativni, pa i dvoznačni... Zato on, potpuno svjesno i odgovorno, temi ne želi pristupiti polemički – iako sadržaji na to navode, a za polemički bi ton bilo puno psiholoških opravdanja. Da bi osigurao objektivnost i vjerodostojnost, autor ponajprije nastoji u kronološkom i logičkom slijedu izložiti ČINJENICE o hrvatskom jeziku, poglavito one koje se ničim ne daju osporiti. Usporedo s tim, podjednako tako sustavno, želi upozoriti na logičku i metodološku nedosljednost (a vrlo često i fantazmagoričnost) argumentacije svih onih (kako Srba tako, nažalost, i Hrvata) koji su u posljednjih 150 godina pokušavali osporiti samosvojnost hrvatskoga jezika ili pak barem umanjiti njegovu izvornost.

Držeći se dokumenata i tekstova na kojima gradi svoje izlaganje, prof. Kačić demistificira mnoge činjenice s pomoću kojih se unutar dugotrajne kampanje »srpsko-hrvatskoga jezičnog zajedništva« nastojala umrtviti svaka protuargumentacija.

Ne želeći se upuštati u nagađanja, ali uporno postavljajući pitanja, prof. Kačić uspijeva mnoge stvari staviti na pravo mjesto, otvoriti nove perspektive za daljnja istraživanja i pročistiti argumentaciju kojom ćemo se od sada moći služiti.

Rukopis što nam ga predočuje prof. Kačić rezultat je pomnoga istraživanja i vrednovanja glavnih etapa u povijesti hrvatskoga književnog jezika pa razjašnjava mnoga sporna pitanja ili pak iznosi činjenice koje su se do sada skrivale i prešućivale. Zato će ovaj tekst poslužiti kao polazište za svako ozbiljno proučavanje novije povijesti hrvatskoga jezika, ali istodobno i kao putokaz za predstojeće (nužno) normiranje hrvatskoga jezika u samostalnoj hrvatskoj državi.

Proslov

Rukopis se ove knjige stvarao kao zbir činjenica koje su trebale biti temeljem znanstvenomu radu, a koji je trebao biti odgovorom na neke napise, u stranim časopisima, o odnosima hrvatskoga i srpskoga jezika, odnosno o srpskohrvatskome ili hrvatskosrpskome jeziku, kako su ga pisci tih napisa zvali. Činjenice su se gomilale. Njihov je skup rastao i preobražavao se u mislovno ustrojenu cjelinu, i gotovo se sam u knjigu koja je pred tobom, štovani čitatelju, preobrazio. Ni ovo djelo neće bez pogrješaka biti, pa te, štioče moj, za razumijevanje i strpljenje molim.

Zahvala svima koji su me poticali na izdavanje ove knjige i onima koji su to omogućili: Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, Filozofskomu fakultetu i Zavodu za lingvistiku (nakladniku).

Zahvaljujem svima koji su na bilo koji način sudjelovali u izradi knjige. Posebno zahvaljujem suradnici Ljiljani Šarić, bez čije bih pomoći još uvijek prikupljao materijale i upisivao navode u računalo, recenzentima akademiku Milanu Mogušu i prof. dr. Augustu Kovačecu na korisnim primjedbama, tajnici Zavoda gđi Rajni Golubić za svekoliku pomoć bez koje bi knjiga bila još u rukopisu. Prof. dr. Bulczú László kriv je za sve što je dobro u knjizi, a ja sam odgovoran za sve što je u njoj loše.

Svojoj se obitelji ispričavam zbog vremena koje sam im oduzeo, a supruzi Miri zahvala za strpljenje i podršku.

Autor

1.

Hrvatski jezik
i pismenost kroz povijest

Hrvatska je književnost od početaka u XV. stoljeću nastajala na trima narječjima jezika hrvatskoga, čakavskome, kajkavskome i štokavskome: sva su tri narječja neodvojljiva njezina građa.

U IX. st. Hrvati su kao jezik bogoslužja prihvatili starocrkvenoslovjenski koji je preinačen i za nebogoslužnu porabu i poznat kao hrvatska suvrst staroslovjenštine. Dvije su inačice toga jezika, bogoslužna i nebogoslužna, ostale sve do sredine XIX. stoljeća dijelom glagoljičnoga crkvenoga obreda. Na taj je jezik na kojeme su stvoreni zapisi pravnoga sadržaja i glagoljaška književnost postupno utjecao pučki jezik na polju glasoslovlja, oblikoslovlja, skladnje i rječnika. Od XIV. i XV. stoljeća pučkim su jezikom napisane svjetovne pjesme i pjesme nabožnoga sadržaja koje su se pjevale prigodom blagdana u crkvi. Začinjavci su, prevoditelji i priređitelji postupno uvodili pučki jezik u književne ozbiljke i prethodnici su obilatoga književnoga stvaralaštva u XV. i XVI. stoljeću. Jezik je duhovnih pjesama, prijevoda, čudokaza i crkvenih igrokaza svakodnevnošću pridonio narodnosnosti sredovjeke hrvatske književnosti (Hercigonja 1981:30). U pismenosti su hrvatskoga sredovječja isprepletena tri pisma: latinica, glagoljica, hrvatska ćirilica (bosančica) i tri jezika: hrvatski, latinski, staroslovjenski do kraja XI. stoljeća, dotično crkvenoslovjenski hrvatske suvrsti od početka XII. do u XVI. stoljeće (Hercigonja 1994:6).

U razdoblju se europskoga *preporoda* u gradskim središtima, poput Splita, Dubrovnika, Zadra, Hvara, književni radovi stvaraju na mjesnim narječjima. Glagoljična je književnost osnova na kojoj se razvijala preporodna književnost u Hrvata koja je uvjetovana zapadnoeuropskim, u prvome redu talijanskim utjecajima. Od XIV. stoljeća hrvatski su latinisti pridonosili latinističkoj književnosti europskoj: hrvatski se morao potvrditi

kao ravnopravan izričaj na kojemu se može prenijeti misleno područje: rad je humanista i preporodnih pisaca stoga osobito važan (Hercigonja 1983). Pjesmotvorje na jeziku hrvatskome opstoji od XIV. stoljeća; na njem je spjevana *Judita* (Venecija 1501.), djelo oca pjesničke umjetnosti hrvatske, Marka Marulića – kojemu su preteče poznati i nepoznati petrarkisti dubrovački. Marulić je pisao stilizacijom čakavskoga narječja,[1] rabeći katkad kajkavske i štokavske oblike kada su mu kao pjesničko sredstvo bili potrebni. Dubrovački petrarkisti su (Šiško Menčetić, Marin Krstičević, Džore Držić) u svojim lirskim izričajima nadahnuti narodnim pjesmotvorjem, ali im je temelj i crkvena i nabožna književnost u cjelini. Isprvice su se služili čakavštinom; istom poslije, u XVI. i XVII. stoljeću, pisci kao što su Marin Držić, Ivan Gundulić, Ivan Bunić i Junije Palmotić uvode jekavsku štokavštinu.[2] Dubrovniku je susjedna Hercegovina bila štokavska, te je s čakavskim podslojem u XVII. stoljeću stvoren razrađen štokavski književni izraz. Istodobno se je stvarala književnost hrvatska na narječju čakavskome u Splitu, Zadru i Hvaru. Čakavski su izričaj njegovali književnici koji su slijedili Marulića: Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Mikša Pelegrinović, Petar Zoranić, Šime Budinić, Barne Karnarutić, Juraj Baraković... Njihov je jezik mjesno obilježen, ali kako su dodiri među narječjima neizbježni, proučavatelji su primjećivali utjecaje štokavskoga u djelima pisanima čakavskim. U epskoj je pjesmi *Vazetje Sigeta grada* Barne Karnarutić svjesno preuzimao jezike vlastite književne baštine, narječje kajkavsko, čakavsko i štokavsko kako bi stvorio opći književni izraz. U XVI. je stoljeću čakavska književnost doživjela zlatno doba. Ugled je narječja čakavskoga izrazit; Faust Vrančić (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*, 1595.) dalmatinski hrvatski svrstava među najuglednije jezike europske. Već se u *Petrisovu zborniku* (1468.) pokazuje mogućnost višenarječne književne stilizacije (Moguš 1995:23).

U razdoblju se crkvene preobrazbe književna predaja glagoljaška nastavlja. Prevoditelji nabožnih tekstova s njemačkoga pokazuju zavidno poznavanje narodnoga jezika i mogućnost njegove prilagode književnomu izričaju. Oni svoj jezik zovu *hrvat-*

1 Isp. Moguš 1995:53 i d.
2 Isp. Vončina 1993:123–154.

skim[3] ustrajavajući na izvornoj riječi, posebice Stjepan Konzul Istranin, Anton Dalmatin. U XVI. se stoljeću i kajkavsko narječje preko djêlā pisaca iz sjeverne Hrvatske pojavljuje na hrvatskoj književnoj pozornici.[4] Razlike među narječjima nijesu nikad ni bile oštre, pa se tako u drugoj polovici XVIII. stoljeća pokazuju u kajkavskome narječju neki znakovi štokavskoga utjecaja. Pisci su neprestano oblikovali svoj književni izričaj višenarječno na načelu međudijalekatnoga prožimanja, primjerice Petar Zrinski i Pavao Vitezović u XVII. stoljeću. Vitezović je nastavio predaju ozaljske ideje o književnome jeziku (Moguš 1995:83–96).

U sedamnaestome stoljeću uočljivije su naznake da bi štokavsko narječje moglo biti osnovicom općemu jeziku. Bartul je Kašić kao jezik prijevoda Biblije u rukopisu 1622. odabrao štokavštinu, a štokavski je odabran i u *Ritualu rimskome* (1640.). Smatrao je štokavsku ikavicu iz Bosne najobičnijom, svatko ju može razumjeti i stoga se on njome u svim djelima i služi (Brozović 1978). Micaglia je dubrovačku štokavštinu smatrao osobito lijepom, a jezik se pjesnika Junija Palmotića također okreće k štokavskomu. Dubrovačka je književnost pisana štokavskim jekavskim imala velik utjecaj na ostalim hrvatskim područjima. Dalmatinski se pisci XVII. stoljeća (Ivan Ivanišević, Petar Kanavelović, Jerolim Kavanjin, Andrija Vitaljić...) okreću k štokavskomu. Štokavski je i jezik djêlā bosanskih franjevaca Stjepana Matijevića, Pavla Posilovića, Matije Divkovića.[5] Protupreobrazba se pokušava približiti svim ljudima, a protupreobrazitelji svoj jezik nazivlju *hrvatskim, slovinskim* ili *ilirskim*.[6] Bosanski franjevci u to vrijeme preuređuju stare hrvatske glagoljične služabnike unoseći u njih osobine štokavskih govora iz Bosne. Ta su djela: vjeroučnici, molitvenici i druga nabožno obilježena štiva, pisana štokavštinom, narječjem koje će dva stoljeća kasnije biti prihvaćeno kao književni jezik u svim područjima hrvatskim. Djela su nabožna sadržaja štokavštinom kojom su se služili franjevci i isusovci u Bosni i Dalmaciji bila izvorištem razvoja hrvatskoga jezika i književnosti u XVIII. stoljeću. Navlastice su važni radovi dvojice franjevaca: Filipa Grabovca i Andrije

3 Isp. dio *Jezik i naziv njegov*.

4 Prema najnovijim istraživanjima očito je da je »... na području kajkavskog narječja dolazilo vrlo rano do književne stilizacije.« (Moguš 1995:66 i d.).

5 O ulozi bosanskih franjevaca u stvaranju hrvatskoga književnojezičnoga sustava isp. Brozović 1972. i 1978.

6 Isp. *Jezik i naziv njegov.*

Kačića Miošića. Štokavskom ikavicom pišu u Slavoniji Antun Kanižlić, Matija Antun Reljković, Matija Petar Katančić koji je preveo Bibliju ikavskom štokavštinom. Sredinom XVIII. stoljeća većina hrvatskih pisaca rabi štokavski kao svoj izričaj. U Bosni se, Hercegovini, Slavoniji i Dalmaciji pisci služe štokavštinom; kajkavska se predaja nastavila oko Zagreba.[7] Između XV. i XVIII. stoljeća štokavska se ikavica ili ijekavica rasprostire na veliku dijelu hrvatskoga područja. Posljetkom je bila pojava slovnica i rječnika zasnovanih na tome narječju: Della Bellin rječnik (*Dizionario Italiano-Latino-Illirico*, 1728.), slovnica Franje Marije Appendinia (*Grammatica della lingua illirica,* 1808.), kao i šestosvezačni rječnik franjevca Joakima Stullia. Drugi dio njegova rječnika, *Rjecsoslòxje ilirsko-talijansko-latinsko* (1806.), ima 80 000 natučnica. Istodobno djeluju pisci rječnika i kajkavski pisci (Ivan Belostenec[8] i Paval Vitezović u XVII. stoljeću, Andrija Jambrešić i Adam Patačić u XVIII. stoljeću) koji ne prihvaćaju zamisao o zajedničkome štokavskome narječju. Rječnik je Belostenčev (*Gazophylacium*, 1740.) prvi obuhvatan rječnik jezika hrvatskoga, najveće i najobilatije djelo toga doba na kajkavskome narječju. U djelo su unesene čakavske i štokavske osobine jer je Belostenec kao pavlin boravio u različitim krajevima i poznavao mnoge hrvatske govore. Vitezović je u rukopisnome rječniku *Lexicon Latino-Illyricum* latinskim riječima dao istovrjednice iz svih hrvatskih narječja. Šime Starčević je u *Novoj ričoslovici iliričkoj* (1812.), napisanoj štokavskom ikavicom, prvi opisao novoštokavski četveronaglasni sustav. Hrvatska književnost pisana štokavštinom počinje od XV. stoljeća i do XIX. stoljeća biva prostorno premoćnija od čakavske i kajkavske književnosti. Bez obzira na to, čakavski su i kajkavski izričaj suživjeli sa štokavskim, kao što i danas suživе u pjesmotvorima suvremenijih hrvatskih književnika: (kajkavskih: Frana Galovića, Ivana Gorana Kovačića, Miroslava Krleže, Nikole Pavića – čakavskih: Vladimira Nazora, Mate Balote, Drage Ivaniševića...). Utjecaj je osnovice kajkavske i čakavske na onodoban književni jezik hrvatski znatan i u rječniku i u naglasnim inačicama. Književna je predaja uvelike utjecala na oblikovanje književnoga jezika u Hrvata XIX. stoljeća i na razvoj njegov u dvadesetome.

7 Štokavsko narječje iz sredine XVIII. stoljeća pravi je početak suvremenoga općega hrvatskoga (Brozović 1970:127–158).

8 Joannes Béllosténěc. Dalje ćemo u tekstu ime pisati grafijom koja se u novije vrijeme uobičajila.

Kakvi god da su se pomaci dogodili u rječniku ili slovničnome ustroju u razdobljima minulih stoljeća, neprijeporno je da književni jezik od XVI. do XX. stoljeća ima jezikoslovnu produžnost kao hrvatski jezik. Ta produžnost uvjetuje prepoznavanje zajedničkih crta u slijedu začinjavci, Marulić, Kačić, Kranjčević, Ujević; Vramec, Brezovački, Đalski, Krleža, Ivan Goran Kovačić; Držić, Gundulić, Nazor, Šegedin... Od ranoga XVI. do kraja XVIII. stoljeća život je jezika hrvatskoga mjestimice raznolik, ali ipak opstoji svijest o zajedničkome temelju. Šimun je Kožičić služabnik svoj iz 1533. nazvao *Misal hrvacki*, a nije rimski kako je to bio običaj smatrajući da hrvatski ima sva prava biti bogoslužnim jezikom.[9] Svoj jezik, splitski čakavski, toliko različit od jezika riječke bogoslužne knjige toga vremena, i Marko Marulić zove *hrvatskim*. Oba su bila očitovanjem istoga narodnoga jezičnoga izraza. Od europskoga se preporoda do XIX. stoljeća i naziv *ilirski* često rabi da bi se označio hrvatski jezik, navlastice štokavski njegov izričaj, ili nešto što se odnosi na stanovnike hrvatskih područja, jer su se Hrvati nastanili u Iliriku u VII. stoljeću.[10]

9 Ističući da će *Misal* poslužiti za »hrvackoga jezika prosvećenje«, Kožičić poistovjećava nazive hrvatski narod i hrvatski jezik. Isto je učinio glagoljaš Martinac četrdesetak godina prije »...nalegoše [Turci] na jazik hrvatski...« (Moguš 1993:44).

10 Isp. *Jezik i naziv njegov*.

2.

Srpski jezik prije preustroja Vuka Stefanovića Karadžića

Pisani je jezik u srpskim krajevima nakon primanja kršćanstva bio staroslovjenski.

Nastala je srpska inačica staroslovjenštine, dotično stvaranje jezika, koji se nazivlje *srpskoslovjenskim* (Marinković 1978: 7), na kojem je od XII. do XIV. stoljeća nastajala srpska književnost. Sudbina je crkvenoslovjenskoga jezika u Srba i Hrvata bila posve različita. U srpskoj je sredini on bio uporište pravoslavne crkve iza koje je stajao državni ustroj. Nastanak toga jezika prati stvaranje države i jedne crkvene svetosavske zajednice. Stvoren je prosvjetni obrazac s dvjema posvema različnim suvrstima, usmenom i pisanom. Pučki se jezik gdjegdje pojavljivao u pismenosti u poveljama i zakonicima, ali kao popratni dio spisa. Školovali su se ljudi koji su se lako izražavali crkvenoslovjenski. O tome svjedoče mnogi tekstovi izvorno napisani na crkvenoslovjenskome ili prevedeni s grčkoga. Taj je jezik imao u pravoslavnim zemljama istu službu što ju je u istome vremenu u katoličkim zemljama imao latinski jezik. Na crkvenoslovjenštini su nastajala književna djela u čast vladatelju i vladateljskoj obitelji, srpskim crkvenim uglednicima i djelima svetaca. Stara književnost srpska pokazuje čvrstu povezanost crkve i feudalne države. Dok je jezik staroslovjenski na istoku i u Bosni okamenjen (Ivić 1971:113), u Istri je i u Dalmaciji izuzetno pokretljiv, pod znatnim utjecajem narječja čakavskoga, pa i u bogoslužnim djelima gdje bi se to najmanje očekivalo. Na hrvatskim su područjima izostale svečane i govorničke vrste koje je uvjetovala svjetozorna potpora crkve državi u Srbiji. U crkvenoslovjenskome jeziku u Srba nakon XII. stoljeća nije bilo većih promjena. Bilo je međutim mijena u načinu pisanja. Početkom XIII. stoljeća preustrojen je način pisanja tako da što bolje odgovara srpskoj inačici crkvenoslov-

jenštine. Pretpostavlja se da je preustroj proveden na poticaj Save Nemanjića (Ivić 1971:114). Srpskoslovjenski je donekle približen uzoru najbolje pisane slike izgovorene riječi; kasniji se razvoj nije nastavio u istome smjeru. Konstantin Filozof, pisac koji je iz Bugarske prešao u Srbiju, pokušao je vratiti pravopis na stare, izvorne uzore kako bi se sačuvala vjera, odnosno vjerodostojnost najstarijih crkvenih spisa; preustroj nije ni pojednostavio ni poboljšao pravopis, nego ga je samo zamrsio.[11] Od XV. stoljeća nadalje djela su u Bugarskoj i Makedoniji prepisivana srpskoslovjenskim, što svjedoči o tome da je ta pismenost bila ugledna. Posljednje desetoljeće XV. stoljeća ujedno je i posljednje desetoljeće opstojanja sredovjeke srpske države. U XVI. se stoljeću utemeljavaju povremeno tiskare na srpskim područjima. Tiskaju se crkvene knjige srpskoslovjenštinom. Za turske se vladavine resavski pravopis[12] postupno uproštava; javlja se ekavska zamjena *jata* te zamjena poluglasa slovom *a*. I oblik se slóvā mijenjao (Ivić 1971:116–117).

Slika se razvoja srpskoga jezika može stvoriti na temelju očuvanih pisanih djela – a mnogo je nestalo u turskim vremenima. Među očuvanim spisima najviše je onih pravnoga ili trgovačkoga sadržaja. Od književnih se vrsta najprije pojavljuju viteški zgodopisi, neovjereni spisi i nabožna djela. Prodor je narodnoga jezika u književnost na pravoslavnome istoku bio mnogo sporiji negoli na katoličkome zapadu. Na katoličkome se području od XV. stoljeća razvijala svjetovna preporodna književnost upravo kad je opstojnost srpske države bila ugrožena turskim osvajanjima i kada je izvan crkve zapriječen put svakoj pismenosti. Nekih naznaka narodnoga govora – radi razumljivosti – ima u dijelovima povelja (Marinković 1978:5–12).

Srpska se književnost u srednjem vijeku njeguje u okviru obrednih književnih vrsta naslijeđenih iz staroslovjenskoga razdoblja. Pisani se sustav književnih vrsta posvema razlikuje od usmenoga. Pisana srpska književnost srednjega vijeka ne poznaje ljubavno pjesništvo, vrstu koja je u zapadnoeuropskome

11 Smatralo se, naime, da je slabost, pa i nevjernost slovjenskih prijevoda jedan od uzroka stvaranja krivòvjērjā. Despot je S. Lazarević odlučio da se utvrde pravila kojih bi se svi pisci i prevoditelji trebali držati kako bi u svetim knjigama bilo što manje nesuglasja. Spis *Kazanje o pismenima* (1423.–1426.) pokazuje da je Konstantin Filozof bio slab jezikoznanac. U spisu spominje da od stranih jezika zna za »grčki, sirski i jevrejski, a od slovenskih za bugarski, srpski, bosanski, slovenski, češki i hrvatski« (Kašanin 1975:396–397).

12 Pravopis nastao proustrojem Konstantina Filozofa (Ivić 1971:116).

prosvjetnome krugu u to vrijeme doživjela rascvat. Usmeni je izraz njegovao, pretpostavlja se, čuvstvenu i pripovjednu pjesmu, pripovijetku i sl., a pisani životopise svetačke, govorničku književnost, nabožnu lijepu i poučnu književnost, neovjerenu književnost, pisma, zapise i povelje te prevedene mudroslovne i bogoslovne spise. Usmena srpska epika nije sačuvana, ali su prevoditelji viteških zgodopisa o Troji i Aleksandru Velikome rabili izgrađen pripovjedno-ratnički izraz koji je morao biti prije stvaran. Predmetom su pisane književnosti država, vlast i vladatelji. Stvara se lik vladatelja-sveca. Sveti Sava počinje pisati srpske životopise: značajan se dio tadašnje srpske književnosti veže uz opis života glasovitih ljudi srpskoga naroda (*Povesno slovo o knezu Lazaru* Danila Trećega) (Kašanin 1975). Srpsku je sredovjeku prosvjetu, dakle, obilježavalo stvaralaštvo na *slavjanoserbskome* jeziku, jeziku koji je postupno dobivao sastavnice srpskoga crkvenoslovjenskoga i pučkoga jezika (Albin 1970).[13] U turskim je naletima srpsko kletvenaištvo uništeno. Pisano stvaranje gubi moć, dotrajava u krilu crkve; pretpostavlja se da se usmeni izraz razvija. Kad se nakon velikih seoba počne stvarati srpsko raseljeništvo, razdvaja se dotada jedinstveno srpsko društvo. Početak XVIII. st. prvi je prijekid s predajom: Srbi se sele u Ugarsku bez knjiga i učitelja. Prazninu popunjavaju Rusi koji, braneći pravoslavlje, šalju knjige i učitelje u te krajeve. Tada Srpska pravoslavna crkva napušta uobičajenu porabu srpske inačice crkvenoslovjenštine u bogoslužju i prihvaća rusku inačicu. Ruska je crkvenoslovjenština ustrojno različita i od srpske crkvenoslovjenštine i od pučkoga jezika (Naylor 1980:69). Građanski razred pokušava narodnosnu samobitnost očuvati osloncem na vjeroispovjedno blizak crkveni *ruskoslovjenski* jezik, odbacujući vlastito nasljeđe srpskoslovjenštine. Ruskoslovjenština je u prosvjetnopovijesnome vidu imala značajna udjela u stvaranju samosvojnosti srpskoga naroda, ali je time njoj žrtvovano nasljeđe srpskoga sredovječja.

Početkom se XIX. st. taj jezik može smatrati književnim jezikom Srba, osobito onih iz Ugarske, koji, iako su ga umnici poznavali, nije imao veliku skupinu »izvornih govornika« (Naylor 1980:69). Zasigurno je taj jezik bio Srbima straniji negoli

13 Jezik je na kojeme su nastala djela stare srpske književnosti jezik svetih knjiga. Veoma je malo djela napisano (djelomice) jezikom koji bi na bilo koji način bio sličan današnjemu srpskomu jeziku. Taj je jezik bio i preprekom nedostatnoj proučenosti stare srpske književnosti (Kašanin 1975:5).

srpska crkvenoslovjenština. Stoga Dositej Obradović,[14] koji putujući Europom uviđa problematičnu razliku između književnoga i pučkoga jezika, pokušava pisati jezikom koji će biti bliži pučkomu govoru. U prvim je desetoljećima XIX. stoljeća nesiguran izbor srpskoga književnoga jezika. Tri se vrste jezika: ruskoslovjenski, slavjanoserbski i donekle oblikovan srpski jezik na temeljima pučkoga jezika natječu kao književni jezici: »... Mada su još u srednjem veku poneka književna dela (izvesni spisi pravne i privatne sadržine) pisana jezikom koji sadrži dosta narodnih elemenata, i mada su neki srpski pisci u Južnoj Ugarskoj (današnjoj Srpskoj Vojvodini) u toku 18. veka po koje svoje delo pisali narodnim jezikom (Gavrilo Stefanović Venculović, npr. svoje verske i moralne besede, Zaharije Orfelin uputstva za praktični život, J. Rajić ep – Boj zmaja s orlovi i neke udžbenike za versku obuku omladine i naroda), književnost je kod Srba, ukoliko je bilo, do kraja 18. veka pisana uglavnom jezikom koji je narodu bio dalek (prvo starim srpskoslovenskim, pa ruskoslovenskim, pa mešavinom ovog poslednjeg s narodnim)...« (Enciklopedija Jugoslavije, Leksikografski zavod, 1960. – navod iz priloga M. Stevanovića o književnome jeziku u Srba od Dositeja i Vuka). O različnosti povijesnoga razvoja jezika srpskoga i povijesnoga razvoja jezika koji nije imenovan, već označen kao jezik »u zapadnim našim krajevima«, Mihailo Stevanović kaže: »... I dok u zapadnim našim krajevima, kako smo izneli, narodni jezik vrlo rano, još u kasnijem srednjem veku, ulazi postepeno u književnost, a od 15. veka vrlo poznati pisci naši na toj strani poznata svoja dela pišu na narodnom jeziku, na istoku, kod Srba, još čitavih trista godina, do kraja 18. veka, piše se po tradiciji na crkvenoslovenskom jeziku, koji je narodu

14 Dositej je Obradović pisao *slavjanoserbskom* jezičnom mješavinom, ali u njegovim spisima ima i pučkoga jezika. Da ga nikako nema, Vukov bi preustroj bio besmislen (Nikčević 1969/70:58). Iz životopisa je Dositeja Obradovića razvidno da su izbivanja iz srpskih krajeva utjecala na njegovo obrazovanje i rad, pa i na jezik: dugo je boravio u Dalmaciji. Nakon isposništva u manastiru Hopovo u Srijemu putuje Dalmacijom i Krfom (1761.–1771.); u Dalmaciji upoznaje narodni jezik, čita djela M. A. Reljkovića i A. Kačića Miošića; 1770. u Dalmaciji završava tri spisa; u Smirni naučio grčki; pokazuje zanimanje za antičku književnost. Od 1771.–1776. boravio je u Beču, pa u Bratislavi, Halleu, Leipzigu, Parizu (1778.–1783.); opet u Beču (1789.–1802.), pa u Trstu (1802.–1806.).
Vraća se u Srbiju i postaje ministar prosvjete (podaci iz Jugoslavenskoga književnoga leksikona, Matica srpska, Beograd 1971. uspoređeni s podacima iz Enciklopedije Jugoslavije JLZ-a).

bio nepoznat. Istina, poslednjih decenija 18. veka književni se jezik kod nekih srpskih pisaca približavao narodnom, ali narodni jezik postaje književni tek u prvoj polovini 19. veka...« (Stevanović 1964:21–22). Još krajem XVIII. stoljeća crkveni ljudi podupiru ruskoslovjenski jezik s obrazložbom da je to najprošireniji, najpravilniji i najčistiji jezik koji je razumljiv svim Slovjenima: »... U nauci je dobro poznato da još krajem XVIII. vijeka crkveni ljudi forsiraju tzv. ruskoslavenski jezik s motivacijom da je to najčistiji, najpravilniji i najrasprostranjeniji slavenski jezik, koji je razumljiv svim narodima slavenskim pa i Srbima. Takvom shvatanju se suprotstavljaju austrougarske vlasti koje forsiraju narodni jezik sa željom da odvoje Srbe od Rusa. Narodni jezik kao književni forsiraju i neke pristalice prosvjetiteljskog pokreta smatrajući da se prosvjeta u narodu može širiti jedino na narodu razumljivome jeziku. Međutim, protivu narodnog su ne samo crkveni ljudi, nego i neki srpski književnici iz građanske klase koji drže da je narodni jezik isuviše prost i nerazvijen da bi bio književni...« (navod prema Nikčević 1969/70:57–58). U slavjanoserbskome koji su oni predlagali nije se znalo što je slovjensko, crkveno, a što srpsko, pučko: pisci svaki put drugojačije pišu »po pravilam babi Smiljani« (Nikčević 1969/70:57–58). U srpskoj književnosti toga doba štoviše i književna djela vojvođanskih Srba – djela kojima je jezik imao manje ili više pučki značaj – nijesu pisana ni ujednačenim ni zajedničkim književnim jezikom pučke naravi jer takova jezika do pojave Vuka Stefanovića Karadžića u srpskoj književnosti nije bilo (Mladenović 1969:232). Da bi dokazao neispravnost takova puta srpske književnosti, Vuk pokušava uvesti jezik usmenoga pjesništva kao jezik pisane književnosti.[15]

O stanju u jeziku književnome u njegovo vrijeme Vuk Stefanović govori: »... Dva su velika uzroka ovoj nesreći našega jezika... prvo, što su naši spisatelji sve samouci u Srpskom jeziku: zašto mi nemamo još ni *bukvara Srpskoga*, a kamo li što više... Kad koji tako prođe kroz sve škole, onda postane Srpski spisatelj (koji hoće); gdjekoji uzmu Slavensku gramatiku G. Mrazovića, te je pročitaju: da po njoj *Srpski* pišu; a gdjekoji...

15 Karadžić obračunava sa svima dotadašnjima jezičnima i jezikoslovnima predajama srpske sredine. Povijesno briše u korist usmenoga pučkoga. Srpska sredina početak svoje jezične povijesti promatra počevši od Vuka, od njegova *bajkovito* ustrojena obrasca poimanja jezika u kojeme se zaboravlja da je prije njega opstojalo i štogod drugo.

odmah po Njemačkoj i po Latinskoj gramatici počnu Srpski pisati, i ne sumnjajući da oni mogu ne znati svoga jezika... Ponajviše našijeh književnika i veće gospode Srpske po Madžarskoj kažu, da je Slavenski jezik (što imamo danas na njemu bibliju i ostale crkvene knjige) pravi Srpski jezik, a ovaj, što njim govori narod *(i oni)*, da je samo *svinjarski i govedarski jezik*, i da je *pokvaren* od prvoga... Nikakvijem jezikom na ovome svijetu nije tako lasno pisati, kao ovijem njihovijem: kod njih ne treba znati nikakve gramatike (ni Srpske ni Slavenske), nego zareži pero pa piši po svome *ukusu*, kako ti kad iz pera isteče: što ne znaš Srpski, metni Slavenski; što ne znaš Slavenski, metni Srpski; a što ne znaš ni Srpski ni Slavenski, metni kako ti drago (što ti prije na um padne): gdje se iz dva jezika (i iz treće glave) po svojoj volji treći gradi, tu se ne može pogriješiti; samo da nije čisto kao što narod govori, a ostalo sve može podnijeti. Sad se ne treba čuditi, za što se u nas knjige pišu 'po pravilam babi Smiljani...'« (Navod prema ćiriličnome tekstu u knjizi *Vuka Stef. Karadžića i Save Tekelije pisma visokopreosveštenome gospodinu Platonu Atanackoviću pravoslavnome vladici budimskome o srpskome pravopisu, sa osobitijem dodacima o srpskom jeziku.* U Beču, u Štampariji jermenskoga manastira 1845:85–89, isticanja V. S. K.).

3.

Srpski jezik i preustroj Vuka Stefanovića Karadžića

Prijelomište je u razvoju srpskoga jezika objava 1814. kratke slovnice, *Pismenice*, ijekavskom štokavštinom pod imenom Vuka Stefanovića Serbijanca.

Trojezični je *Srpski rječnik* (*Lexicon Serbico-Germanico-Latinum*) pisan istim tim narječjem sastavio u suradnji s Jernejom Kopitarem, koji je naveo latinske i germanske istovrjednice srpskim riječima. Rječnik je objavljen 1818. Neraščišćeno je pitanje koliko je riječi u tome rječniku doista »srpskih«. A na stavku je o jeziku koji je Hrvatima dao Vuk Stefanović Karadžić poslije izgrađen nazor o istosti hrvatskoga i srpskoga. Dotad je srpski književni jezik bio porušen crkvenoslovjenski ili *slavjanoserbski*. Karadžić se odupro nasljeđu crkvenoslovjenštine i stoga je djelovanje njegovo pojačalo prodor »narodnoga jezika«.

Djelo je njegovo nastalo na hrvatskim temeljima. Naime, isusovački su mu rječničari služili kao uzori i djela njihova kao izvori (Horvat 1978:445). On je izbor ijekavskoga štokavskoga narječja obrazložio time što je ono najproširenije među Srbima, njime su ispjevane, prema Vuku, sve narodne pjesme, blisko je crkvenoslovjenskomu jeziku, a narječje je i dubrovačke književnosti te ujedinjuje pravoslavne Srbe s »braćom Rimskoga zakona«:

»...A kad bismo se dogovarali, koje bi narječje bilo najpriličnije da ga u pisanju knjiga svi primimo, ja bih rekao, *ovo* južno: ono od zapada u Srijemu dopire do Vukovara i uz Dunav gotovo do Budima, a od juga u Srbiji gotovo do Bijograda (u Bukoviku slušao sam 1839 godine gdje ljudi i odande i iz obližnjih sela govore: *dijete, bijelo, lijepo* i t. d.); osim toga glavnoga uzroka mogu se još spomenuti i ovi: 1) da su gotovo sve naše narodne pjesme u njemu postale; 2) da se ni u jednome drugom narječju gdjekoje riječi različnoga značenja slovima ne mogu razlikovati, kao n. p. *sjedim*...i *sijedim*... 3) ono je najbliže i Slavenskome narječju, od kojega mnogi viču da se ne treba udaljavati; a

4) ono je narječje od Dubrovačkijeh spisatelja, i tako se samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom Rimskoga zakona, koja s radošću nama ruke pružaju: mi svi valja da se trudimo, dotle da dotjeramo, da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od Latinskijeh slova Slavenskima a od Slavenskijeh Latinskima... Današnji je Ilirski ili Zagrebački pravopis bolji nego svi dojakošnji i ostali sadašnji pravopisi južnijeh Slavena Rimskoga zakona, ali još nije onaki, kakav bi trebalo da je: oni bi valjalo prema Latinskijem slovima da načine osam novih slova...« (Navod prema ćiriličnome tekstu u: *Vuka Stef. Karadžića i Save Tekelije pisma visokopreosveštenome gospodinu Platonu Atanackoviću pravoslavnome vladici budimskome o srpskome pravopisu, sa osobitijem dodacima o srpskom jeziku.* U Beču, u Štampariji jermenskoga manastira 1845:19, 20, 21.). On je, dakle, za književni *srpski jezik* uzeo *narječje hrvatske književnosti.* U proslovu je »Narodnim serbskim pjesmaricama« osjetio da bi zbog toga mogla i neprilika nastati: Srijemci će mu prigovarati što nameće hrvatski jezik i što je »sve napečatio Hercegovački«, ali su gotovo sve junačke pjesme »koe se po narodu Srbskom pjevaju, u Hercegovačkom dijalektu spievane«:

»... Ovde može biti daće se kome osobito smiešno viditi što ja pišem: liepo, bielo, snieg, sviet, rieč, i pr: No ja molim svakoga, kome se ovo nedopadne, neka mi oprosti. Ja znam da u Slavenskim knьigana stoi: lьepo, belo, snьeg, svet; a Serblьi po Sremu, po Bačkoj, po Banatu, i po Serbii oko Save i oko Dunava govore: lepo, belo, sneg, svet; ali Serblьi po Horvatskoj, po Dalmacii, po Bosni, po Hercegovini, po Cernoj gori i po Serbii do Valьeva i do Karanovca svi govore: liepo, bielo, sviet, rieč, liek, rieka, i pr. Koe e sad od ovoga troga najlьepše i najbolьe to bi težko bilo rešiti; erbo bi to svaki dokazivao da e ono, koe e on iz detinstva navikao... A ja sam ovde ovako pisao iz dva uzroka: Edno što sam ovako iz usta moe majke čuo i iz detinstva navikao, pak mi i sad lьepše, nego i edno drugo, u ušima zveči; a drugo; što se ovako govori onde gdi sam ja ove pesne slušao (Navod prema ćiriličnome tekstu u: *Srpske narodne pjesme.* Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić, knj. I., Štamparija Kraljevine Srbije Beograd 1891:11, Primečanie).

... Pjesne su ove sve tako napečatane, kao što sam ih ja prepisivao iz usta Srba i Srbkinja, i zato su pravilnie u smotreniju govora narodnog' nego one prve koe sam u djetinstvu slušao, i lani ovdje pisao. A što su edne pečatane po Hercegovačkom' dialektu, a druge po Sremačkom', to će mi (nadamse)

svakij oprostiti iz sljedujućeg uzroka: da sam ih napečatio kao što e u korenu (koe bi najpravie bilo za obje strane n. p. djevojka, djeca, vidjeti, letjeti i pr.), onda bi svakij imao pravo reći: ovo su narodne pjesne, pakъ zašto ihъ nie napečatio kao što ihъ narod peva; erъ mi i sami znamo kako bi trebalo, nego smo radi znati kako narodъ govori; da sam sve napečatio Hercegovački... onda bi rekli Sremci (a osobito varošani i varoške): ta šta ovaj nama sadъ nameće Horvatski jezikъ; a da samъ sve napečatio Sremački (n. p. devoika, deca, viditi, letiti i pr.), onda bi povikali Saraevci, Mostarci, Pazarci, Zvorničani, Užičani i svi ostali Srblъi Hercegovačkog' dialekta (odъ Adrijatičeskoga mora do Osjeka, Loznice, Valjeva, i do Karanovaca): gle! kako e netko pokvario i nagrdio naše pjesne. (Sve su gotovo junačke pjesne, koe se po narodu Srbskom' pjevaju, u Hercegovačkom dialektu spjevane)...«[16] (Op. cit., *Predslovie*, str. 15.).

Temelj su tomu rječniku od 26.270 riječi nesrpski rječnici, »šokački rječnici«[17] iz kojih je preuzimao građu. Kad se na Ko-

16 Tekst je u zagradama bilješka V. Stefanovića u *Predsloviu*.

17 P. Ivić (1971:257) o nazivu *šokački* kaže: »...Sam Vuk zvao je ove rječnike šokačkim (tako su Srbi u ono vreme nazivali katolike našeg jezika).«
Nazivi su *Šokci* i *Bunjevci* nerijetko bili zlorabljeni u srpskim krugovima. Rabili su se kako se ne bi spominjalo hrvatsko ime, dotično činjenica da su i Bunjevci i Šokci Hrvati. U općepoučnim se izdanjima Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža« ne nalazi natučnica *Šokac*, kao ni u Leksikonu JLZ (1974.).
U Akademijinu Rječniku (dio 17., 1959–1962:710–711) *Šokac* se određuje kao (1) naziv dijelu Hrvata starosjelaca ikavaca u Slavoniji, Baranji, Bačkoj i Bosni (na nekadašnjem turskome području), te naziv koji pravoslavni Srbi daju Hrvatima katolicima. Riječ je neznana postanja (dovodi se u vezu s tal. *sciocco*, ali to nije baš pouzdano tumačenje). Najstarije potvrde sežu u XVII. st. Značenje se (2) određuje kao priprost čovjek ili seljak u opreci prema građaninu (u Slavoniji, Baranji, Bačkoj i Bosni).
S tim se objašnjenjem podudaraju i zaglavnice u *Rječniku hrvatskoga jezika* V. Anića gdje se *Šokac* najprije definira kao 'Hrvat iz Slavonije, Baranje, Srijema i zapadne Bačke', a u drugom se značenju uz oznaku *lokalno* i *razgovorno* navodi: 'nadimak katolika u izražavanju pravoslavaca'.
U *Enciklopediji* su *Jugoslavije* (JLZ, Zagreb 1982.) pod natučnicom *Bunjevci* (str. 583–588, autor Vaso Bogdanov) navedene osnovne činjenice o njihovu podrijetlu i o različitim pokušajima njihova odnarođavanja. Ime je to naseljenika hrvatskih u kraju oko Zrmanje, s jedne i s druge strane Velebita, i Liču i okolici, u sjevernoj Bačkoj s obiju strana granice te u manjem broju u drugim mjestima južne Mađarske sve do okoline Budima. Svi su Bunjevci štokavci. Sudeći po govoru, živjeli su na zemljištu uz Dinaru i uz sjeverni dio Svilaje gdje se prije provale Turaka govorilo štokavski i gdje je u XV. st. nastalo ikavsko novo naglašivanje. Izraz se *Bunjevci* prvi put javlja 1622. kao ime ovećega sela u Bačkoj. Početkom XVII. st. Bunjevci se počinju seliti. S različnih su strana dolazili u krajeve u kojima se danas nalaze, stoga im govor nije svagdje isti: gdjegdje su bili izloženi ikavskomu, drugdje ekavskomu utjecaju. Bilo je i ma-

pitarovu preporuku prihvatio jezičnoga popisa, pronašao je građu, kako navodi u »Objavleniju o Serbskome Rječniku«, u

darskoga i njemačkoga utjecaja. U Vojvodini su najviše usredotočeni u Subotici. Selidbe su, izazvane turskim osvajanjima, zahvatile Hrvate koji su pod imenom *Bunjevaca* napustili prvotna boravišta. Uz Liku, Slavoniju, Pokuplje i Pounje naselili su srednju i sjevernu Bačku, dijelove županije baranjske, peštanske i čongradske. Na njihove tragove se u Bačkoj nailazi od XVI. st. Naselja su im se zbog turskih ratova, ugarskih i austrijskih vojana često pretvarala u ratna poprišta. Početkom su XIX. stoljeća zahvaćeni mađarbom, naročito plemići i viši činovnici. Seljaštvo je sačuvalo pučki jezik i običaje i spoznaju o hrvatskoj narodnosti Bunjevaca. Odnarodbi je pridonosilo katoličko svećenstvo mađarsko. Tomu su se opirali bunjevački pučki svećenici, koji su dolazili iz Bosne, u franjevačkim samostanima. Mađarbi je Bunjevaca pridonosila i vjerska podvojenost pučanstva u Vojvodini.
Kako su bili odvojeni od ostalih Hrvata, Bunjevci su bez jakoga sloja vlastitoga umništva bili prepušteni odnarodbi. 1839. službenim jezikom u Subotici postao je mađarski. Od 1897. u svim se bunjevačkim osnovnim školama predavalo isključivo na mađarskome. Priječena su njihova društva, narodno ime i progonjen tisak. Ivan se je Antunović (*Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih*, 1882.) od 1867. odupirao mađarbi; djelatnost je njegova nastojala sve Južne Slovjene ujediniti u katoličkoj crkvi; opstanak je Bunjevaca vidio u južnoslovjenskome jedinstvu. Antunović je pisao ijekavštinom, a istodobno je Bunjevce htio približiti srpskoj kulturi jer je ćirilicu propagirao kao bunjevačko i narodno pismo. U jugoslovjenskome duhu djeluju B. Modrušić od 1872., Ivan Mihalović (*Gramatika i čitanka ilirskoga jezika,* 1876.); bunjevačko-srpskomu je zbliženju, prema nekim tumačenjima primjerice, navodno pridonijelo i to što su se gdjekoji Srbi borili za bunjevačka narodna prava – Dušan Petrović, Mladen Karanović, Jovan Jovanović-Zmaj. Veze s Hrvatima snaže od pokretanja Antunovićevih *Bunjevačkih i šokačkih novina* (1870.); surađuje se sa zagrebačkim prosvjetnim društvima. Od 1903. se izrazito učvršćivanje hrvatstva pokazuje kao jedino uspješan i zbiljan tijek buđenja narodnosne svijesti u Bunjevaca. Ali i dalje ostaju na južnoslovjenstvu. U *Nevenu* od 15. II. 1913. hrvatski usmjerena bunjevačka stranka ističe: »...načelo nam je da su Bunjevci i Šokci ogranak naroda hrvatskoga, a naš jezik da je isto hrvatski, ali ispovijedamo narodno jedinstvo sa Srbima te njihov jezik isto tako smatramo kao svoj«.
Nakon 1918. ostaje polovica Bunjevaca i šokačkih Hrvata pod Mađarskom. Poput mnogih drugih Hrvata, nakon su 1918. bili južnoslovjenski raspoloženi. Štoviše smatraju »kao poručenim« zajedničko južnoslovjensko ime. Međutim, i Bunjevci uskoro osjećaju da su podvrgnuti Pašićevoj velikosrpskoj prevladnosredotočnoj zamisli, odnosno srpskoj vladajućoj kući. Velikosrpski vlastodršci žele od 1918. do 1928. pretvoriti Bunjevce u pokornu glasovataljsku vojsku i posrbiti ih svim sredstvima koja se nijesu razlikovala od mađariteljskih. To je osudio kao nerazumno i vojvođanski Srbin V. Stajić koji je 1935. napisao veoma dobru studiju o Bunjevcima. Kad je posrbljavanje Bunjevaca doživjelo slom, vladajuća je velikosrpska buržoazija proglasila bunjevačke Hrvate narodnosno nepouzdanim čimbenicima od kojih je trebalo čuvati državu i srpstvo, a monarhofašistike svevlasti Aleksandrove i »jugoslavenstvo« i »jedinstvo«. 1939. čak je i Hrvatska seljačka stranka iznevjerila svoje bunjevačke pristaše.
Pridjev je *šokački* u svezi *šokački rječnici* stoga istovrjedan pridjevu *hrvatski*. Nazivi su se *Šokci* i *Bunjevci* na srpskome području smišljeno rabili kao zamjene za ime *Hrvat*. Nametana je politika uvjetovala da se i u popisima stanovništva u Vojvodini posljednjih desetoljeća stanovit postotak Hrvata očitovao kao *Bunjevci* ili kao *Šokci*, i to je moglo dobro poslužiti za krivotvorbu podataka o broju Hrvata na tome području.

»rječnicima Šokaca Mikalje, Delabele, Volitiđija, Stulija, dalje kod Habdelića, Jambrešića i Belostenca...«. Tamo navodi da će rječnik sadržavati sve »srpske riječi[18] koje se nalaze u rječnicima Kurcbekovom, Dellabelli, Belostencu, Jambrešiću, Stulliju, Voltidžiju, Hajmu...«[19] uz još »jednu trećinu pravih srpskih riječi« (prema ibid.):

»...Svi Slavenski narodi, kromje Serbalja vostočnog' vjeroispovjedanija imaju svoe Rječnike... Mi ga sami trebamo... Trebamo najpre Rječnik narodnoga Serbskog' ezika, u koem će se soderžavati samo one rječi, koe narod Serbskij upotrebljava: da po tom' sovokupleniju sobstvenih naših rječi poznamo cjelo polље našeg' ezika: da vidimo na čemu smo... Slavenskij ezik ostaje istočnik obogašenija Serbskom' eziku, kao i Rossijskom'. No

18 Karadžićev je opseg pojmova »Srbi«, »srpstvo« i »srpski« puno širi od onoga kakav bi bio razuman. Na njegovu su tragu i srpski lingvisti nastavili *nesrpske*, kako narodnosne, tako i jezikoslovne činjenice, proglašavati *srpskima*. Tako su na istoj razvojnoj crti izjave Pavla Ivića o Vuku Stefanoviću Karadžiću i njegovu rječniku i one iznesene koje desetoljeće poslije, nakon najezde na Hrvatsku.
»... U drugoj polovici 19. v. hrvatsko ime i hrvatsko nacionalno opredelenje prodrli su među katolike u Slavoniji i Bosni koji do tada nisu bili Hrvati... Dobro je poznato da je Vuk bio Srbin iz Tršića kod Loznice u srbijanskom Podrinju. Takav gramatički i glasovni sistem spada u odlike velikog dela srpskih narodnih govora, a u izvornim dijalektima Hrvata vrlo je redak. Udeo nosilaca takvog govora među katolicima srpsko-hrvatskog jezika nije veći od jedan odsto. Ovo novo jezičko približavanje Srbima otklonilo je jezičku barijeru prema svim onim katolicima štokavcima čiji je govor bio bliži Vukovom nego hrvatskom tipu književnog jezika. Otpala je mogućnost da se deo tih štokavaca izjasni za srpsku naciju i hrvatsko opredelenje se proširilo na preostale katolike štokavce, pored ostalog i na one u Dubrovniku...« (navod prema Brozović 1991:103-104).
Vidi se što srpski jezikoslov, čiji su radovi bili općepriznati, misli gdje sve žive Srbi. Da bi izbjegao naziv »Hrvat« za stanovnike hrvatskih krajeva, govori o katolicima štokavcima koji se slučajno nijesu očitovali za srpsku narodnost (to se, naravno, odnosi i na dubrovačko područje). Kad govori o domaćem govoru Karadžićevu, ne misli na govor njegova mjesta, nego na novoštokavske narječne osobine u cjelini.
Pridijevanje srpskoga imena nesrpskomu nije rijetkost, pa nije povezano samo s Hrvatima i hrvatskim jezikom. To je vidljivo i na imenovanju jezika spomenika crnogorskih. Srpskim se imenom nazivao i jezik sredovjekih spomenika crnogorskih premda ga sami sročitelji nazivlju općim slovjenskim imenom. To je posljedak prakse u kojoj je srpsko ime, osim stanovnika srpske države, označivalo i sve pripadnike pravoslavne crkve, bez obzira na podrijetlo, državnu ili narodnosnu pripadnost (Nikčević 1969/70:51).

19 Navedeno prema Horvat 1978:439. Asim je Peco pronašao među 26.270 riječi 2.500 istočnjačkih. To je 10%, a ima i folklornih i mjesnih izraza koji se nigdje drugdje ne nalaze (Horvat 1978:445).

Rječnik Serbskij mora (sad za pervij krat) predstaviti Serblem nьiov sobstvenii ezik – najsvetiju narodnost – onako kakav on sam po sebi est. On mora iz samog' naroda, koi nьim govori, počerpan biti.–

Ja sam takovij Rječnik preduzeo, i već skupio. On će pomenutim' potrebama udovletvoriti. Soderžavaće sve Serbske rječi, koe se nalaze u Rječnicima: Kurcbekovom (koi e samo imenom Serbskij), Dellabelli, Belostencu, Jambrešiću, Stulliju, Hajmu; i imaće jošt' ednu tretinu pravih Srbskih rječi, koe se ni u ednome, ot rečenih Rječnika, ne nalaze. Meni e kao u Serbii rodьenom, i bavivšemuse neprestano do sad s sonarodnicima, po različnim' predjelima, prostranstvo i razlika narodnog' ezika dovolьno poznato. Zato sam mogao i kod mnogih rječi različnie našega istog' ezika dialekte naznačiti...« (navod prema *Srpski rječnik 1818.*, u: Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. druga, Prosveta, Beograd 1966. Dodaci, str. 3 – *Objavlenie o serbskome rječniku* za koje se u tome izdanju navodi: »Ovo prvo *Objavlenije*, štampano na dva nepaginirana lista, 4^0, slato kao dodatak uz brojeve 88 (od 18. aprila), 112 (od 16. maja) i 172 (od 23. septembra) bečkih *Novina srbskih* za godinu 1816. Na poslednjoj stranici svakog od pomenutih brojeva nalazi se urednička beleška koja skreće pažnju na priloženo Vukovo Objavlenije«). Ali kaže da je te rječnike više razgledao nego čitao, da je pisao više iz glave i da nije uzimao one riječi za koje nije mogao pouzdano reći da se rabe u narodu: »...Kopitar me je i ranije savetovao da se latim skupljanja narodnih srpskih reči... Da bi mi još više olakšao, Kopitar mi je dao da pregledam rečnik Voltiđijev, a posle i Belostenčev, Jambrešićev i Stullijev. Uostalom, ja sam te rečnike više razgledao nego čitao, pisao na listićima hartije više iz glave, i nikad nisam uzimao iz rečnika takve reči za koje ne bih mogao pouzdano reći da se upotrebljavaju u narodu. Vrativši se krajem 1816. u Beč, doneo sam već prilično veliku knjigu listića sa srpskim rečima. Tada sam počeo posao zajedno s Kopitarom...« (Navod prema: Izmail Ivanovič Sreznjevski, *Vuk Stefanović Karadžić* – biografska i bibliografska skica, Književnost br. 1, Beograd 1987:40).

Proturječna je tvrdnja da će djelo A (rječnik Vuka Stefanovića Karadžića) sadržavati »sve srpske riječi« iz djêlā B (izvora), a da se pritom djela B *ne čitaju* nego *razgledaju*. Nepreuzimanje gdjekojih riječi iz isusovačkih rječnika i Pavle Ivić tumači time što ih nije bilo u materinjem govoru Vuka Stefanovića Karadžića

(Ivić 1971:284). Ako mu je izvor bio materinji govor,[20] i ako je rječnik zamišljen kao njegov opis, nejasno je zašto bi onda uopće preuzimao građu iz »šokačkih rječnika«. To i ne mora biti tako jer u rječniku pojedine rječnične jedinice nose oznake krajeva; neke su riječi, koje uostalom nikada nijesu ni živjele na srpskome području, obilježene kao hercegovačke (*žlica, izvan, kovčeg, ulje, utjecati*) (Ivić 1971:288). Čini se da je Vuk Stefanović Karadžić mjerilo pripadnosti materinjemu govoru porabio kao krilaticu koja je trebala istaći pučku utemeljenost njegova rječnika, a na nju su se, u sklopu politike u kojoj se, naravno, nije dopuštala tvrdnja da je rječnično djelo presudno za razvoj srpskoga jezika nastalo na temelju rječnika hrvatskoga jezika, posliji osvrti i raščlane rječnika neprestano pozivali. Bartul Kašić, Jakov Mikalja i Ardelio Della Bella uza štokavske su jedinice u svoje rječnike unosili i dodirne istoznačnice. Kajkavci Juraj Habdelich (*Dictionar ili réchi slovenske z vexega ukup zebrane*, 1670.)[21] i Andrija Jambrešić (*Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, 1742.) unose dodirne istoznačnice iz štokavskoga i čakavskoga, a obilato i Belostenec. Svi su za tvorbeno pravopisno načelo, samo se razlikuju u načinu ozbiljbe njegove. Radeći na rječniku, Vuk je Stefanović Karadžić izostavljao čakavske i kajkavske riječi, da bi zadržao štokavske, uz dvojbenu tvrdnju da je mogao pouzdano reći da se rabe u narodu. I ustrojem se *Srpski rječnik* poklapa s isusovačkima. U predgovoru je pravopis (preustrojen po glasovnome načelu), slijedi slovnica i napokon rječnik. U drugome je izdanju Vuk Ste-

20 »... Taj govor opisao je u bitnim njegovim obeležjima B. Nikolić. Što se jata tiče, on je utvrdio da tršićki govor danas 'predstavlja slobodnu mešavinu ekavizama i ijekavizama'... U Tršiću danas nije očuvan klasični ijekavski izgovor za dugo jat, već se mesto toga tu javljaju primeri tipa *siieno... djéte...* u Vuka ekavizam nije tako izrazit, čest kao što je to slučaj u tršićkom govoru... ekavizam... se u tršićkom govoru obično tumači kao relativno novija pojava. Tu se on, kako misli Nikolić, mogao pojaviti 'pod uticajem susednih ekavskih govora, škole i administracije'... Slično stoji stvar i sa Vukovim pisanim jezikom. U početku, videli smo, to nije dosledan klasični ijekavizam. On je tu dvostruko narušen: ekavizmima i jednosložnom zamenom dugoga jata. Obe te osobine Vuk će docnije, u *Srpskom rječniku*, kasnijim spisima, sasvim napustiti i svoja će dela pisati čistom klasičnom ijekavštinom. Sa tim izvornim ijekavizmom, po svemu sudeći, on se u detinjstvu nije susreo u Tršiću jer je, videli smo iz Vukova jezika u *Pjesnarici*, taj tršićki ijekavizam bio drukčiji, već, verovatno, docnije, kada je u Sremu počeo da zapisuje narodne pesme Tešana Podrugovića i Filipa Višnjića – pevača što su prebegli sa ijekavskog hercegovačkog i bosanskog područja...« (Vukomanović 1987:105, 108).

21 Izraz je *slovenski* koji ima u naslovu kajkavski oblik pridjeva *slovinski*.

fanović Karadžić dopunio *Pjesnički glosarij*, po preporuci Dobrovskoga, pa je knjiga triput veća. Horvat ističe da je moguće da su isusovački rječničari utjecali i na taj dio. To bi se moglo doznati kada bi opstojao rječnik susložnik (Horvat 1978:446).

4.

Preustroj Vuka Stefanovića Karadžića i istodobna zbivanja u Hrvatskoj

Za vremena preustroja Vuka Stefanovića Karadžića stanje je u Hrvatskoj bilo posve drugojačije.

Ilirski je preporod od 1830. bio vođen romantičkim zamislima i štovanjem narodnosnoga, a Ljudevit su Gaj i njegovi sljedbenici zagovarali jezik dubrovačkih štokavskih pisaca kao književnu *koiné* koja bi Hrvate dovela do jezičnoga i narodnoga jedinstva. Nije preporod uveo štokavski (ni novoštokavski) govor, jer gotovo sto godina prije Gaja i njegovih sljedbenika svi hrvatski pisci izvan sjeverozapadne Hrvatske pišu prilično ujednačenim narječjem, bez obzira na to je li njihovo narječje bilo koje od štokavskih narječja ili su govorili čakavskim narječjem. Stoga je jedino sigurno da se radilo o izboru između dvaju jezika pismenosti: novoštokavskoga i kajkavskoga (Brozović 1978:56). Ne prihvaća se najprošireniji ikavski hrvatski govor ni govor upravnoga i prosvjetnoga središta Hrvata zbog kajkavske osnove. Jezik je književnosti dubrovačke najcjenjeniji i shvaćen znamenom nadprostornoga, narodnosnoga i prosvjetnoga zajedništva (Vince 1978:511). Zamisao su Gajevu o zajedništvu svih Južnih Slovjena, pa i ilirizam u cijelosti sa zapadnim ozračjem koje je nosio, Srbi odbili. I sam Vuk Karadžić nije bio pripravan prihvatiti oblikovanje narodnosnoga bića u skladu s ilirskima zamislima. Zamisao je o zajedništvu Južnih Slovjena bila umni nacrt, a nije bila posljedak povijesnoga gibanja. Slovenci su, Hrvati i Srbi bili odvojeni poviješću i državotvornim razvojem, a još izrazitije vjerski i prosvjetno. Tih je godina usmjeravao put novoga književnoga hrvatskoga jezika Vjekoslav Babukić. Bio je izvorni štokavac i na nj je utjecao stari književni jezik dubrovački. Taj je jezik snažno utjecao i na dva važna pjesnika ilirizma, Ivana Mažuranića, čiji ep *Smrt Smail-age Čengića* nas-

ljeduje Gundulićev ep *Osman* te na Slovenca Stanka Vraza i pjesnički izraz njegov.

Ilirci su pokušali ujediniti sva štokavska podnarječja u jedan književni jezik. Usporedno je s tim zbivanjima u Hrvatskoj Vuk Karadžić preustrojio srpski književni jezik posvema prekinuvši s nasljeđem *slavjanoserbskoga*. Hrvati su samo nastojali ujediniti područne književne jezike na temelju opstojeće predaje. Hrvati izabiru iz već postojećega, dok Srbi jezik književni stvaraju iz predajno nepostojećega. Posljedak je toga istodobnoga djelovanja bio da su Srbi i Hrvati, na posve drugojačijim temeljima, odlučili odabrati ijekavsko štokavsko narječje kao književni jezik. Sve razlike koje su bjelodane tomu pokušaju usprkos uvjetovane su različnim nasljeđima dviju uljudaba.[22] Bečki je književni dogovor (1850.), za koji se mislilo da je otvorio put stvaranju zajedničkoga književnoga jezika za Srbe i Hrvate, istočnohercegovačkoga ijekavskoga, imao mnogo protivnika, primjerice u zadarskome krugu. U XIX. su stoljeću Srbi i Hrvati bili podijeljeni u nekoliko država i nikakova jedinstvena prosvjetna politika nije bila ozbiljiva. A narodnosni je duh i misao o nezavisnosti bio previše izražen i u Hrvatskoj i u Srbiji. U pokušajima je preustroja jezika Gaj kritizirao Karadžićevu isključivost: Karadžić se u preustroju svojem oslonio samo na jedno narječje, hercegovačko novoštokavsko, dok su ilirski slovničari (Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić) uzimali u obzir oblike i riječi i iz drugih narječja, čakavskoga i kajkavskoga; čemu su zapravo težili bilo je stupnjevito stapanje štokavskih narječja hrvatskih u zajednički jezik. Oni nijesu oblikovali nov književni jezik hrvatski, nego su jednostavno proširili štokavski sustav na čakavsko i kajkavsko područje. U stvaranju je i razvoju hrvatskoga književnoga jezika građa iz drugih dvaju narječja imala bitan udio, a narječja su na razvoj sustava neprestano utjecala preko jezika hrvatskih pisaca. Preko kajkavskoga je u hrvatski jezik preuzeto dosta nijemštine, kao i talijanštine preko čakavskoga. Bečki je dogovor ostao samo proglasom jer načela njegova zapravo nikada nijesu uhvatila korijena ni u hrvatskoj ni u srpskoj pisanoj riječi. Ilirci su jezičnu posudbu smatrali

22 Preporod nije ozbiljio jezično zajedništvo Hrvata i Srba jer je tridesetih godina XIX. st. pobjeda Vuka Stefanovića Karadžića još daleko. Usavršeni se Karadžićev jezik ustaljuje u Srba tek polovicom XIX. stoljeća, a općenito se prihvaća i postaje služben u Srbiji 1868. Preporod ne uvodi jezičnoga sustava dosljedno novoštokavskoga tipa, nego borba u tome smjeru traje sve do kraja XIX. stoljeća (Brozović 1978:57).

prijeko potrebnom za povećanje izražajne snage izričaja, a ta je njihova težnja, težnja k uvođenju novih riječi koje bi se rabile u školstvu i znanosti, stvaranju prevedenica, posudbi iz drugih slovjenskih jezika, ili pak unutarnarječnoj posudbi, nespojljiva s preustrojem Vuka Stefanovića Karadžića. Na hrvatski se jezik u XIX. stoljeću snažno odrazilo preuzimanje iz kajkavštine i čakavštine, kao i posudba i prilagoda stranih riječi. U drugoj polovici XIX. stoljeća oblikovanje je književnoga jezika pod utjecajem Zagrebačke jezikoznanstvene škole, jezikoznanca Adolfa Vebera Tkalčevića i Bogoslava Šuleka koji je rječničarskom djelatnošću, u kojoj se je držao čistunskih načela tvorbe riječi uzimljući ih najprije iz hrvatskih narječja, a zatim i iz slovjenskih jezika, rječnički obogatio jezik hrvatski (Jonke 1954:67–81). Stvorio je sustav vojnoga nazivlja, iz kojega se mnogi nazivi danas opet rabe (*bojnik, častnička odora, doknadni pričuvnik*...). U drugoj polovici XIX. stoljeća hrvatski može biti jezik uprave; stručno je nazivlje pod češkim utjecajem. Hrvatska je ilirska zamisao oslabila snaženjem osnove Ante Starčevića.

5.

Prinudno približavanje hrvatskoga i srpskoga

Početak prinudnoga »približivanja« hrvatskoga jezika i srpskoga jezika označuje rad srpskoga jezikoznanca Đure Daničića[23] na *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* koji je izdavala Akademija od 1880. do 1976.

Svrhom je njegove suradnje sa zagrebačkim jezikoslovima bilo izglađavanje razlika koje su se očitovale među hrvatskim i srpskim, što se pretvaralo u umjetno prevladavanje razlika. On se je sa suradnicima trudio stvoriti književni jezik na novoštokavskoj osnovici temeljen na pučkim govorima i pukopisnoj književnosti. Jezično su približivanje neki ugledni Hrvati vidjeli dobrim temeljem prosvjetnoga i mogućega državnoga izjednačivanja. Strossmayerova težnja za jedinstvom Južnih Slovjena nije mogla ukloniti srpski san o velikoj Srbiji ni habsburšku sredotočbu. Daničić je podupirao Karadžićevu nakanu koja je bila u izravnu sukobu s hrvatskim književnim nasljeđem. To je pokazao i prvi svezak Akademijina Rječnika (1881.). Rječnična je građa kajkavske književnosti bila u njemu posvema zanemarena. Prvi su svesci zanemarili suvremeniju književnost hrvatsku, a i Šulekove rječnike, premda su se drugi urednici na njih gdjekada pozivali (Jonke 1971:176). U tome je rječniku naglasak stavljen na podrijetlo i povijest riječi više negoli na

23 Jezikoznanac koji dolazi iz Srbije kao tamošnji popisatelj književnoga jezika objavljujući izdanja starih spisa, djela o naglasnome sustavu, *Srpsku sintaksu, Istoriju oblika, Osnove, Korijene*, ugledni tumač Karadžićevih ideja, da bi na hrvatskoj strani proveo ono što je već napravio na srpskoj. Prije utvrđivanja pravila za Akademijin Rječnik, objavio je knjižicu *Rat za srpski jezik i pravopis* (Budimpešta 1878.); u nekoliko je članaka iznio pravila o naglašivanju, objavio temeljno djelo o srpskoj skladnji (1858.), prvu pučku slovnicu (*Mala srpska gramatika,* 1850.) i prvu povijest jezika (1874.) (Naylor 1980:73, Ivić 1990: 242–246).

njihovu zbiljnu porabu. Sve se ono što nije novoštokavski oblikovano ili bilo takovo po postanku prilagođavalo. Tako se mijenjaju čakavska i kajkavska imena mjesta (*Čakovac, Dionice, Spljet*) a književna se djela romantizma i realizma poštokavljavaju i prilagođavaju izgovornomu pravopisu (*Pod starimi krovovi – Pod starim krovovima, Među žabari – Među žabarima*[24]). Promijenjeno je i dotad uvriježeno bilježenje dugouzlaznoga i dugosilaznoga naglaska: »...Jednako su se tako književna djela iz razdoblja hrvatskoga romantizma i realizma prilagođivala jedinstvenoj štokavskoj normi i fonetskom pravopisu, ako su imala sreće da dožive drugo ili koje naredno izdanje... Promijenilo se i akcenatsko znakovlje, što su ga Hrvati rabili od Bartola Kašića do Antuna Mažuranića. Po uzoru na Karadžićevo i Daničićevo bilježenje dotadanji je znak za dugosilazni naglasak (´) promijenjen u ˆ (*grád* u *grâd*), a dotadanji znak za dugouzlazni naglasak (ˆ) u ´ (*hrâna* u *hrána*). Sve je to bilo u dubokoj suprotnosti s koncepcijom zagrebačke filološke škole koja je zagovarala posebnost književnoga jezika, a u hrvatskom slučaju posebnost izgrađivanu na tronarječnim vrelima...« (Moguš 1993: 175). U posljednjem je razdoblju novoštokavske prilagodbe u jezik Hrvata ugrađivan jezik Karadžićevih i Daničićevih djela.

Slijedeći načela Vuka Stefanovića Karadžića, Ivan je Broz 1892. objavio pravopisni priručnik, a Tomo Maretić svoju slovnicu temeljenu na Karadžićevim i Daničićevim djelima. Tomo Maretić bio je vrstan jezikoznanac koji je pristupom ka građi i načinom njezine obrade u slovnici nadvisio priručnike koji su joj prethodili, ali uspješnost pristupa ne umanjuje najveći nedostatak te slovnice: opisano je isključivo tvorivo Karadžićevih i Daničićevih djela. Sadržaj je njihovih djela »gotovo izjednačen s organskim novoštokavskim narječjem koje je postalo jedini i neprikosnoveni sudac jezične pravilnosti« (Moguš 1993:175). Književnoga jezika, prema mladoslovničarskim postavkama koje je slijedio, i nema. Jezik je skupna svojina koja se razvija pravilno, po vlastitim unutarnjim zakonima. Književno obliko-

24 Djela su se već bila pojavila sa svojim izvornim naslovima; poštokavljena su u kasnijim izdanjima. Dokaz je to zamagljavanja jezičnoga razvoja u drugoj polovici XIX. stoljeća krivotvorbom hrvatske književnosti iz vremena romantizma i realizma. Književnost se druge polovice XIX. stoljeća prilagođavala onodobnim jezičnim normama, kao da izvorna djela Šenoe ili Kovačića ne bi bila današnjemu čitatelju razumljiva. Početkom XX. stoljeća takve su prilagode bile hotimična preinaka jezika, pa se na njih štoviše gledalo kao na najnaravnije stanje stvari (Brozović 1978:75).

vanje mora samo slijediti govorno očitovanje kao uzor. Ta je slovnica uskratila hrvatskoj društvenoprosvjetnoj sredini ono što je vjekovima imala, njezine zakonite tekstove, a srpskomu je nasljeđu dala ono što ono dotada imalo nije, učeno objašnjen slovnički sustav jezika (Peti 1995:277). Srpskoj su društvenoprosvjetnoj sredini u toj slovnici pojam jezika netom zapisani tekstovi usmene predaje.[25]

U Broz-Ivekovićevu rječniku (1901.) 52.279 je natuknica. 80% uzeto je iz štokavskoga narodnoga pjesništva, narodnih priča i poslovica. O rječničnoj građi Franjo Iveković u *Predgovoru* kaže:

»Pokojni nećak moj, gimnasijski profesor Dr. Ivan Broz, s namjerom da napiše rječnik Hrvatskoga jezika mnogo je godina skupljao gragju za nj iz svijeh književnih djela Vuka Karadžića i Gjura Daničića, t. j. iz onijeh koja su oni sami napisali i iz onijeh koja su samo izdali na svijet, kao narodne pripovijetke, poslovice, pjesme i t. d... Za temelj je ovoj radnji postavljen: Srpski rječnik istumačen Njemačkijem i Latinskijem riječima. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. Beč 1852. Kako u sam temelj nijesam htio mnogo da diram, prešlo je iz njega koješta u ovu radnju, što po mišljenju mom ne ide u rječnik za običnoga književnika. Tako su... imena vlastita prenesena iz Vukova rječnika u ovaj rječnik... I Turske riječi iz Vukova rječnika ostavljene su ovdje...« (Navod iz *Predgovora Rječnika hrvatskoga jezika* 1901. /skupili i obradili dr. F. Iveković i dr. Ivan Broz/, Štamparija Karla Albrechta, Zagreb, str. 3).

Dodaje kako je popunjavao rječnik u kasnijoj fazi rada riječima iz nekih izvora: »... Pocrpao sam Hrvatske Narodne Pjesme izdane od Hrvatske Matice, neka djela M. Gj. Milićevića i P. Petrovića Njegoša: *Lažni Car* (to sve na 3388 ceduljica)... Zatim sam iz Akademijskoga Rječnika uzeo riječi od početka pa do svršetka 19. sveska petoga dijela... za koje sam držao da su dobre i potrebne; tako i iz zbirke J. Bogdanovića (počevši od slova *m*). Ako i jest Stullijevo Riječosložje mješavina riječi Hrvatskih, Ruskih i Staroslovenskih, štokavskih i kajkavskih, narod-

25 »... Hrvatska se sociokulturna sredina, sa svojim povijesno utemeljenim modelom jezika, koji se oslanja na njezine kulturološki relevantne pisane tekstove, tako našla u škarama dvaju utopijsko-mitski utemeljenih modela kojima Maretić operira. To je, izvan zbiljskoga povijesnog konteksta, idealizirano shvaćanje latinskoga kao klasičnog jezika, s jedne strane, i iz pučkoga izvedeno mitsko poimanje srpskoga vukovskoga narodnog jezika koji treba podići na znanstveni pijedestal i dati mu društveni ugled, s druge strane.« (Peti 1995:277).

nih i načinjenih kojekako, opet ima u njemu vrlo lijepijeh riječi, kojih nijesam našao u ostalom području svojem, pa sam ih zato iz njega uzeo. Iz *narodnoga govora* primio sam od poznanika njekoliko riječi... I sam sam od naroda iz okoline Zagrebačke pobilježio njekoliko riječi, n. p. *bjelinski, ognjenac, oprta, penjača* i t. d.« (Navod iz *Predgovora* u *Rječniku hrvatskoga jezika* 1901: 4). Mnoštvo je čakavskih i kajkavskih riječi kao što su npr. *darežljiv, darežljivost, krstitke, imetak, podoban, poplun, priuštiti, propuh, strop, tjedan...* koje se rabe u hrvatskome književnome jeziku ispušteno, kao i mnoštvo riječi iz rječnika Joakima Stullia; ispuštene su tisuće riječi jezika hrvatske književnosti.[26] Sročitelji su smatrali da jezik Hrvata nije jezik hrvatske književnosti, nego štokavski iz pučkih pjesama, priča i poslovica. Zanemarujući sudobno proučavanje čakavskoga i kajkavskoga narječja, držali su se načela Hermana Paula da samo povijesno proučavanje jezika ima znanstvenu vrijednost. Usprkos takvoj zamisli, u predgovoru Iveković navodi da u hrvatskome opstoje tisuće riječi koje Vuk Stefanović Karadžić nije znao i nije mogao znati: »... nije moguće uhvatiti u knjigu sve glagole, koji mogu biti složeni s prijedlozima i koje za cijelo govori narod, kad mu zatreba; tako n. p. glagol *dobrati* (*doberem*) nema u Vukovu rječniku; a tko će reći, da ga narod ne govori? Iz toga se takogjer vidi, koliko su pretjerivali njeki Vukovci držeći da ne valja riječ koja se ne nahodi u Vuka; tȁ ima u našem jeziku na tisuće dobrih i lijepijeh riječi, za koje Vuk nije znao niti je mogao znati...« (Navod iz *Predgovora* u *Rječniku hrvatskoga jezika* 1901:5).

Utvrđivanju Karadžić-Daničićeve jezikoznastvene škole pridonio je taj rječnik. O ustroju njegovu i silovitu prijekidu s višestoljetnom hrvatskom predajom svjedoči predgovor u kojeme Iveković navodi da je za nj Ivan Broz skupljao građu iz književnih djela Daničićevih i Karadžićevih, da mu je temelj *Srpski rječnik* Vuka Stefanovića Karadžića i da se mogao nazvati i srpskim rječnikom da je nastao među Srbima:

»Ovo djelo moglo bi se zvati i *rječnik Srpskoga jezika*, i da su ga napisali Srbi, jamačno bi se tako zvalo; ali mu je po jednakom pravu i po samim načelima Srbalja Vuka Karadžića (Srb. i Hrv.

26 Priznaje i Pavle Ivić (1971:192) da je u *Rječniku* Broza i Ivekovića zanemareno mnoštvo riječi sasvim običnih u književnome jeziku toga doba. Ali ne propušta istaknuti kako su taj rječnik i Maretićeva gramatika »podešeni prema postavljenom cilju«. A cilj je bio da se pruži uzor – prema interpretaciji Pavla Ivića.

6) i Gjura Daničića (Dioba 5) ime *rječnik Hrvatskoga jezika*, jer su ga spisali i na svijet izdali Hrvati. Nije se dometnulo *ili Srpskoga*, jer taj dometak ne bi zadovoljio ni jednoga Srbina, a ozlovoljio bi mnoge Hrvate, a i Srbi ne bi dodali *ili Hrvatskoga*. Braća ka' i braća.« (Navod iz *Predgovora* u *Rječniku hrvatskoga jezika* 1901:5).

U polemici je s Ivekovićem Vatroslav Jagić prigovarao nebrizi za mnoštvo riječi iz hrvatske jezične prošlosti:

»... Svojom kritikom Jagić je pokazao i dublje shvaćanje gramatičkih izraza uopće, za što Iveković nije imao dovoljno sluha, suviše i ropski zakopan u Karadžićeve i Daničićeve spise, na početku 20. stoljeća!« (Jonke 1978/79:80).

Zanemareno je da »... i književnici (ne samo 'narod' – dakako štokavski 'narod') imaju određena prava pri usmjeravanju književnog jezika, posebno kada je riječ o njegovu obogaćivanju leksičkim inovacijama, bogatstvu novih izraza i nijansa (što je na primjer osporavao Iveković u polemici s Jagićem, govoreći o književnicima 'žutokljuncima').« (Jonke 1978/79:81). Početkom XX. soljeća jezikoznanac se je Ivan Milčetić osvrnuo na zanemarivanje književne i rječnične predaje hrvatske:

»... Mi hoćemo dakle mimo sve ostale napredne narode da stvorimo neka nova jezična načela ... Kod onoliko bistrih umova, što ih je dala našoj književnosti mlada Srbija, vladaju u njoj ipak još donekle neki čudni nazori o jezičnim pitanjima, koji potiču odatle, što se srpski književni preporod počinje s Vukom bez ikakova obzira na književni rad Hrvata od XIV. do konca XVIII. vijeka. A to je mišljenje posve neispravno, jer Gundulić, Kačić, Reljković i t.d. nijesu za naš književni jezik ono, što su bili pisci iz t.z. slavenosrpske škole. Zar su Della Bella, Stulić, Belostenec i drugi sastavljali rječnike, da potomci u njih nikada i ne zavire?« (Milčetić 1905:184).

Na početku je stoljeća književni hrvatski jezik imao sličnu osnovicu kao i srpski književni jezik. U Hrvata se je, koji su imali odavnašnju produženost pisanoga jezika s trima narječnim osnovicama, književna ujednaka započela mnogo ranije, dok se kod Srba počela tek pojavom pučkoga jezika u književnosti. Nasilno je približivanje uvjetovalo raskorak među jezikoslovima i piscima hrvatskima kojima kajkavština i čakavština nikad nijesu prestale biti izvorom (Šenoa, Matoš, Nazor). I hrvatski je jezični sustav bio otvoren njihovu rječničnomu blagu i književnosti usprkos nastojanjima hrvatskih

vukovaca od šezdesetih godina XIX. stoljeća. U *Hrvatskoj književnosti* Broz u vezi s imenom jezika ističe da se jezik naroda mora zvati prema imenu toga naroda, pa se tako jezici Hrvata i Srba moraju zvati *hrvatskim* jezikom i *srpskim* jezikom (Broz 1886:160).

Tomo je Maretić uvod *Hrvatskomu ili srpskomu jezičnomu savjetniku* napisao ekavicom. Kritizirao je sve što se ne slaže s duhom narodnoga jezika kako ga je on shvaćao. Iz književnoga jezika izbacuje sve novotvorbe i kajkavizme jer bi književnom jedinstvu Srba i Hrvata veoma smetale. S takvim je smjernicama desetoljećima stvarano takozvano jedinstvo hrvatskoga i srpskoga jezika. I razumljivo je što Maretić i njegovi sljedbenici proganjaju riječi kao *glazba, isusovac, redarstvo, slovnica, časnik, povijest, knjižnica*... Njegov napadaj na riječi koje su u Hrvatskoj bile uobičajene, dakle napadaj na razinu hrvatskoga jezika najizrazitije različitu od iste razine u srpskome jeziku, govori o naravi jedinstva koje se htjelo stvoriti i o temelju stajalištima koja su se poslije nerijetko izricala i prema kojima književni jezik za Hrvate počinje tek od Vuka Stefanovića Karadžića, otkad su »uzeli« svoj novoštokavski jezik od Srba. Tu su zabludnu misao nerijetko ponavljali srpski jezikoznanci,[27] ali i mnogi drugi slavisti. Tako npr. Kenneth E. Naylor (1980: 65): »The Serbo-Croatian language dates only from the mid-nineteenth century when the Croats agreed to adopt Vuk Karadžić's »Serbian language« as their literary language. This came about due to lack of a »Croatian« literary language acceptable to all Croats and to the urgent political motivations for its adoption.... It is fair to say that the decision by the Croatian intelligentsia to adopt »Serbian« as their literary language in the nineteenth century had a political aspect, similar to the efforts of some Croatian linguists to separate »Croatian« from »Serbian« in the past decade«.[28]

27 Ponovljena je još jednom nedavno u intervjuu Pavla Ivića pod karakterističnim naslovom *Hrvatska će izgubiti rat* koji je u cijelosti prenesen iz časopisa *Intervju* u Brozović 1991., a povodom jedne druge vrste najezde i to s nevjerojatnim tumačenjem: Hrvati u XIX. stoljeću nijesu imali jezik koji bi obuhvatio prosvjetno, znanstveno, upravno i drugo nazivlje (na ispunjavanju je upravo tih praznina uporno radio Šulek) pa su stoga *posegli* za srpskim narodnim jezikom vukovske naravi. S obzirom na temelje Vukovu leksikografskomu djelu, očito je tko je za čim *posezao*.

28 »Srpsko-hrvatski književni jezik počinje tek od sredine XIX. stoljeća kad su Hrvati odlučili prihvatiti »srpski jezik« Vuka Karadžića kao svoj književni jezik. To se dogodilo zbog nedostatka »hrvatskoga« književnoga jezika prihvat-

Pitanje je kako bi se događaji od sredine XIX. stoljeća tumačili da srpska i hrvatska područja nijesu zemljopisno bliska, pa da je djelovanje Vuka Stefanovića Karadžića bilo *slučajno* istodobno s pokušajima stvaranja zajedničkoga književnoga jezika za sve Hrvate – tada bi se opet moglo ustvrditi da su Hrvati odabrali *jedno od svojih* narječja za svoj književni jezik – a da je Vuk Stefanović Karadžić, *slučajno* ili *neslučajno* prekinuo srpsku predaju i odabrao *jedno od* hrvatskih narječja kao narječje srpskoga književnoga jezika. U svakome slučaju, samo je posljednji razvojni stupanj ujednake hrvatskoga jezika obilježio utjecaj Vuka Stefanovića Karadžića kad se u Hrvatskoj stvorila škola koja je zastupala njegove poglede, kojoj su čeonikovali Daničić, Budmani, Broz, Iveković, Maretić i kojoj se je djelatnost protegla i u XX. stoljeće (Brozović 1972:49).

Strujanja su se u srpskoj književnosti od sredine XIX. stoljeća odvajala od zaključaka Bečkoga sporazuma. Novoštokavsko se ekavsko narječje srpske književnosti odvaja od novoštokavskoga ijekavskoga. Premda se je ijekavski rabio u nekim krajevima Srbije, većina je Srba rabila ekavsku vojvođansku inačicu jer je književno središte srpsko u XIX. stoljeću zastupljeno Maticom srpskom bio Novi Sad. U drugoj je polovici XIX. stoljeća na novostvoreni srpski književni jezik utjecalo rusko znanstveno nazivlje dok se nazivlje u Hrvata razvijalo pod utjecajem češkoga nazivlja. Hrvatski su stručni nazivi i srpski stručni nazivi izrazito različiti. Preustroj je Vuka Stefanovića Karadžića prihvaćen potkraj XIX. stoljeća; i sam je Vuk Stefanović Karadžić bio svijestan da se Srbi prema ijekavskome odnose kao prema hrvatskome.[29]

Srpski su pisci okupljeni oko Novoga Sada i Beograda ekavski učinili osnovicom srpskoga književnoga jezika. Suvremeni je srpski književni jezik suglasje između jezika Vuka Stefanovića Karadžića, jezika književnih središta Novoga Sada i Beograda i jezika nasljeđa Dositeja Obradovića.[30] Osim vanjskih

ljiva svim Hrvatima kao i zbog hitnih strančarskih razloga za prihvaćanje njegovo... Pravo reći, odluka je hrvatskoga umništva da za svoj književni jezik usvoje »srpski« u XIX. stoljeću imala strančarsko obilježje slično naporima hrvatskih jezikoslovaca da razdvoje »hrvatski« od »srpskoga« u minulome desetoljeću.«

29 Vidi 15. poglavlje.

30 O duhovnome ozračju stvaranja D. Obradovića isp. napomenu u bilješci 14. Pisac Obradovićeva životopisa Đ. Gavela navodi: »Štampana 'svetovna' srpska knjiga javila se pozno. U početku osamnaestog veka, kad su književnosti nekih

čimbenika, političkih, društvenih, gospodarskih i vjerskih uvjeta koji su igrali bitnu ulogu u oblikovanju hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika kao dvaju odvojenih jezika, razlika je još veća kad se uzme u obzir unutarnji razvoj jezika. Dva su se različita sustava stvarala na značenjskoj i izgovornoj razini. Zajednički je označilac povezan u dvama jezicima s dvama različitima označenima (*čas* – u hrv. *trenutak*, u srp. *sat;* srp. *zrak* u značenju 'trak' – u hrv. 'trak' = *zraka, zrak* u hrv. znači 'plinovit sloj oko zemlje' – za to značenje srpski ima riječ *vazduh),* ili je predmetno značenje koje riječi u srpskome povezano sa značenjem dviju riječi u hrvatskome (*voz – vlak, voz; lice – lice, osoba; topiti – topiti, taliti*). Srpski ima veoma puno istozvučnica uvjetovanih odrazom *jata* pa je zbog toga stvarao mnoge riječi koje ne rabe Hrvati. Primjerice *poticati* je u srpskome zamijenilo *potecati* zbog istozvučnosti sadašnjega vremena glagola *potecati* i *poteći*: *potečem...*, a taj se oblik onda sukobio s glagolom *poticati* u značenju 'ohrabrivati', pa je nastao novi oblik, *podsticati*, za značenje 'ohrabrivati'. Značenjske su razlike u hrvatskome često uvjetovane oprjekom *ije#i, je#i*: *dotjecati – doticati, istjecati – isticati, oživjeti – oživiti, crnjeti – crniti...* Napjevak se i naglasni sustav, razmjer i brzina govora, razlikuju u obama jezicima. Unutarnje je razlikovanje uvjetovano izvanjskim razlikovanjem: posuđivalo se je iz različitih narječja i jezika. Bečki je sporazum time oslabljen, posljedci su bili drugojačiji od onih koje su zamislili Vuk Stefanović Karadžić na jednoj i hrvatski potpisnici

evropskih naroda bile već znatno odmakle u svome razvoju, kad su već za sobom imale dugu prošlost i u njoj znamenitih književnih dela, – na srpskom jeziku nije još bilo nijedne štampane knjige. Srpski narod, podeljen tada na nekoliko gospodara, trošio se u neprekidnoj borbi za goli opstanak. Ono što je tada kod Srba imalo neke tobožnje veze sa književnim poslom, bio je jedino rad rasturenih srpskih monaha, koji su još po manastirima, kao i njihovi srednjevekovni preci, teško i sporo pisali i prepisivali crkvene knjige i mučno i šturo sricali zapise o nevoljama svoga vremena. Nova srpska književnost (posle srednjevekovne, feudalne) javila se tek polovinom osamnaestoga veka, i to kod doseljenih Srba na teritoriji današnje Vojvodine. Ali počeci nove književnosti bili su ustvari novi više po tome što su se javili u štampanom obliku, nego po tome što su se sadržinom svojom u suštini razlikovali od crkvene književnosti pisane guščijim perom na pergamentu. I nova književnost počela se javljati i uspravljati pridržavajući se za skut crkve: ili je neposredno služila za crkvenu upotrebu, ili je pod nazorom crkve imala zadatak da podmiruje najosnovnije potrebe pravoslavne prosvete... Do pojave Dositejeve knjige, 1783 godine, na srpskom jeziku bilo je svega oko sto knjiga; i to knjiga s kojima još i ne počinje književnost, sa kojima ustvari... počinje tek prvi pokušaj rada na 'prosveti'« (Gavela 1950:7–8).

na drugoj strani: »... Zato bi bilo šaljivo misliti, da su jezične navike, navlastito kod Hrvata mogle odjednom utrnuti činom Gajeva i Vukova jezičnog sporazuma. Hrvati na jednoj, a Srbi na drugoj strani došli su do različitih tvorba, to prije što je rez državne granice sprečavao nakon prvog sporazuma njegovo daljnje upotpunjavanje, odnosno stvaranje zajedničkog zakonodavstva. A kako se književni jezik ne stvara iz ničega, nego uvijek i svagdje na temelju nekih preduzora, nije čudo da su Hrvati i Srbi, razvijajući svaki za sebe svoj jezik u moderan kulturni organ, posegnuli često za različitim vrelima te dakako i došli do drukčijih rezultata. Različito se na primjer odrazio na hrvatskoj i srpskoj strani doprinos različnih slavenskih i neslavenskih jezika, a što je možda još važnije, druga su središta pučkog govora utjecala svojim elementima na hrvatsku, a druga opet na srpsku književnu praksu. Na hrvatskoj su se strani odrazili kajkavski i čakavski, dakle hrvatskom području pripadni elementi i uzori, što na srpskoj strani nije bilo moguće, jer Srbi nijesu po rođenju ni kajkavci ni čakavci. S druge je strane opet sasvim prirodno, da su na primjer turcizmi mnogo obilniji na srpskoj strani, gdje je lingvistički prodor turskog jezika u narodni govor bio snažniji radi tamošnje duže turske dominacije.« (Krstić & Guberina 1940:21). Djelatnost im ipak nije bila uzaludna jer je štokavsko narječje postalo osnovicom pisanoga jezika i Hrvata i Srba, naravno s dvama različnim nasljeđima pisma, dvjema književnostima i težnjama. Oba su naroda svoju književnost smatrala znamenom samosvojnosti. Različnim je jezicima pridružena i različnost pisma, latinica u Hrvata katolika i Muslimana u Bosni, a ćirilica u Srba. Pismo je kao i govor izvanjskim znamenom naroda. Glasovne su se, oblične i skladnjane razlike povećavale pod utjecajem rječnika koji se različito oblikovao u hrvatskome jeziku i srpskome jeziku i koji je izveden iz viših uljudbenih slojeva. Različitost je suvremenoga znanstvenoga i stručnoga nazivlja i rječotvorja uvjetovana utjecajem raznorodnih uljudaba na dva naroda: zapadnoeuropske rimokatoličke na Hrvate i istočnoeuropske pravoslavne na Srbe. Područje je na kojem su živjela oba naroda stoljećima bilo susretištem velikih povijesnih, vjerskih i umjetničkih gibanja, susretištem grčkobizantske i rimskogermanske prosvjete. Hrvatska je prosvjeta i književnost bila pod znakovitim utjecajem mediteranskoga sloja, latinizma i talijanske književnosti. Na srpsku je prosvjetu utjecao Bizant, i poslije ruska predaja. Proučavanje rječnika omogućuje razumijevanje utjecaja povijesnih događaja

i društvenih previranja na jezik, jer je on i nadosoban prosvjetni proizvod, nasljeđe prošlosti, tijesno je povezan s poviješću naroda koji ga rabi. U tome su smislu četiri čimbenika utjecala na razvoj hrvatskoga jezika (Franolić 1984): latinsko bogoslužje od 1060. nakon Splitskoga sabora, turska provala u Bosnu u drugoj polovici XV. stoljeća, mletački utjecaj u Dalmaciji i habsburška prevlast na sjeveru. Utjecaj je latinsko-katoličke prosvjete kroz dodire s talijanskom i austrougarskom prosvjetom nemimoilazan pri proučavanju hrvatske prosvjete. Hrvatska se uljudba ne temelji samo na hrvatskome jeziku, uporišta su njezina i u djelovanju hrvatskih latinista. Latinska je skladnja utjecala na hrvatsku skladnju. Latinski je bio i jezik bogoslužja, a preko njega je, kao jezika mudroslovlja i znanosti, utjecala zapadna uljudba na hrvatsku prosvjetu; mađarski je rječnik također utjecao na hrvatski rječnik, a turski jezik i prosvjeta, te arapski na književni jezik u Bosni.

U XIX. je stoljeću u hrvatski ušlo mnogo posuđenica iz slovenskoga i češkoga kojih u srpskome nema. Kako je jezik društva neodvojljiv dio njegove prosvjete, mnoge su ustrojne razlike u hrvatskome i u srpskome rječniku uvjetovane prosvjetnim razlikama. Stoga je sustav hrvatskih državničkih, upravnih, pravnih, vojnih i društvoslovnih naziva nepodudaran sa srpskim nazivoslovnim sustavom (*sabor – skupština*). Mnogi nazivi podsjećaju na vrijeme u kojem su nastali. Mnogi su hrvatski pravni nazivi nasilno zamijenjeni srpskim istovrjednicama nakon Drugoga svjetskoga rata kada je srpski u Jugoslaviji postao podtlačni jezik, *Verdrängesprache*. To se osobito tiče bosanskoga prostora. Mnoštvo upravnih, društvenih i vjerskih naziva ima posve drugojačije suznačbe za oba naroda. U jezika je koji na nekim razinama pokazuju sličnost posebno zanimljivo promatrati kako se u rječničnoj građi jasno pokazuju osobne ustrojne crte, različnost rječničnih sustava. Razvoj je srpskoga jezika uvjetovan turskim zauzećem u XIV. stoljeću, gubitkom državne samostalnosti. Čovječba, preporod, preobrazba, protupreobrazba, renesansa i kićeništvo nijesu imali odjeka u Srbiji. Mnogo je turskih izraza prodrlo u srpski pučki i književni jezik, turski je utjecao na rječotvorje, a posuđenice se iz arapskoga, persijskoga, grčkoga i albanskoga nalaze kako u srpskome, tako i u nekim drugim balkanskim jezicima (bugarski, makedonski, albanski...). Pravoslavna je crkva čuvala narodnosnu istobit: crkvenoslovjenski, kao jezik bogoslužja i u manjoj mjeri grčki, bili su ono što je latinski bio Hrvatima. Utjecaji su staroslov-

jenskoga na rječničnome i tvorbenome planu i danas izraženi u srpskome jeziku. Vjerska je različnost rimokatolicizma i grkopravoslavlja uvjetovala različnost hrvatskoga i srpskoga vjerskoga nazivlja. Narodnosna je svijesnost Srbe približila ruskomu jeziku i uljudbi s kojom ih je povezivalo pravoslavlje. Ruština je snažno prodirala u srpski jezik od XVIII. stoljeća nadalje, kao i ruska tvorbena načela, dok je u isto vrijeme u hrvatski ulazila čeština, ali su nastale i mnoge tvorenice. Neke su od njih poslije u XX. stoljeću posudili Srbi kako bi zamijenili istočnjačke i njemačke riječi. Prevoditelji su i jezikoslovi XIX. stoljeća pronalazili i tvorili mnoge hrvatske obrtarske i znanstvene nazive povodeći se za češkim (npr. tvorenice sa sufiksom *-pis*). U hrvatskome su nastajale kovanice i novotvorine izvođenjem i slaganjem, za iste se pojmove koje one označuju u srpskome rabe višečlani izrazi (*glasnice – glasne žice*). Hrvatski je jezik u XIX. stoljeću pokazao želju za samostalnošću i otpor njemačkomu utjecaju. Srbi su bili u potpuno drugojačijem položaju, imali su svoju kraljevinu i pogibelj od prodora njemačke prosvjete nije opstojala. Srpski je jezik otvoreniji prema tuđim riječima, i preuzimao ih je, dočim se je hrvatski služio vlastitom rječničnom građom i tvorbenim mogućnostima; srpski prevedenice ima u manjem broju, a to objašnjava i kasnije dvojakosti u hrvatskome. Osobna su se imena u hrvatskome prevodila.[31]

Zbog svih su se tih čimbenika Srbi i Hrvati susreli s dvama različnim jezicima, na nazivoslovnome polju osobito. Stoga ni izabiranje jednoga narječja kao temelja sudobnomu razvoju jezika, ni naziv *srpsko-hrvatski*, nije mogao prikriti opstojanje dvaju bitno različitih ustroja. Naziv je *srpsko-hrvatski* oduvijek bio zbunjujuća tvorenica, jer jezični ustroj koji bi odgovarao tomu imenu nikad nije opstojao kao prepoznatljiva bitnost. On je možda opstojao samo u nekoliko pisanih djela jezikoznanaca koji su zamisao prihvatili i pokušali ju umjetno i površinski razviti. Srpski su i hrvatski najbjelodanije različni u rječniku, znatno i u skladnji, u ustroju rečenica. Opstoje načela i ustroji koji bi u slovnicama srpskoga i hrvatskoga bili slični ili bi se podudarali. Međutim, opstoje načela i sveze koji su slični[32] u

31 Isp. Adolf, Dezider, Feliks, Fridrik, Ignac, Karlo, Sigfrid;
Bratoljub, Željko, Srećko, Miroslav, Vatroslav/Ognjoslav, Dragutin, Vitomir;
Beata, Dominika, Flora, Lujza, Stefanija, Stela, Teodora;
Blaženka, Nedjeljka, Cvijeta, Vjekoslava, Krunoslava, Zvjezdana, Božidarka.

hrvatskome i u nekim drugim slovjenskim jezicima, u hrvatskome i ruskome velik je broj sličnosti na razini riječi: primjerice, jedinice *narod, narodnik, narodnost, narodnii*; *znanie, značenie, značit, znamenitost*[33] značenjski se podudaraju u hrvatskome i ruskome jeziku; još više je takvih podudarnosti u hrvatskome i slovenskome. U 3. se svesku *Slovara slovenskega knjižnega jezika* na strani 292. nalazi 20 obrađenih riječi. Jedanaest se glasovno i značenjski potpuno podudara s riječima u hrvatskome jeziku: *odnosnica, odnosnost, odnošaj, odnoženje, odnožiti, odobravanje, odobravati, odobrenje, odobriti, odobrovoljiti, odor*, *odorati*); osam se jedinica ponešto glasovno ili tvorbeno razlikuje: *odnosen, odobrotev, odobritven, odojek, odoleti, odolin, odondod, odonod.*[34]

Naziv je *srpsko-hrvatski* obuhvaćao dva prepoznatljivo različna sustava, oblike dvaju različnih jezika.

32 Sličnost se slovjenskih jezika nedvojbeno može osvijetliti na svim jezičnim razinama: tako ima, primjerice rječnične, oblične i skladnjane sličnosti među hrvatskim i ruskim:
Oni su govorili mojemu bratu i mojoj ženi.
Они говорили моему брату и моеи жене. *(Oni govorili moemu bratu i moei žene.)*
Uvijek se može odabrati više ili manje sličan rečenični obrazac, zavisno od zaključka koji se želi izvesti iz poredbe.

33 Primjer iz: *Rusko hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb (str. 421).

34 Primjerice, padežni su nastavci za mnoge tipove imenica za jedninu u hrvatskome i slovenskome isti.

6.

Jezično nasilje od 1918. i usporednice njime uvjetovane u hrvatskome i srpskome jeziku

1918. je godine stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Ona je 1929. godine preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju u kojoj je beogradska vlada nametala narodnosno i jezično jedinstvo.

U novoj su se južnoslovjenskoj državi zajedno našle jedinice koje su bile odvojene jezicima, kao i prosvjetom i nasljeđem, te stupnjem društveno-gospodarskoga razvoja. Povijest je nove države obilježena naporima Srba stvoriti usredotočenu srpsku državu, a Hrvata i Slovenaca osigurati neku vrstu nezavisnosti. 1921. je godine Dragutin Boranić na temelju Brozova pravopisa objavio *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, koji su rabili samo Hrvati. Aleksandar je Belić pravopis za Srbe objavio u Beogradu 1923. I jedan su i drugi slijedili načelo glasovnoga pisanja. Nakon stvaranja zajedničke države, u Hrvatskoj se sustavno povećava broj srpskih činovnika i učitelja. Srpske riječi svijesnim djelovanjima državnih tijela, dobro zasnovanim jezičnim ravnanjem, naviru u hrvatski jezik. Štoviše i hrvatski glasovi i pravopis dolaze pod srpski utjecaj. Nametanje je gledišta što su ga podupirale vlasti bilo veoma jako. Njemu je smetala i dotadašnja Broz-Boranićeva pravopisna predaja. Nju je zamijenilo *Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole* (1929.) Ministarstva prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema njemu se moraju izrađivati sve školske knjige. U školske su udžbenike ušli nazivi koji su se rabili do tada isključivo u Srbiji; tlačenje je uvjetovalo da su neki od njih danas postali obični. Međutim, kajkavska i čakavska književnost nastavljaju živjeti. U knjižici se s kojih 4 500 riječi *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*[35] Petra Guberine i Krune Krstića

35 Ta je knjižica, unatoč nekim pretjerivanjima i neispravnostima, temeljito leksikografski zasnovana. Kad se pojavila, doživjela je i izrazito niječnih i izrazito

(1940.), nepotpunome razlikovnome rječniku hrvatskoga i srpskoga, navodi da se promjene u jezicima, odvajanje jezika, zbivaju u različnih naroda zbog različna povijesnoga razvitka, društvenoga života. Jezik je pratilac života naroda i jezik kojim govore dva različna povijesna naroda društvenojezikoslovno nije isti jezik. Tvrdnja bi o istosti srušila načelo povijesnoga razvoja jezika koji je prijeko potreban za utvrđivanje opstoja svakoga književnoga jezika: »...Zašto se događaju sve te promjene u jezicima, koji su u svome početku sačinjavali jedinstvo? Zato, jer je materijalni i duhovni život različit kod različnih naroda; jer povijesni razvitak, geografski položaj, socijalni život, generacije i vrijeme ostavljaju svoje čvrste tragove u vanjskom nosiocu tih činjenica: jeziku. Vječni pratilac života, jezik, ide stopu u stopu s narodom: naklonosti i mržnje odrazuju se u jeziku, pa mu narodne cjeline daju neizbrisiv pečat... Kad se te opće lingvističke činjenice primijene na jezik, kojim govore dva različita naroda, kao što su Hrvati i Srbi, onda nam se problem razlika između dva književna jezika pokazuje u posebnom svijetlu. Prije svega bezuvjetno se ruši načelo povijesnog razvoja jezika kao polazna točka za postojanje nekog književnog jezika. S povijesnog gledišta imamo u mnogo slučajeva istu osnovu za hrvatsku i srpsku riječ. Tako na primjer riječi *uš* i *vaš* imaju isto ishodište u riječi *vbš*. Ali koji Hrvat ili Srbin misli na zajedničku osnovu, kad izgovara te riječi... Ali živi jezik, kojim govorimo i pišemo, nije povijesna analiza, već skup današnjih glasovnih, morfoloških, rječničkih, sintaktičkih stilskih i stilističkih činjenica. Ako neka jezična jedinica čini jedinstvo na tom polju, onda jezični osjećaj svakog pojedinca smatra tu jedinicu svojim jezikom; nastanu li razlike, jezični osjećaj reagira na njih, pa ih smatra ili pogrješnima ili tuđima. Ako te pogrješke idu u krug dijalektalnih osobina, a ne nalaze se u pismu, koje je namijenjeno cijelom narodu, onda za takve razlike kažemo, da su dijalektalne razlike ili provincijalizmi; ako pak velika skupina ljudi ili cijeli narod upotrebljava u svome umjetničkom stvaranju posebne riječi i posebne oblike, onda se to smatra drugim književnim jezikom.« (Krstić & Guberina 1940:9–10).

Čistunski ustuk na srpski utjecaj nije izostao: javljao se je u *Hrvatskome jeziku* (1938.–39.), u objavcima Matice hrvatske. Nakon 1929. sve je više utjecaja rječnika srpskoga jezika na

jesnih ocjena. Jedinstvenjaci su ju napali kao primjer hrvatskoga jezičnoga secesionizma, a za vrhovnike jezične politike u NDH nije bila dovoljno radikalna (Pranjković 1993:161).

hrvatski rječnik. Tada se pojavljuju i težnje k stvaranju zajedničkoga jezika za Srbe, Hrvate i Slovence, te srpski zadobiva položaj državnoga jezika. 1941. se godine jezični propis u Hrvatskoj još jednom mijenja. Kao otpor nenaravnim jedinstvaškim težnjama, vlasti u Hrvatskoj za Drugoga svjetskoga rata prekidaju s dotadašnjim pravopisom izrađujući *korienski* pravopis: službeni jezik jest štokavsko narječje jekavskoga odnosno iekavskoga govora, ali se na njemu mora pisati prema *tvorbenome* načelu. *Hrvatski pravopis* Adolfa Bratoljuba Klaića i Franje Cipre uvodi tvorbeno pisanje kao propis za hrvatski jezični sustav.[36]

Nakon se Drugoga svjetskoga rata Jugoslavija oblikuje kao savez, a pedesetih godina, sto godina nakon Bečkoga književnoga dogovora kad se je pokušao stvoriti srpsko-hrvatski jezik, različnost književnoga hrvatskoga i književnoga srpskoga jezika uvjetuje nekoliko oprječnih čimbenika:

- književna predaja hrvatska / književna predaja srpska
- latinično pismo / ćirilično pismo
- ijekavsko štokavsko narječje kao osnovica književnomu jeziku hrvatskomu / ekavsko štokavsko narječje kao osnovica književnomu jeziku srpskomu
- Boranićev pravopis za Hrvate / Belićev pravopis za Srbe
- tehničko i znanstveno nazivlje hrvatsko / tehničko i znanstveno nazivlje srpsko
- vjerska i filozofska nadgradnja hrvatska i nazivlje / vjerska i filozofska nadgradnja srpska i nazivlje.

Od 1945. je isključivo srpski jezik rabila savezna uprava, javna općila, jugoslovjensko novinsko opravništvo Tanjug, pošte, željeznice, savezni strančarski i gospodarski tisak, vojska, državno zastupništvo, stranačka tijela. Srpski je jezik tako bio nadređen, podignut iznad »podređenih inačica«. Sva su ta zbivanja, neprekinuto jezično nasilje, uvjetovala da su i hrvatski i srpski jezik ostali bez slovnice, propisnika i svih drugih rječnika: na hrvatskoj su se strani pojavile samo dvije knjige rječnika koje su pripremale zajednički Matica hrvatska i Matica srpska. Premda je Ustav isticao ravno-

36 Premda jedan od najboljih hrvatskih pravopisnih priručnika, *Hrvatski* je *pravopis* bio predmet rasprave o kojoj se bez obrazložbe govorilo sve najgore. Činili su to i utjecajni jezikoslovi, pa i najutjecajniji srpski jezikoslov Pavle Ivić. On iznosi da je odredba o sapetome i neporabnome *korienskome pravopisu* imala samo jedan smisao: biti osvetom Karadžiću i njegovim sunarodnjacima (Ivić 1971:206). Pisanje je kakovo propisuje taj pravopis dio hrvatske predaje, kao manjim dijelom primjera i izgovorno pisanje. Stoga nije jasno što bi u njem moglo biti osveta Karadžiću i njegovu narodu.

pravnost jezika, to se ozbiljavalo kao prevlast srpskoga koji je bio »službeni jezik«, isključivo rabljen na državničkome, upravnome i vojnome polju. Hrvatske su riječi kao *povijest, zemljopis, tisuća, siječanj, općina, kotar*... bile protjerane i zabranjene za upravnu porabu u Bosni i Hercegovini nakon Drugoga svjetskoga rata. Bio je to dio političkoga stvaranja države. Jugoslovjenska je jezična politika četiri službena jezika načelno držala ravnopravnima, u stvarnosti se to nikada nije provelo: u jednakosti su neki bili povlašteni. Od ranih je pedesetih godina jedan od odjela Hrvatskoga filološkoga društva pripremao, a 1954. tadašnjoj Samoupravnoj interesnoj zajednici školstva predao rukopis hrvatskoga pravopisa. Izdavanje njegovo tadašnje političko vodstvo nije odobrilo (Franolić 1984:118), pod izlikom da će se u suradnji s Maticom srpskom u Novome Sadu tiskati zajednički pravopis (Jonke 1971:215): »... A hrvatski filolozi već su se potkraj 1954. u Hrvatskom filološkom društvu u Zagrebu dovršili izradu znanstvenog Pravopisa hrvatskog književnog jezika, ali je tadašnja prosvjetna vlast odbila štampanje toga Pravopisa i uputila njegove autore da izrade Pravopis prema dogovoru u Novom Sadu, prema dogovoru koji tek započinje. Protesti tada nisu imali nikakva efekta, a nisu se odnikud ni čuli, pa se postavljalo samo pitanje da li se sudjelovanjem može više postići nego apstinencijom...«. Nije nimalo slučajno što se unaprijed znalo za zajednički pravopis. 1954. je u Novome Sadu 25 srpskih, hrvatskih i crnogorskih jezikoslova okupio tzv. Novosadski dogovor u ozračju državnoga pritiska i straha; sastavljen je zajednički srpskohrvatski / hrvatskosrpski pravopis. U Novome je Sadu bilo 18 Srba i 7 Hrvata (Grubišić 1985:273) pa su srpski prijedlozi glasovanjem morali biti prihvaćeni. Prvi je put u jednoj knjizi, u dvama odvojenim izdanjima, prikazan srpski i hrvatski pravopis. Malo je toga bilo usklađeno, navedeno je puno dvojakosti, a nazivoslovne su i rječnične dvoumice ostavljene za druga vremena. Pravopis sadrži srpske i hrvatske »inačice« te ostavlja Srbima i Hrvatima pravo izbora. Dogovor je ostavio dojam o potpisivanju poraza hrvatske prosvjetne predaje; Ljudevit je Jonke[37] smatrao da bi on Hrvatima bio nametnut i da nitko od njih

37 Kao mjerodavnik u književnojezičnim i jezičnoravnadbenim pitanjima u Hrvatskoj od pedesetih do početka osamdesetih godina, Ljudevit je Jonke, unatoč mjestimičnim popuštanjima, zadržao čvrsto stajalište o tome da jezik Hrvata ima svoje povijesno, prosvjetno, prostorno i narodnosno uvjetovane posebnosti koje ne mogu biti žrtvovane zamislima jedinstaša svevladteljske naravi (Pranjković 1993:145).

tamo nije bio uzočan. Zaključci su, bez obzira na raspravu, išli prema jasno zamišljenu cilju (Jonke 1971:115–116).[38]

Srpski se jezik i dalje nameće u hrvatskim i slovenskim općilima. Zajednička se pobuna protiv toga u Hrvatskoj javlja 1967. *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika* koju je potpisalo 140 ljudi iz 19 hrvatskih znanstvenih ustanova i koja naznačuje kraj Novosadskoga dogovora.[39]

Tražena je ravnopravnost četiriju jezika i poraba hrvatskoga književnoga jezika u školama i općilima, optužena je državna vlast za nametanje srpskoga kao službenoga jezika i potiskivanje hrvatskoga u položaj pokrajinštine.[40] U vremenu se je od Deklaracije 1967. do 1974. godine kada je ustavno priznata hrvatska jezična posebnost oblikovalo nekoliko bitnih činjenica (Grubišić 1985:279–280):

38 U mnogobrojnim je prijeporima s cijelom dužinom srpskih strančara, književnika i nazovijezikoslova (Mihajlo Stevanović, Miodrag S. Lalević, Đ. S. Rašović, Oskar Davičo, Antonije Isaković itd.) koji su potaknuti događajima oko novosadskoga sastanka, dogovora i pravopisa, između 1955. i 1971., Ljudevit Jonke izvrgavan uvredama jer se nije slagao s mišljenjem da su hrvatski i srpski jezik jedan i jedinstven jezik i stoga što je bio protiv toga da se u jezičnim priručnicima prednost daje srpskim riječima, a da se hrvatske proglašavaju pokrajinštinom štoviše. Miodrag su S. Lalević i M. Moskovljević pogrešnima proglasili i riječi kao *historija, krumpir, demokracija* smatrajući ispravnim samo *istorija, krompir, demokratija* (Pranjković 1993:141).

39 U tekstu kojim se 1. 7. 1971. Društvo književnika Hrvatske odreklo Novosadskoga dogovora među ostalim stoji: »...Taj dogovor čak ni u času nastanka nije odražavao zbiljsko stanje stvari, nego je hrvatskom književnom jeziku nametnuo razvoj protivan njegovoj višestoljetnoj tradiciji. Osim toga, taj je dogovor i u samom tekstu, a posebno u svakodnevnoj primjeni, izrazito štetio onom pojmu književnog jezika koji se u nas Hrvata izgrađuje još od preporoda. Zbog svega toga postao je simbol nelagode, nametanja i prisile...«. Tekst je potpisao Upravni odbor Društva književnika Hrvatske. (Cit. prema Jezik XIX/1, 1971-72:19).

40 »... Iako je unitaristički pritisak bio u jeziku čak snažniji nego na drugim područjima, upravo je u jezičnoj sferi bio i otpor najjači, osobito od sredine 60-tih godina... Sve to objašnjava i reakcije na Deklaraciju. Jugounitaristi, osobito oni hrvatskoga podrijetla, i velikosrpski elementi, shvatili su da je njihov krajnji cilj bitno ugrožen i da hrvatsku jezičnu pobunu treba energično slomiti. Silovitost i drastičnost reakcije imale su za svrhu zastrašivanje i kršenje morala, željelo se da u hrvatskim masama i inteligenciji zavlada još veća apatija i malodušnost nego što je to bila prije Deklaracije... Značenje Deklaracije u čisto jezičnom pogledu posve je jasno: cijeli strpljivo građeni »novosadsko-dogovorni« krov nad hrvatskim jezikom srušio se kao da je bio kula od karata, i kada se bjesomučna protudeklaracijska kampanja iscrpila i slegla, očito se vidjelo da taj krov više nikada neće moći biti izgrađen...« (Brozović 1991b: 15–16).

– hrvatski je jezik prosvjetoslovno, društvenojezikoslovno, pukojezikoslovno te prema odrednici normativne obstojnosti poseban jezik;

– od početaka su ujednake u XVIII. stoljeću do početka našega stoljeća književni jezik hrvatski i književni jezik srpski išli različnim putovima. Zbivanja su koja se od tada javljaju tlačiteljska po svojoj naravi i stoga nijesu imala uspjeha;

– veoma je bitno ustvrditi da nijedan jezik, pa tako ni hrvatski, nije *manje* zaseban jezik, kad opstoji koji njemu sličan jezik, od onoga jezika koji nema sebi sličnih jezika. Koliko je različnosti, a koliko sličnosti između hrvatskoga i kojega god drugoga jezika nebitno je za njegovu *istobit.*[41]

Jezično je nasilje uvjetovalo da su mnoge riječi bile potiskivane pa neke postupno i zaboravljene. Njihovo oživljivanje nije nikakva težnja k razlikovanju – jer je posebnost hrvatskoga jezika nedvojbena – nego nepristajanje na ozakonjbu onoga što je postignuto nasiljem u prošlosti. Stoga potisnute i zaboravljene vojne nazive i nazive drugih struka treba oživiti jer je to prijeko potrebno za razumijevanje hrvatske književnosti; obnova je to nasljeđa i težnja za ispravljanjem jezične nepravde.

41 I pitanje je stupnja sličnosti bilo različito tumačeno. Kako je obrazlagano u vezi s pitanjem »inačica«, pravo bi na svoj jezični izraz urodilo, prema mišljenju Pavla Ivića, uzajamno nečitljivima oriječjima (Babić 1969:135). A priznanju zasebnoga položaja jezika uzajamna nečitljivost tekstova nije nužan preduvjet.

7.

Jezik kao skup narječja i književni jezik

»Istost« se hrvatskoga i srpskoga jezika uglavnom dokazivala sličnošću ustroja književnih jezika.

Proučavanje je književnoga jezika jedan vid proučavanja jezika.[42] Jezik je sredstvo sporazumijevanja u temeljnoj društvenoj zajednici,[43] a hrvatski je jezik skup narječja nastalih u društvenim zajednicama hrvatskoga naroda. Jezik je s toga gledišta uvijek skup narječja, i to takovih koji se samobitnima svojstvima jasno razlikuju jedni od drugih. Svako narječje kojega jezika po službi i sámo tvori jezik. Od sređivanja jezičnih odnosa na Balkanu – nakon doseobe Slovjena na ovo područje do početka selaba koje su tekle sve do prvih godina XV. stoljeća – nije lako ustanoviti kakovo je bilo jezično stanje. Sa sigurnošću se može reći da su se Hrvati služili govorima kajkavskoga, čakavskoga i zapadnoga štokavskoga narječja. U okviru istoga slovjenskoga sustavlja opstojala su, uz ta tri zapadna narječja, još i dva istočna, istočna štokavština i torlačko narječje. Između zapadne i istočne štokavštine granica je tekla Dunavom pa dalje do Dri-

42 »... One discipline nauke o jeziku koje se bave upravo standardnim jezicima, u normativnom ili u kojem drugom smislu, još su uvijek u neodređenom odnosu prema disciplinama koje imaju za svoj objekt proučavanja bilo kakav idiom, ne interesirajući se je li standardiziran ili nije...« (Brozović 1970:28).

43 »... Brisanje nacionalnoga u jeziku, na račun komunikacijskoga, pri čemu nacionalno shvaćamo sociološko-kulturološki a ne samo etnički, vodi izravno u komunikacijski kolaps i jezičnu nemoć, jer se komunikacija i zasniva na razlikama, pa i nacionalnim, a nipošto se ne zasniva samo na istostima – do kakve bi se komunikacije, brisanjem razlika, pod svaku cijenu željelo doći. Uspostavljanju komunikacije razlike su međutim temeljni motiv i njezinu održavanju neposredan živi pokretač. Komunikacija se bez njih pretvara u spekulativno jalovi formalizam koji postaje sam sebi svrhom (...) Potru li se razlike, a morale bi se, jer su, kažu, štetne, što će u famoznoj toj komunikaciji živo još ostati?« (Peti 1995:14, orječje Nepostojeća dilema, *Polemičko reagiranje na tekst* Jezik između nacije i komunikacije, *Danas, br. 300, 17. studenoga 1987.).*

ne, zatim zapadno od Drine na jug u smjeru Foče, do Neretve, pa neznatno istočno od Neretve do blizine mora. Odatle je granica išla na istok tako da je Dubrovačko primorje bilo zapadnoštokavsko, dok je zaleđe bilo istočnoštokavsko, kao i Boka Kotorska gdje je granica izbila na more (Brozović 1970).

Isključivo Hrvati govore govorima čakavskoga ili kajkavskoga narječja; i obilježja su tih narječja hrvatska jezična obilježja. Čakavština je najizvornije hrvatsko narječje, osobito obilježena posebnošću naglasnoga sustava (čuva se praslovjenski novouzlazni i staro mjesto naglaska) i rječnikom (Lisac 1992). I kajkavština je isključivo hrvatska, ali je bliska zapadnim slovenskim narječjima. Istočni su štokavci i govornici torlačkoga novouzlazni naglasak, koji se i u kajkavskome i slovenskome čuva, izgubili prije osam stoljeća. Govore istočnoštokavskoga podrijetla Hrvati rabe u veoma malome broju, a torlačkim narječjem govore samo Srbi. Istočnohercegovačkim govorom štokavskoga govore Srbi, Crnogorci, Muslimani i Hrvati. Slavonskim štokavskim govorom govore Hrvati; a zapadnom štokavštinom, kojoj je obilježje ikavica, Hrvati i Muslimani; istočnobosanskim pak narječjem koje obilježava ijekavska šćakavština govore Muslimani i Hrvati i veoma malo Srba (Lisac 1992).

Hrvatski je javni općeknjiževni jezik[44] umjetan jezični izraz temeljen na hrvatskima govorima istočnohercegovačkima, s dubrovačkom inačicom, i zapadnim bosanskohercegovačkima. Povijest je ujednake jezika hrvatskoga, bez obzira na to kada se je odredio njezin početak, vremenski nespojljiva s ujednakom srpskoga jezika. A ako se uzme u obzir ujednaka u XIX. stoljeću, djelatnost Vuka Stefanovića Karadžića u Srbiji i Ljudevita Gaja i sljedbenika njegovih u Hrvatskoj, prema ulozi koju je koja imala u objema sredinama, zbivanja su imala malo zajedničkoga. Dva su se toka ujednake u jednome čvorištu, posredovanjem izvana, približila. O približivanju se provedenu djelovanjem izvana može govoriti na razini književnoga jezika. Odgovor na pitanje koliko je djelatnost Vuka Stefanovića Karadžića pridonijela opstojnosti hrvatskoga sustava kakav god on bio, ne opovrgava činjenicu da je riječ o tokovima ujednake koji su mogli

44 Sveza *standardni jezik* (ili kraće: *standard*) označuje sociolekt s jasnom normom (odredbama o pravilnom / nepravilnom) namijenjen porabi u državnoj upravi, školstvu, općilima i u djelima lijepe književnosti.
»(...) bitno je za definiciju standardnog jezika da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan (...)« (Brozović 1970:28).

uroditi dvama književnim jezicima – umjetno stvorenima približivanjima unatoč. Književni je jezik po svojoj osnovici jezik, ali je po prosvjetnoj i uljudbenoj nadgradnji općenarodan. Dakle, i na razini je književnih jezika istost isključena. Ta je spoznaja ipak katkada dopuštala u svezi »hrvatski ili srpski jezik« opstojanje »inačica«.[45] Naziv *inačica* može biti opasniji od tvrdnje o istosti. Jer može se govoriti o splitskoj, dubrovačkoj ili zagrebačkoj inačici hrvatskoga književnoga jezičnoga sustava. I svaka od njih pokazuje svoje višerazinske različnosti. Ako se hrvatski i srpski proglašuju »inačicama« jednoga, pitanje je koji im je to nadređen skup koji ih čini inačicama? Čini se da ga nema, jer su to dva različna južnoslovjenska jezika s različnim povijesnim razvojem.[46] Ako svako narječje kojega jezika po službi i sámo tvori jezik, onaj jezik kojega je to narječje narječjem, onda su i dvije književnojezične »inačice« i same jezici, oni jezici kojih su »inačice« (hrvatski i srpski). Sve što je višeliko može se pojaviti samo u jednoj od inačica.[47]

45 Pavle Ivić ni »inačice« nije mogao dopustiti kao jezični izraz naroda koji se njima služe, već samo kao »teritorijalne realizacije, a ne kao nacionalne osobenosti« (Ivić 1969:119). I opet se objašnjava kako bi tako Srbi u Hrvatskoj i Hrvati u Vojvodini mogli uživati zbiljnu ravnopravnost: neprekidno se rabi političko dokazivanje jezičnih činjenica.

46 Tok je ujednake u Hrvata trajao od 1750.–1900., a u Srba je trajao samo 50 godina (1818.–1868.) (Brozović 1978:66).

47 Tema je ublaživanja takozvanih inačica na bosanskohercegovačkome prostoru bila pogodnim tlom jednostranih uopćitaba, neprekidnoga iznošenja istih, a zanemarivanja drugih jezičnih dataka samo da bi se opravdao unaprijed postavljeni stavak.

Oni koji su tvrdili da se ukidanje inačica tamo stvarno događalo, ipak su potvrđivali prevladavanje istočnoga rječnika. Osvrt je na jedno izvješće (S. Marković, *Šta je zajedničko a šta posebno u varijantama srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) književnog (standardnog) jezika?*, VI. kongres jugoslavenskih slavista, Budva 1969., *Jezik* XVII/2, 1969:61–63) pokazao kako se je išlo za tim da se pokaže kako se navodno protustavljene riječi rabe na obje strane. Potkrjepljivalo se je to na književnoumjetničkim orječjima. To da riječ *val* u građi za rječnik dviju Matica ima 50 potvrda u djelima srpskih pisaca a riječ *talas* više od 60 potvrda u djelima hrvatskih pisaca ništa ne dokazuje jer potvrde ne iscrpljuju sva područja njihove porabe. Način ispisa građe za rječnike nije statističan. U građi se za taj rječnik među 148 primjera potvrda riječi *hljeb* nalazi 24% iz djela hrvatskih pisaca. To što vrijedi za pjesnička orječja, ne može se primijeniti i na opći jezik, tj. za nezabilježene potvrde iz prodavaonica kruha. Primjerice to što se jednom u istoj rečenici pojavio i *zrak* i *vazduh* u sarajevskim novinama može dokazati samo poremećaj u općidbi. U srpskome jeziku *zrak* u značenju *uzduh* nije obična riječ. *Zrak* tamo znači 'trak svjetlosti'. S očitim razlikama u pojedinim područjima jezične porabe povezana je i službena i čuvstvena vrijednost pojedinih riječi. Stoga je *hljeb* u Hrvatskoj obilježje pjesničkoga jezika pa je stoga njegov položaj različan od onoga kakav

Književni jezik s dvjema »inačicama« jesu dva književna jezika, s dvjema jezičnima povijestima kojima su te inačice određene. Preispitujući odredbu općeknjiževnoga jezika (u Brozović 1970:28) S. Babić ističe da se hrvatski književni jezik ustalio nezavisno od srpskoga premda je djelovanje hrvatskih vukovaca uvjetovalo približivanje k srpskomu književnomu jeziku. Upravo zbog snažne osobnosti hrvatskoga književnoga jezika hrvatski vukovci nijesu uspjeli u onome što su željeli oživotvoriti (Babić 1970–71).

Jasno je da se opisom književnih tekstova ijekavske novoštokavštine s naslijeđenom hrvatskom književnom predajom govori o hrvatskome književnome jeziku. Povijest je jezika hrvatskoga šira od povijesti književnoga jezika hrvatskoga. Ona uključuje jezične činjenice koje ujednaci nikada nijesu bile podvrgnute. Osnovicom su književnoga izraza Hrvata kajkavsko, čakavsko i štokavsko narječje. Pismenost je i književnost hrvatska stoga tronarječna. U književnome su se jeziku u povijesti prožimale pojavne različitosti. Idući od zapada k istoku, opstoje tri novoštokavska narječja – ikavsko, ijekavsko i ekavsko. Sva se tri smatraju osnovicom novoštokavskoga sustava. Ikavsko se novoštokavsko narječje prostire u zapadnoj Hercegovini, u štokavskome dijelu Dalmacije, Lici, zapadnoj Bosni, Bačkoj. Bajka je stoga o potpunome približivanju jezika Hrvata jeziku Vuka Stefanovića Karadžića samo bajka jer se ikavski štokavski hrvatski govori od ijekavskoga novoštokavskoga razlikuju koliko i ekavski novoštokavski govori. Povijest je postanka ijekavskoga novoštokavskoga sustava književnim jezikom Hrvata također dio povijesti jezika hrvatskoga kao i povijest svih triju narječja hrvatskih. Potpun opis povijesti književnoga jezika hrvatskoga mora uvaživati povijesni razvoj svih triju književnih uoblika hrvatskih narječja i međusobnih odnosa njihovih.

Jeziku se hrvatskomu nedvojbeno može pristupiti višerazinski. Jezik je hrvatski danas kao i u povijesnome pregledu, kao skup pojavnica na životnome prostoru svome tronarječan. Književnost je hrvatska nastala na trima narječjima. Višesto-

bi bio da ne postoji riječ *kruh*. U izrazu *pod gasom* riječ je *gas* oslobođena suparništva riječi *gas* u srpskome jeziku jer je čuvstveno obilježena riječ (i dio izričaja) za razliku od neobilježene srpske riječi. *Hljeb* uostalom u hrvatskome nema samo jedno značenje. U hrvatskome je jeziku riječ neobilježena u značenju 'oblik kruha'. Zanemarivanje značenjske strane, odnosa sudoblja i raznodoblja, išlo je u prilog zasjenbi svega onoga što ne ide u prilog unaprijed postavljenomu stavku.

ljetni se razvoj hrvatskoga jezika ne podudara s razvojem drugih slovjenskih jezika. Jeziku se hrvatskomu može pristupiti i kao književnomu jeziku. Baš zbog tronarječnosti jezika hrvatskoga kao skupa jezičnih izraza, pridjev je *općeknjiževni* uz hrvatski jezik obilježen nešto drugojačije nego u ostalim jezicima europskim. Bez obzira na to koliko dugo u prošlost išla povijest ujednake njegove, trajanje je njezino poslije 1918. obilježeno nasilnim približivanjem jednomu slovjenskomu jeziku, srpskomu jeziku. Dakle, nakon mnogih stoljeća posvema odvojena razvoja jezika, zahvatom su se izvana razlike nastojale ukloniti. Ali tako da se u hrvatski općeknjiževni jezik umetao nehrvatski rječnik, u hrvatsku skladnju nehrvatska skladnja, u hrvatsko nazivlje nehrvatsko nazivlje. Osamdesetogodišnje razdoblje samo je dio višestoljetnoga razvoja. Postanak je hrvatskoga jezika odvojen od postanka svih jezika zemljopisno mu danas bliskih, kako od slovenskoga, tako i od srpskoga. O bliskosti se nekih kajkavskih govora sa slovenskim narječjima u susjedstvu može govoriti: utjecaj je zemljopisno bliskih govora jednih na druge nedvojben. Ali stoga nitko nije tvrdio da su hrvatski i slovenski razvojno ili kako drugojačije jedan jezik, jer nije oblikovana jezična ravnadba kojoj bi to bila svrha. Zašto bi nametnuta, nekoliko desetoljeća iznuđavana bliskost dvaju književnih jezika, posljedak jezične ravnadbe, bila važnijim čimbenikom jednakosti nego što je to slučaj sličnosti dvaju govora, govora zemljopisno bliskih kao što su to gdjekoji slovenski govori i gdjekoji hrvatski govori. Odgovor je, uz jezičnu ravnadbu, uvjetovan time što je odlika književnoga jezika stanovita isključivost. Ali novoštokavski sustav ne iscrpljuje opseg ni sve razine naziva *hrvatski jezik*. Književni je jezik tvorevina, a novoštokavski sustav samo dio hrvatskoga jezika.

8.

Jezik i naziv njegov

Još 1877. Mihovil je Pavlinović u *Hrvatskim razgovorima* naveo da ne opstoji narod koji bi se zvao Srbo-Hrvati (Vince 1978:521), pa tako ne može biti ispravan ni naziv *srpsko-hrvatski jezik* dobro uočivši da ga ne mogu prihvatiti ni Hrvati ni Srbi, osim nekih Srba koji preko njega žele izraziti svoje nehrvatske težnje.

Prihvaćanje bi toga naziva za Hrvate značilo kako nemaju vlastitoga jezika. Srpski stanovnici u Hrvatskoj mogu svoj jezik nazivati svojim narodnim imenom (Vince 1978:522). Kako su iz dvaju povijesnih razvoja nužno morala proizići dva jezika, velika su besmislenost koja je proizišla iz zamisli o jedinstvu jezika nesklapni nazivi[48] (1) *hrvatski ili srpski*,[49] (2) *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*. Prva sveza izjednačuje hrvatski i srpski što je predprimjer u nazivlju jezika,[50] jer, bez obzira na

48 »... U stranoj je jezičnoj zajednici uobičajeniji naziv *srpskohrvatski jezik*, po načelu kojim se razni složeni lingvistički nazivi tvore prema krajnjim članovima, npr. indoevropski jezici obuhvaćaju i indoevropske jezike između Indije i Evrope... Manje je čest naziv s obratnim rasporedom *hrvatskosrpski jezik*. Ta su dva naziva posve sinonimna i oba obuhvaćaju cjelinu hs. jezika. U praksi dolazi i dvostruko dvojni naziv *srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*, i opet s istim značenjem. Dvojstvo ili trojstvo tih oblika ozbiljan je nedostatak, jer se kod neupućenih mogu javiti dvojbe o njihovu značenju, a postoje i razna protuslovna idejna tumačenja...« (Brozović & Ivić 1988:4).

49 Taj su naziv predlagali raspravljači iz Zagreba na sastanku u Novome Sadu od 8. do 10. prosinca 1954. U zaključke je, međutim, ušlo *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*) (Jonke 1971:115–116).

50 Ime je jezika promatrano (dobronamjerno) kao još jedan pokušaj ozbiljke sna: »... San o jednom jeziku, na vjetrometnom ovom prostoru, o jezičnoj jednosti, svih južnih Slavena, njihovoj ujedinjenosti, nije međutim tek od jučer ... Svaki put se, međutim, taj san o jednom jeziku konačno oblikovao u lingvistički model njegova postojanja i opisa... Ne mogavši se realizirati kao cilj, promeće se u sredstvo za postizanje nekih drugih ciljeva, npr. znanstvenih i političkih.« (Peti 1995:17). Upravo su ti ciljevi bili razlog stvaranja obrasca pod nazivom *hrvatski ili srpski*.

zemljopisnu bliskost, nikomu nikada nije palo na pamet da koji jezik nazove *ruskim ili ukrajinskim* ili *makedonskim ili bugarskim*. Ako je *ili* u svezi isključno *ili*, sveza je *hrvatski ili srpski* zgodna igra riječima, samo što ona nije načelo tvorbe suvisnih naziva. Nazivi *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski* mogli su označivati samo umjetnu mješovitu tvorevinu, nikada jezik koji je bilo gdje djelovao.[51] Protuslovni su se nazivi ipak uobičajili s posljedicom da se i danas u svijetu proučava i poučava *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*. Zašto nigdje nema imena *makedonskohrvatski* u tom ozračju nije pitanje manje srodnosti makedonskoga i hrvatskoga, a južnoslovjenski jezici jesu srodni, odnosno srodnost ih čini južnoslovjenskima, nego pitanje prisile koja jest ili nije opstojala. Kako svaki narod ima prirodno pravo na materinji jezik (Brozović 1978), ima ga pravo i nazivati imenom naroda koji se njime služi. I taj se postavak mogao na različite načine tumačiti.[52] Međutim, ako se za sve slovjenske narode, za Slo-

51 »... taj jezik oduzima i pojedincima i narodima na ovom prostoru pravo na vlastitu prošlost i uskraćuje im mogućnost da se ostvare u živoj sadašnjosti. I jedno i drugo mitologizacijom poništava, te time, u povijesnom okruženju, falsificira povijest, ne dopušta da se, traganjem, uđe u trag zbiljskom prostoru i vremenu, njihovoj ljudskoj mjeri.« (Peti 1995:286).

52 Pokušavajući naznačiti vremeni slijed širenja hrvatskoga imena među *katolicima srpskohrvatskoga jezika*, Pavle Ivić (1990:103) ustvrđuje: (a) da je ono bilo prošireno od ranoga srednjega vijeka među čakavcima i velikim dijelom štokavaca ikavaca, (b) u drugoj polovici XVII. stoljeća u kajkavskoj sjevernoj Hrvatskoj, (c) sredinom i u drugoj polovici XIX. stoljeća u Slavoniji i u negdašnjoj mletačkoj Dalmaciji gdje nije odranije bilo hrvatskoga opredjeljenja; (d) između 1878. i 1914. u Bosni, Dubrovniku i Boci Kotorskoj; (e) u XX. stoljeću, naročito nakon Prvoga svjetskoga rata u Bačkoj, Krašovanima i Janjevu. Slijedi netipična napomena: »... relativno skorašnji datum opredeljivanja u nekim krajevima niukoliko ne umanjuje autentičnost opredeljenosti« (Ivić 1990:102) kojoj je, valjda, cilj povećati uvjerljivost vremenoslovlja.

Cjelovita je rasprava Pavla Ivića *Srpski narod i njegov jezik* (1971.) najbolji izvor dataka o podrijetlu općega srpskoga i njegova odnosa s hrvatskim književnim jezikom XIX. i XX. stoljeća. Međutim, stalne je nedostatke Ivićevih razmatranja dobro uočio Ivo Banac (1990:85): »Unfortunately, Ivić is frequently contradictory in his attempt to reconcile the results of traditional and contemporary scholarship. His principal fault is his inadequate understanding of Croat national consolidation. Ivić assumes that Croat national consciousness was a modern construct, and that before the Revival there only existed nationally amorphous »ethnic formations« of »Serbo-Croatian speaking Catholics.« Ivić in fact rejects Croat linguistic and national continuity. His arguments properly belong to the nineteenth century. Contemporary historical scholarship has largely revised the notion that democratic revolutions discovered nationhood. And if the »Serbo-Croatian speaking Catholics« do not qualify as the Croats before the Revival, why is it the Serb nationality of all non-Bulgar Ortodox South Slavic groups always taken for granted?« (»Nažalost, Ivić je

vence, Makedonce, Slovake, Čehe, Ukrajince, Srbe i druge primijeni načelo da su ti narodi postali to što su danas tek od općega prihvaćanja suvremenoga samoimenovanja, može se to primijeniti i na Hrvate. Dotično, ne može se primijeniti ni na Hrvate ako se ne primjenjuje na druge.

Nazivi *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski* ne mogu osigurati jezičnu ravnopravnost srpskoga naroda u Hrvatskoj kao ni Hrvata u Vojvodini, primjerice. Narod na kojemgod prostoru može govoriti jezikom toga prostora kao svojim jezikom. Može govoriti i svojim jezikom koji nije jezik šire zajednice u kojoj živi. Isticano je da hrvatski jezik ne služi kao prosvjetni izraz samo Hrvatima. Njime se izražuju i Srbi koji žive u Hrvatskoj i kao posebna skupina sudjeluju u hrvatskoj prosvjeti postavši puni dionici njezini (Katičić 1986:278). Ali po tome hrvatski jezik nije srpski jezik, nego hrvatski jezik kojim govori skupina srpskoga naroda koja se njime služi kao svojim izrazom. Mogu se služiti i srpskim jezikom: ni u tome ga slučaju zlonamjerna tumačenja ne mogu poistovjećavati s hrvatskim.

Zbog zabuna i sumnja u samostalan položaj hrvatskoga jezika u odnosu na srpski, odnosno na posebnost tih dvaju jezika, koju su nerijetko uvjetovale baš višečlane sveze imena jezika složene na različite načine od dvaju jedino smislenih naziva jezika, hrvatski jezik i srpski jezik, valja se osvrnuti na ime jezika koji su Hrvati rabili kroz povijest.

U spomenicima iz IX. stoljeća nalazi se latinski zabilježeno hrvatsko narodno ime (Ostojić 1971). Pisani su spomenici hrvatski nešto mlađi jer je od početka državničke povijesti hrvatske zastupnički jezik dvora i jezik bogoslužja bio latinski. Na Baščanskoj je ploči s kraja XI. stoljeća ostao uklesan hrvatski oblik imena hrvatskoga naroda u vladateljskome naslovu. Za toga se vremena može samo pretpostaviti da su Hrvati svoj jezik na-

nerijetko protuslovan u pokušaju tumačenja rezultata predajnih i suvremenih spoznaja. Načelna je njegova pogrješka neprikladno razumijevanje hrvatskoga narodnoga ujedinjenja. Ivić uzima da je narodna samosvjesnost hrvatska novijega postanja i da su prije Preporoda postojale samo narodnosno bezoblične »narodnosne skupine« »katolika srpskohrvatskoga jezika«. Ivić ustvari niječe hrvatsku jezičnu i narodnosnu produžnost. Njegovi dokazi zbiljno pripadaju devetnaestomu stoljeću. Suvremene su povijesne spoznaje uvelike promijenile mišljenje da su demokratski prevrati otkrili naciju. A ako se »katolici srpskohrvatskoga jezika« ne smatraju Hrvatima prije Preporoda, zašto se jedino srpska narodnosna opstojnost između svih ne-bugarskih skupina pravoslavnih južnih Slavena uzima kao samorazumljiva činjenica?«) (Banac 1990:85).

zivali svojim narodnim imenom. Narodno je ime najranije potvrđeno u *Vinodolskome zakoniku* (1288.), a nekoliko se puta spominje kao *jazik hrvacki* i u tekstu *Razvoda istarskoga* (1325.), pravnoga spisa o razgraničbi istarskih općina: »... I pisaše listi ednoi i drugoi strani e'zikom latinskim i hrvackim, a gospoda sebi shraniše e'zikom nemškim. I tako listi stari potvrdiše, strani vratiše, prepisavši ga sebi shraniše.« (Navod iz teksta *Razvoda istarskoga,* u: M. Moguš i Ž. Bujas, *Kompjutorska konkordancija 'Razvoda istarskoga'*, Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1976:26).

Autor (redaktor) *Razvoda istarskoga* kaže da ga je »verno, pravo... pisal, ne priložeć ni odložeć ča bi kom zmutilo pravdu, *jazikom hrvackim*«: »... I tako esam verno, pravo po zapovedi pisal, ne priložeć ni odložeć, ča bi komu zmutilo pravdu, e'zikom hrvackim kako se uzdrži v oriinali edne i druge strane po imenu niže pisanih nodari.« (Navod iz teksta *Razvoda istarskoga,* u: M. Moguš i Ž. Bujas, *Kompjutorska konkordancija 'Razvoda istarskoga'*, Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1976:26).

U kroničarskome se spisu *Ljetopis popa Dukljanina* spominje *knjiga harvacka*:

»Najraniji kroničarski spis u nas, kojim je zahvaćeno razdoblje do polovice 12. stoljeća, predstavlja *Ljetopis popa Dukljanina*... U 9. glavi Kaletićeva prijepisa se, naime, čita 'I tako sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu harvacku i *istumači iz grčkoga knjigu harvacku...*' Za putove naše srednjovjekovne pismenosti, tekstovnu komunikaciju i propulzivnost spisā nije bez značenja zanimljiva činjenica da se u glagoljskom krčkom *Brevijaru popa Mavra* iz godine 1460. osjeća izravan odjek ovih navoda *Ljetopisa*: u službi Solunskoj braći kaže se kako oni '*...i vse knigi hr'vat'ske tlmač'še...*' ('i sve knjige hrvatske istumačivši')«. (Hercigonja 1994:115, 117). Prvi se put u tiskanoj knjizi, brevijar Blaža Baromića iz 1493., spominje pridjev *hrvatski* u nazivu brevijara (Moguš 1995:38).

I u tekstu se *Hrvatske kronike* iz XIV. stoljeća nekoliko puta spominje narodni naziv jezika hrvatskoga (*knjiga harvacka, jezik hrvacki*). Glagoljaši su hrvatski pri prepisivanju crkvenih obrednih knjiga do XV. stoljeća staroslovjenskome jeziku davali narodna obilježja, pa kako se on sve više približivao pučkomu govoru, i oni ga nazivlju imenom hrvatskim (*Tumačenje saltira hrvackoga*, psaltir Petra Fraščića iz 1463., *Korizmenjak* iz 1508. koji su na *hrvacki* protumačili popovi Silvestar Bedričić i Pero

Jakovičić) (Zelić-Bučan 1971–72a:2–5). Sredovjeki je svećenik i pisac Martinac u svojeme zapisu izjednačio zemlju i narod, govor njegov i uljudbu njegovu.[53] Glagoljsko svoje pismo naziva *hrvatskim* pismom humanist Georgius de Sclavonia:

»... Znameniti humanist-glagoljaš, pisac latinskih i starofrancuskih teoloških i moralizatorskih tekstova, Georgius de Sclavonia – ili 'de Sorbonna' – (Juraj iz Slavonije, rodom iz Brežica ili okolice)... ostavio je tako na dva prazna folija kodeksa *Commentarii in Psalmos* sv. Jeronima (rukopis br. 95, Gradska knjižnica Toursu) dragocjene glagoljske tekstove kojima je, očito, francusku sredinu želio upoznati sa svojom slavenskom pismenošću koju nazivlje '*alphabetum chrawaticum*'... Vjerojatno u namjeri da svom sorbonskom intelektualnom okruženju pruži što potpuniju obavijest o glagoljici i glagoljanju u Hrvata, on navodi i popis biskupija na području jurisdikcije kojih je dozvoljena uporaba 'hrvatskog alfabeta' i služenje mise na crkvenoslavenskom jeziku hrvatskoga tipa.« (Hercigonja 1994:73–74).

Povijesni spisi pisani jezikom hrvatskim svjedoče da Hrvati u srednjem vijeku za svoj jezik rabe uglavnom narodno ime hrvatsko. Ima i potvrda porabe naziva *slavo, sclavo, illiricum, dalmaticum* (ti su se nazivi uglavnom rabili u spisima pisanima talijanski ili latinski). U naslovu svojega epa Marko Marulić navodi da je *Judita* u *versih hrvacki* složena, *stumačena našim jazikom* (Libar Marka Marulića Splićanina, u kom se uzdrži istorija svete udovice Judit u versih hrvacki složena, kako ona ubi vojvodu Oloferna po sridu vojske njegove i oslobodi puk izraelski od velike pogibli, SPH 1/1869:1) kako bi ju razumjeli i oni koji latinski ne znaju: »... Počtovanomu u Isukrstu popu i prmanciru splickomu, gospodinu dom Dujmu Balistriću, kumu svomu, Marko Marulić umiljeno priporučen'je z dvornim poklonom milo poskita ... privaćajući ja pisma staroga testamenta, namirih se na historiju one počtene i svete udovice Judite i preohologa Oloferna, koga ona ubivši, oslobodi svu zemlju izraelsku jur od nadvele pogibli. Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju *stumačim našim jazikom*, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knji-

53 »... I obujamši vsu Grčiju i Bulgariju, Bosnu i Arbaniju, nalegoše na *jazik hrvatski* posilajući zastupi velike; vojvode silne tvorahu brani mnogije s plkom hrstjanskim, pobijajući se na poljih i na pasih i na brodih vod. Tagda že robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do Gore Zaprte...«. (Navod prema: *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva* 1970:19 (ur. V. Pavletić), *Najezda Turaka* /Fragment Zapisa popa Martinca 1493/).

ge latinske aliti dijačke...« (SPH 1/1869:13). O stvaralaštvu na hrvatskome jeziku u Marulićevo vrijeme Ivan Kukuljević Sakcinski u predgovoru kaže (SPH 1/1869:48): »... s toga nije čudo ako je hrvatska pjesma XV. i XVI. vieka za domaćom latinskom pjesmom u svakom smislu ostajala. Ali uprav ovo tužno stanje jezika i knjige čini, da oni, koji se odvažiše narodu svomu priobćivati misli i nadahnutja svoja na narodnom jeziku, zaslužuju naše duboko štovanje i našu najveću zahvalnost, jer kako bi stojao danas naš jezik, da nismo imali one za nas neumrle radioce na književnom polju, koji nam prvi dokazaše bogatstvo našega jezika, ugladjivajući ga svojim uznositim duhom i svojimi liepimi umotvori...«

Nazive *dalmatico* i *lingua slava* Marulić rabi kad piše latinskim jezikom, pa se može zaključiti da je naziv *hrvatski* inačica za *lingua slava*, a da naziv *dalmatinski* rabe školovani ljudi u zamjenu za hrvatski ili kao naziv za čakavštinu (Ostojić 1971:96– 99).

Od XVI. su se do XVIII. stoljeća počela javljati i pokrajinska imena kao oznaka narodnosti i jezika: *dalmatinski, bošnjački, slavonski, dubrovački*. Franjevci u XVII. stoljeću uz naziv *slovinski*, poznat otprije iz književnih krugova, prenose i doslovni prijevod latinske sveze *lingua illyrica*, naziv *ilirički*. Ni za te rascjepkanosti nije izblijedjela svijest o pripadnosti hrvatskoj narodnosnoj zajednici. Književnici i dalje nazivlju svoj jezik njegovim narodnim imenom. Potvrđeno je to u djelima dubrovačkih pisaca (a Dubrovnik je bio dugo odijeljen od zajedništva s ostalim hrvatskim narodnosnim područjem) u kojih je naziv *slovinski* najranije udomaćen kao istoznačnica za hrvatski jezik. Svezu *hrvatski jezik* rabe Nikola Nalješković, Dominko Zlatarić, Mavro Vetranović, svezu kojom je jezik nazivao i Splićanin Marko Marulić, a Jerolim Kaletić latinicu nazivlje hrvatskim pismom.

Dominko Zlatarić, hrvatski prevoditelj (1558.–1613.) koji je prevodio s klasičnih jezika već u naslovu svojega prijevoda *Elektre* rabi *hrvacki* kao ime jezika na koji prevodi: Elektra tragedija. Lubmir pripovijes pastirska. I Lubav i smrt Pirama i Tizbe iz veće tuđijeh jezika u *hrvacki* izložene... po Dominku Zlatariću. Djelo je posvetio »Prisvijetlomu i priizvrsnomu gospodinu, Gospodinu Đurđu knezu Zrinskomu, svjetniku cesarova veličanstva, vladaocu nad blagom krune Ugarske, i vojvodi od vojske Ugarske na Dunaju, momu gospodinu vazda počtovanomu«. Posveta Juraju Zrinskomu, sinu sigetskoga junaka, krajem XVI. stoljeća, u najteže vrijeme hrvatske povijesti, pokazuje da op-

stoji ne samo svijest o zajedničkoj nacionalnoj pripadnosti i o zajedničkome jeziku, nego i veze između sjevernih i južnih hrvatskih krajeva. U njoj opet spominje ime jezika na kojeme piše: »... za obogatit također ovi naš jezik kojomgodi stvari ka je dostojna da se čti, prinesoh iz latinskoga pastijersku pripovijes Tassovu, pjesnivca u oni jezik toliko scijeena, koliko mnim da svak zna; i dovedši ju na izvrsnos, koliko mi od onijeh nezrelijeh ljeta biješe dopušteno, dah ju na svijetlo, prikazavši ju jednomu vlastelinu od našijeh, vijećniku prvomu komu dosta bijehu ugodni ovaci trudi. Stavih se zatijem s jednakom požudom učinit Hrvaćku Grkińu Elektru Sofoklovu... ja neću vjerovat, da vaše prisvijetlo Gospodstvo ne nasljeduje u sve visoke krjeposti, kako nasljeduje u hrabros od oružja; ter da vam neće bit ugodno prigledat kadgodi spijevanja od vrijednijeh Latina, ali Grka, koji vam u vaš *hrvacki jezik* govore, pokle mnozi od take gospode čtili ih su u jezik ńimi inostran i tuđ...« (Navod prema SPH 21/1899:4–5).

Stihovi Mavra Vetranovića (1483.–1576.) svjedoče o narodosnoj svijesti kad pjeva o turskome prodiranju u Hrvatsku i propadanju hrvatske slave:

»... A sad nie Kosova, a sad ni Krbave,
ni polja ravnoga ni hrvacke slave;
ner li je pogibla vojnika sva slava,
i k zemlji ponikla jak sieno i trava...«

(Navod prema SPH 3/1871:56, *Tužba grada Budima*)

Jezik svoj nazivlje narodnim imenom u poslanici Petru Hektoroviću:

».... I tvoju dobrotu i razum izbrani
u dugu životu višnji bog da shrani,
i da tvoj slavan glas razumnijem uresom
to više svaki čas diže se k nebesom;
od koga uresa, razuma i slave
višnji Bog s nebesa razlike države
u vrijednosti napuni, da vrijednos taj teče
u vijencu i kruni po svijetu daleče,
a navlaš kud *jezik hrvatski* prohodi,
neumrla po vas vik tuj vrijednos da hodi...«

(*Plemenitomu i vrijednomu gospodinu Petru Ektoroviću vlastelinu hvarskomu s velikijem priklonstvom odgovor umiljen D.*

Mavra Vetrani, u: Mavro Vetranović. Izabrani stihovi. Erasmus naklada Zagreb 1994:58).

Naziv *hrvatski* rabe Hvarani Hanibal Lucić, Hortenzij Baričević, a Korčulanin Ivan Vidali u poslanici upućenoj Nikoli Nalješkoviću pjesnika zove *»hrvatskoga diko i slavo jezika«* (Zelić-Bučan 1971–72a:8–9).

Jazik hrvacki u *Planinama* (Planine ke zdrže u sebi pisni pete po pastirih, pripovisti i pritvori junakov i deklic, i mnoge ostale stvari, složene po Petru Zoraniću Ninaninu. Reverendo ac vener. D. Mattheo de Mattheys canonico nonen. Pet. de Albis nonen. pat. praeceptori intergerrimo s.) spominje Petar Zoranić (1508.–1569.?). U posveti ističe da je »jazik kojim općimo pošpuren... latinskim«:

»... Ne s malim zaisto stidom pisah, jer kako znate da u jinih mnozih skrbivih pečalah jesam, ke sasfima od takova tega odklańaju, i jer jazik kim općimo pošpuren jest latinskim, i da bi me tumačenje blaženoga Hieronima ne vižbalo, s prirokom bih pisal, boju se; ništar mańe takof i ta put moj po neuvižbanu końicu po stazi ne tlačeni prošad, Hrvatom i vašoj milosti, ki znam da dobar baštinac i Hrvatin poštovan jest, poklańam, ufajuć se da pod kreȴuti kriposnimi vašimi od sfakoga zloričnа jazika zaklońen biti ću. U Ninu Gradu XX. zrilvoća miseca MDXXXVI.« (SPH 16/1888:4). U 20. glavi (... Cap. XX, Perivoj od slave i u ńem vile Latinka, Grkińa, Kaldejka i Hrvatica) vila se tuži na »nepomnu i nemar *jezika hrvackoga*«:

»... Jabuke ke na krilih od vil vidiš znam da znaš da sloge i pisma od pisac rečena izkažuju: nut Latinki kolike i kako lipe jabuke u krilu jesu i udiȴ pribivaju; budi da onim dvim druzim sad ne pribiva, dali vidiš da mnoge od pri utrgane jesu; a meni... (ah nepomńo i nehaju *jezika hrvackoga*!) evo ove same za nevoȴu pribiram i razgledam, i tebi budi da na nezrili i trpki jabuci pri roka utrgani zahvaȴam za sasfima dramatna se ne ozvati. Znam da Hrvat mojih ne jedan ali dva da mnozi mudri i naučeni jesu, ki sebe i jazik sfoj zadovoȴno pohvaliti, proslaviti i naresiti umili bi; da vidi mi se da se manom pačeli sobom sramuju i stide, i prem ako ki poje ali piše, u jini tuj jazik piše i poje; da jino nî, znaj, neg nepomńa od kriposti...« (SPH 16/1888:87).

O njegovome narodnosnome osjećaju u predgovoru I. K. Sakcinski kaže (SPH 16/1888:46): »... Petar Zoranić Ninjanin, ako i nije bio toli visoko učen, kao njegovi drugovi u Dubrovniku, Splietu i Hvaru, ali rodjen u posve hrvatskom gradu Ninu, bijaše nada-

sve Hrvat dušum i tjelom. Njegove 'Planine' ako i nisu veliki pjesnički umotvor, imat će vriednost, dok će biti i jednoga hrvatskoga rodoljuba, a njegovi u pjesne umiešani dodatci u prozi, ostat će uvjek riedki biser za hrvatske jezikoslovce. Što je on prije tri i pol stoljeća preko ustijeh svoje Hrvatice vile govorio, to bi naša vila punim pravom i danas, osobito našoj tako zvanoj višjoj inteligenciji prišaptnuti mogla...«.

Juraj Baraković (1548.–1628.) u spjevu koji je nazvao *Vila Slovinka* (Vila Slovinka Jurja Barakovića Zadranina u četare vrsti petja složena, ča jest u pismi skupne, u osmoredke, u zučnopojke i u poluredke. Plemenitomu gospodinu Anjelu Justinijanoviću Šibenčaninu rajnoga Frančiska gospodinu momu. Juraj Baraković Zadranin.) pjeva o stradanju hrvatskoga naroda:

»... Malo ńim vladati gospoda mogoše,
opet ga terati Hrvati smogoše,
od kraļa pridoše, grada su prosili,
u ki pak slizoše, vazam ga po sili;
pak su ga hotili opeta gospoda
vojničkimi dili razbif ga do poda...« (SPH 17/1889:27)

Pridjev *hrvatski* spominje u dijelu spjeva u kojeme mu vila priča povijest njegova roda:

»... Znam tvoga pradida kra-Bele u dvoru
Bartula prosida; sliš' ča ti govoru.
S prvimi u zboru plemenit dvoranin,
u svakom razboru poglavit gradjanin,
po krvi Zadranin, poštenjem sloviše,
Oracij Rimanin slafniji ne biše.
Sam kra ga zoviše vojvodom i knezom,
a nigda kad htiše pasanim vitezom.
Službenim povezom on kraļa služaše,
a ļubkom zavezom kraļ ńega ļubļaše.
Perje ga ļudjaše i klobuk *hrvatski*,
svak na to sumńaše, da 'e on ban slovački...«
(SPH 17/1889:24)

Stoga je jasno o kojeme jeziku govori kao o *svojem jeziku*:

»... Bih vilu otpravi' u Zadru da poje
zaradi ļubavi bašćine te moje,
hteć da ju posvoje prijamše u Zadar
za svoju da broje pokle jim bi na dar,
dali ju u nehar neharno pustiše,

nikakor imat var vrhu ńe htiše,
ali im ne biše umila ugodit,
al' oni voliše Latinki pogodit.
Sramni su možebit jazikom svojime
ter vole govorit svaki čas tujime,
a ja ću mojime govorit ļudem svim,
jer sam ja sasvime po Bogu dičan ńim:
ja drugim ne umim od moga poroda
govorit neg ovim koji mi Bog poda...«

(SPH 17/1889:12)

Iz XVI. stoljeća ima dosta potvrda da protestantski pisci jezik svojega naroda nazivaju narodnim imenom hrvatskim. Hrvatskim imenom nazivaju ga pisci koji prevode dijelove Svetoga pisma (Antun Dalmatin, Stjepan Konzul). Matija Vlačić u spisima na latinskome jeziku kao oznaku narodnosti i jezika rabi latinski naziv *illyricus*. Hrvatski pisci pokušavaju nadvladati prostornu i duhovnu rascjepkanost. Andrija Kačić Miošić uspio je u narodu probuditi samosvijest, ali je velika omiljelost njegova djela pridonijela da je naziv *slovinski* iz književnosti ušao u pučanstvo kao oznaka naroda i jezika (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga* /u/ komu se ukazuje početak i svrha kraļa slovinski, koji puno godišta vladaše svim slovinskim državam, s različitim pismam od kraļa, bana i slovinski vite/zov/a, izveden iz različiti kńiga talijanski i složen u *jezik slovinski* po fra Andriji Kačiću Miošiću, štiocu jubilatomu, iz Brista, reda Male bratje s. Frane, države pris. Odkupiteļa u Dalmaciji).

»... Ma nàrod slovinski vazda je bio, kako se vidi, u tomu malo pomļiv, jer se malo stvari štije i nahodi od stari kraļa, bana, gospode i događajà, koji su se događali u našim stranam... Željeći dakle ja, da siromasi težaci i čobani naroda slovinskoga, koji se naslađuju u takizim pismam, mogù doći u poznańe, da ńiove pisme i davorije nisu brez temeļa istinita... na službu istih siromaha dajem na svitlost ovè kńižice skupļene, složene i prinesene iz različiti kńiga talijanski u jezik slovinski...« (*Bratu štiocu*, SPH 27/1942:5).

Preporoditelji su hrvatski u prvoj polovici XIX. stoljeća budili narod hrvatski ilirskim imenom. Uz to, nepučko ime *ilirski* i *ilirički*, i uz knjiški naziv *slovinski*,[54] naziv *hrvatski* za jezik

54 Naziv je *slovinski* nerijetko navođen, zavisno od onoga što se željelo dokazati, a često je to bila izlika za dokazivanje »nepouzdanosti« naziva jezika i naroda: »Katolici srpskohrvatskog jezika nisu imali zajedničkog narodnosnog imena

hrvatskoga naroda živi i u puku i u književnika. *Hrvacki naš jezik* jezik je Petra Zrinskoga (*Adrijanskoga mora sirena*):

»Plemenito i dobro rojenim, svake hvale i časti dostojnim, virnim i vridnim junakom, vse hrvacke i primorske krajine hrabrim vitezovom pozdravǉenje.

Nisam hotil uzmańkati dila vojničkoga bana nigdašega Zrinskoga Miklouša iz ugarskoga na *hrvacki naš jezik* stumačiti, starijih mojih u svakom kripostnom činu pute naslidujući, ne štimajući zato, da bi se tim takmac momu bratu Zrinskomu Mikloušu, takajše banu hrvackomu, učinil, koji skoznovitim trudom i marǉivom pomńom iz vnogih kronik, tuliko vugarskih, dijačkih, kuliko latinskih, izbiranom svojom pametjom na vugarski jezik istu hištoriju, vnogimi odičenu peldami i nauki, spravil je i popisal. Pače niti se trsim ž ńim skupa porodice ciǉ pisnikov izgoditi, nego za ńim upućujem i ravnam delo moje, ko akoprem je malo, ali velikoga i slavnoga spomenutja budući, naklańam vam, hrabreni vitezovi, domoslavni hrvacke i primorske krajine braniteǉi i čuvari...« (SPH 1957/32:19).

Katarina je Zrinska s *nimškoga* na *hrvatski jezik* prevela molitvenik *Putni tovaruš* (Pvtni tovarvs vnogimi lipimi, nouimi i pobosnimi molituami iz nimskoga na *her/va/czki jezik* isztomachen i szpraulyen po meni groff Frankopan Catharini goszpodina groffa Petra Zrinszkoga hisnom touarussu. Peruich szada u stampi na sui/tlo/ dan, i vnogim pobosnim lyudem na vsiuanie i touaristuo, vdilen. – Leta, M.DC.LXI. V Benetkih pri Babianu. Z-dopuscheniem obchinszkim).

»...Vsega hervatckoga i slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola, vsake vrste i fele dobrim krščenikom od mene službu i poklon, od Gos. Boga zdravje, sriču i veselje; na ovom svitu dug žitak, a po smrti vsakom kraljestvo nebesko.

Premišljavajući vnogokrat, da se skoro zmeda vsega svita jezikov najmanje *hrvatckoga* ovo doba štampanih knjig nahodi, pače i one, koje nigda bihu po pobožnih i bogaboječih ljudih včinjene i štampane, veče sezatiraju i malo kadi nahode... (PSHK 15/2/ 1977:17–19).

... Ovdi za vsakom ovom molitvom ima se moliti Salve Regina kako ovdi doli stoji SALVE REGINA *hrvacki.*« (PSHK 15/2/1977:27).

osim manje ili više knjiških naziva »slovinski« i »ilirski«, koji su se, uostalom, odnosili i na druge, pre svega na Srbe.« (Ivić 1990:102).

Filip Grabovac u naslovu svojega djela *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (1747.) zove svoj jezik *rvackim* uz knjiški naziv *ilirički*.

»Dragi brate štioče, ove knjižice jesam sastavio razgovorne od stvari davni aliti prošasti, od koji sam mnoge više puta čuo, vidio željne znat i pitat, u komu se načinu uzdržavaju vrimena prošasta. Ja videći knjiga od ovizi stvari u jezik svaki izvan *iliričkoga aliti rvaskoga,* oti potrudit se malo i metnu na svitlost upitanja odgovorni od vrsta mnogi, u dva dila ovde zajedno svezana.« (SPH 30/1951:21, *Opomena k štiocu).*

Hrvatskim jezikom pišu fra Josip Banovac iz okolice Skradina, Dubrovčanin fra Bernardin Pavlović, svećenik splitske prvostolne crkve Angelo Della Costa. Franjevac Lovro Šitović iz Ljubuškoga u hrvatsko-latinskoj slovnici govori o *jeziku hrvatskome* (Zelić-Bučan 1971–72a:12). I oni pisci koji su u svojim djelima rabili nazive *slovinski* ili *ilirski* rabili su ih samo kao istoznačnice za naziv *hrvatski*.

Do XVII. st. pisci u sjevernoj Hrvatskoj jezik nazivlju *slovenski* (kajkavci), primjerice Juraj Habdelić (Zercalo Marianzko, to je to Poniznozt devicze Marie, ka je Boga rodila. Uszem *szlovenzkoga* i *horvatczkoga* naroda kerschenikom, a onem naulaztito, kiszu obilnee dare naturalzke, ali zuerhunnaturalzke, od dareslyive ruke Bosje prieli, na naszleduvanye. Po Juriu Habdelichu, Tovarustua Jesussevoga messniku popiszana, i na szuétlo dana. M. DC. LXII.- Stampano u- Nemskom Gradczu pri Ferenczu Widmanstetteru.

Dictionar, ili Réchi *szlovenske* zvexega ukup zebrane, u red postaulyene, i diachkemi zlahkotene. Trudom Jurja Habdelicha, masnika Tovarustva Jesussevoga, na pomoch napredka u diachkom navuku skolneh mladenczeu *horvatszkoga*, i *szlovenszkoga* naroda. – Stampano u Nemskom Gradczu, pri odvetku Widmanstadiussa. M. DC. LXX.

»... Malo je do sė dobe slovenskim jezikom, za ktere bi ja bil znal, knjig štampano. Ali ni onem ogovorljivi jeziki prostili nesu. Nekomu teh takoveh knjig reči nesu bile prave *horvatske*, nekomu nesu bile prave *slovenske*, nekomu bile su jako priproste... Ništarmenje, komu se horvatski hoče govoriti, neka reče mesto *lehko lahko*, mesto *osem osam*, mesto *jalen jalan*, mesto *nesem nisam*, etc... Ja sem činil štampati onak, kak onde govore, gde sem pisal...« (PSHK 1977/15/2:59–60, *Zrcalo marijansko*. Opomenek k oveh knjižic ogovorniku)), Gabrijel Jurjević (1620.?–1704.?):

(*Listi heroov* to je velikeh na glasu ljudih po plemenitom Jurjević Gabrijelu, Cesarove i Kraljeve Svetlosti harmice varaždinske protipiscu, na kratkom spravljeni.

»Med hištorijami ovde *slovenskim* jezikom z veržuši popisanimi i naprvo danimi, najdu naj prvo gospoda, junaki i ostali obojega spola poglaviti ljudi, vsaki polag svojega stališa, hištorije, koje ako budu marlivo štali, hoče im se srce ganuti...« (PSHK 1977/ 15/2:305, Opomenek)), ili *slovinski* (štokavci ikavci). Jezik su pisaca južno od Kupe nazivali *hrvatskim*. Pisci su bili svijesni da je posrijedi jedan jezik, samo drugojačijega izgovora.

Već u XVII. stoljeću pod utjecajem povlačenja hrvatske državnosti na sjever, te pod utjecajem Vitezovića i Zrinskoga, počinju i kajkavci svoj jezik nazivati narodnim imenom hrvatskim. Tako ga nazivlju Ivan Belostenec (1595.–1675.), Boltižar Milovec (1612.–1678.) već u naslovu svojega djela (Dussni vert, duhovnim czvetiem naszagyen. To je to: unoge féle officiumi i litanye, iz nekoih molitvenih knysicz szkupa szpravlyeni, i na *hervatczki jesik* prétolmacheni pobosnim dussam na duhovnu naszladnoszt i haszen. Po P. Bolthisarv Millovczv, tovarusa Jesussevoga redovniku. – Stampan vu Bechu, Pri Janussu Jacobu Kürneru, leta 1664. (PSHK 1977/15/2:143)), Matija Magdalenić (oko 1625. – ?) Zvonchacz. Presvitlomu gospodinu grofu, gospodinu Erdeodi Mikloušu... Ar znam, gospodine milostivni... /da/ vnogi drugi hote ogovoriti ove knižice, ništo v tom, da nisu zavsima pravo *hrvacki* pisane niti zavsima *slovinski*, nego Sclavonico-Croatice... (PSHK 1977/15/2:171).

Naziv će *hrvatski* zahvaljujući mađarskomu posredništvu u kajkavskome obliku *horvatski* prevladati kao oznaka kajkavskoga narječja, a dotadašnji će nazivi *slovinski* ili *slavonski* ostati mjesnom oznakom slavonskoga govora. Protupreobrazitelji i djelatnici katoličke obnove jedinstveni književni jezik na kojemu rade zovu knjiškim imenom *ilirskim* (Bartul Kašić). Po najraširenijem štokavskome narječju Jakov Mikalja jezik nazivlje *bošnjačkim*. Poraba je imena za hrvatski jezik bila zavisna od cjelokupnosti hrvatskoga područja i povezanosti hrvatskih krajeva. Nazive su *slovinski* i *ilirički* prenijeli učeni ljudi iz talijanskoga i latinskoga, a iz radova se književnika, povjesničara i jezikoslova može pratiti povijest porabe hrvatskoga imena.

O tome kako je narod nazivao jezik svoj nema pisanih svjedočenja. Popovi glagoljaši, međutim, živjeli su s narodom i iz njihovih se zapisa pretpostavlja da nijesu znali nikakova drugoga jezika osim materinjega hrvatskoga i bogoslužnoga, pa su

ga mogli nazivati kao i puk. To se osobito odnosi na vrijeme do polovine XVIII. st. kad se osnivaju glagoljaška sjemeništa. Iz dataka se nadbiskupije splitske i biskupije makarske doznaje da, uz latinski, 1688. opstoji *rvacki kler*. Kler se *arvacki* spominje u službenome spisu splitske nadbiskupije iz 1807. U očuvanim spisima Arhiva glagoljaškoga sjemeništa u Priku kraj Omiša izraz se *chierici illirici* prevodi sa *žakni arvacki*. Iz spisa se hrvatskih glagoljaša, s obzirom na naziv njihova materinjega jezika i književnoga crkvenoga jezika, može zaključiti da su oni do kraja XVIII. stoljeća jezik svoj vazda nazivali narodnim imenom hrvatskim, a iz toga proistječe da je i narod među kojim su oni djelovali taj jezik nazivao imenom hrvatskim (Zelić-Bučan 1971–72a:15–16).

Muslimanska je adžamijska književnost hrvatska primjer kako se s dolaskom turske vlasti u Bosnu i Hercegovinu mnogo hrvatskoga naroda pomuslimanilo, ali su ostali svijesni pripadnosti hrvatskoj narodnosnoj zajednici. Da su ti muslimanski pjesnici sebe smatrali Hrvatima, dokazuju mnogobrojni primjeri atributa Hrvaćanin, Hrvat i sl. koji su oni dodavali svojemu imenu (Ostojić 1971:105–108). I jezik su nazivali hrvatskim imenom. U razmatranome razdoblju nikad nije ugasla svijest o pripadnosti hrvatskoj narodnosti pa prema tome i hrvatskome imenu. Usporedno se s knjiškim nazivima *slovinski* ili *ilirski*, i uz pokrajinska imena prema imenima narječja, nije prestao rabiti naziv *hrvatski jezik*. Svi su drugi nazivi bili mjesne ili knjiške istoznačnice. U djelima hrvatskih pisaca na latinskome i talijanskome *illyricus* i *slavo* znači *hrvatski* (Zelić-Bučan 1971–72a: 18).

U XIX. su stoljeću hrvatski preporoditelji htjeli ojačati narodnosno biće svoje približivanjem svim Južnim Slovjenima. Na tragu pisaca katoličke obnove odabrali su narječje koje je moralo biti prihvatljivo svima, ijekavsku novoštokavštinu. Kako je i ime trebalo izraživati jedinstvenost, književni je jezik nazvan *ilirskim* čime su se preporoditelji oslonili na povijesnu zabludu o slovjenstvu Ilira.

U upravno se je odvojenoj Dalmaciji hrvatski narodni preporod započeo slično kao i u sjevernoj Hrvatskoj; u dalmatinskim se učenim krugovima jezik zvao već uobičajenim *slovinskim* imenom (Zelić-Bučan 1971–72b:39). Borba je za uspostavu hrvatskoga jezika u javnome životu bila temeljna osobina težnje narodnoga preporoda u Dalmaciji. Šezdesetih su godina oko Narodne stranke bili okupljeni u jedinstvenome narodnome pokre-

tu i Hrvati i Srbi, i često se na stranama Narodnoga lista mogao pročitati pridjev *hrvatsko-srpski, hrvatski ili srpski* za oznaku jezika, štoviše i kovanica *Srbo-Hrvati* za oznaku naroda. Hrvati su u doba hrvatskoga narodnoga preporoda postupali na način jedinstven u povijesti europskih naroda: bili su spremni odreći se i svojega jezika i svojega imena za volju izgradnje jedne nezbiljne narodnosne i jezične cjeline (Zelić-Bučan 1971–72b: 40–41).

Latinski je jezik hrvatski narod od svih naroda zadržao najdulje: do 1848. godine. Dok hrvatski jezik još nije bio postao službenim jezikom uprave i nastave, nije moglo biti zakonskih odredaba o službenome nazivu hrvatskoga jezika.[55]

Sabor je 1847. godine zaključio da se narodnomu jeziku dade čast koju je dotad uživao latinski. 1861. je godine veliki župan zagrebački Ivan Kukuljević na 13. sabornoj sjednici predložio ime jezika koje se povelo za državopravnim imenom: jezik *hrvatsko-slavonski,* uzimajući kod toga u obzir tadanji zbiljni, a ne i pravni opseg hrvatske države. Na 52. sjednici Kukuljević samopobudno mijenja taj prijedlog svoj i mjesto *hrvatsko-slavonski* predlaže naziv *hrvatsko-srpski.*[56] Bilo je na toj sjednici još prijedloga: *hrvatsko-slavonsko-srbski, hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko-primorski (+bunjevački), jugoslavenski, hrvatski oli srbski, narodni u trojednoj kraljevini jezik.* Na kraju je većina prihvatila naziv *jugoslavenski.* Ozakonbu pometnje u saboru ispravio je kancelar Ivan Mažuranić zamijenivši u zaključku naziv *jugoslavenski* nazivom *hrvatski* (Zelić-Bučan 1971–72b:42–45). Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. ozakonjeno je službeno ime jezika te se hrvatski jezik odredio kao jedini i isključivi službeni jezik u svim ustanovama samoupravnih i zajedničkih poslova na području Trojedne kraljevine Hrvatske.

U čitavoj su drugoj polovici XIX. stoljeća svi hrvatski jezikoslovi, i pristaše hrvatske ilirske škole, i Karadžićeve pristaše, sve važnije slovnice, pravopise i rječnike iz tog vremena već u naslovu nazivali narodnim imenom hrvatskoga jezika,

55 Hrvatski je jezik bio obvezan zapovjedni jezik u banskoj vojsci, pa iz 1790. opstoji latinski oblik imena hrvatskoga jezika u naputku o jeziku u banskoj vojsci koji daje hrvatski sabor za zajednički hrvatsko-ugarski sabor, prema *Stenografičkim zapisima* s 35. sjednice sabora 1861. (Zelić-Bučan 1971/72b: 42).

56 Na toj je sjednici sabor izglasovao zaključak o priznavanju Srba u Hrvatskoj kao posebne narodnosne zajednice.

osim Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, kojemu je prvi svezak izašao 1880. g. pod uredništvom Đure Daničića.[57] Na kraju stoljeća prekida predaju hrvatskih jezikoslova Tomo Maretić. On je na temelju Karadžićeva i Daničićeva jezika izradio svoju *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1899.). Protunarodne su vladavine u predratnoj kraljevskoj Jugoslaviji nametale silom svakovrsne nazive kao službeni naziv jezika (*nastavni jezik /1926./*, *srpskohrvatski jezik /1927.–1929./*, *hrvatski ili srpski jezik* /1930./, *srpskohrvatskoslovenački* /1930.–1937./).[58] Velikosrpske su vlasti narodima kraljevine Jugoslavije nijekali i narodno ime i ime jezika.

AVNOJ 15. siječnja 1944. godine donosi Odluku (br. 18) o objavljivanju odluka AVNOJ-a na svim jezicima naroda Jugoslavije: *srpskome, hrvatskome, slovenskome* i *makedonskome*. Prvi se ustav FNRJ iz siječnja 1946. čitao na svima četirima jezicima jugoslovjenskih naroda. Jedinstvaška su shvaćanja i usredištena vlast onemogućivali životnu provedbu tih odluka. Premda misao o dvostrukome nazivu hrvatskoga kao i srpskoga jezika nije bila uzakonjena kao obvezna, u životu je ona provođena kao obvezna. U prijedlozima je za izmjenu i dopunu Ustava SRH (Narodne novine br. 9 od 6. ožujka 1972. g.) hrvatski književni jezik dobio ustavni položaj kao naziv i kao književni oblik narodnoga jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj (Zelić-Bučan 1971/72b). Međutim, poraba s dvojnim nazivom jezika kao i zbiljno nametanje srpskoga jezika u Hrvatskoj nije prekinuta.[59] Početkom su 1974. doneseni ustavi tadašnjega saveza i sastavnih njegovih jedinica. Tadašnja ustavna odredba,[60] misli Ivić, jasno dijeli »srpskohrvatski književni jezik« najmanje na dva, a Srbe u Hrvatskoj obvezuje na javnu porabu jezika drugoga naroda, a ne svojega (Ivić 1990:137), a to nije u redu. Tu ne spominje slučaj *engleskoga* jezika koji je službeni jezik u Australiji i onima koji se ne izjašnjavaju kao Englezi, nego kao Australci, ili Talijani,

57 Isp. napomenu u bilj. 23.

58 Datci iz školskih svjedočaba (Zelić-Bučan 1970/71b:47).

59 Književnim dogovorom iz 1850. nije *imenovan* jezik, pa nije baš jasno je li to bio hotičan ili samo slučajan propust potpisnika (Naylor 1980:66).

60 Prijeporna ustavna odredba iz 1974., koju je ustavni sud tadašnje SFRJ proglasio neustavnom zbog nepravičnoga stava prema Srbima u Hrvatskoj, glasi: »U SR Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.« (Nav. prema Ivić 1990:323).

ili Kinezi koji govore i talijanski i kineski ili samo tako; njihova jezična istobit time ugrožena nije; oni nijesu ugroženi narodi time što se službeni jezik njihove domovine nazivlje *engleskim*. Na drugome se mjestu Ivić (1990:323) služi primjerom Amerike i Novoga Zelanda kad mu to odgovara, tj. kad hoće istaći da se tamo više naroda služi istim jezikom te ga ne zovu *američkim jezikom*[61] i *novozelandskim jezikom*. Srbija se, u tom tumačenju, priključila uljuđenomu svijetu jer je službeni jezik tamo »srpskohrvatski«. Iza te se naoko spretne obrazložbe postavlja pitanje zašto se *engleski* kao službeni jezik u Americi ne nazivlje *francusko-njemačko-talijanski* (a ime bi moralo biti još višečlanije kako ni jedna narodna zajednica u Americi ne bi bila ugrožena). Nazivanje bi službenoga jezika *engleskim* stanovnicima Australije bilo dokazom njihove narodnosne neravnopravnosti – kad bi ih zastupao Pavle Ivić onako kao što zastupa Srbe u Hrvatskoj (1990:325–326).

61 Ivić je dosta vremena proveo u Americi da bi mogao zapaziti da su se i on i sin njegov u školi služili glasovitim Websterovim rječnikom *američkoga jezika*. Isp. *Webster's New World Dictionary of American English* (prvi mu je otisak izišao 1953.). 1783. Skupština Sjedinjenih Država Američkih nalaže Johnu Adamsu, ministru za Nizozemsku, da ugovor što su ga ponudili Nizozemci na engleskome jeziku podastre priredivši ga na američkome jeziku (»in the American language«).

9.

Pismenost i jezik u Bosni

Položaj je Bosne kao krajnje zemlje Istoka okrenute k Zapadu, ili krajnje zemlje zapada okrenute prema istoku, odredio i njezinu pismenost i književnost.

Mali broj sredovjekih očuvanih spomenika potvrđuje pribitak četiriju pisama na bosansko-humskome području: grčkoga, latinskoga, ćirilice i glagoljice. Grčko je pismo ostavilo više tragova u Humu, a latinica u Bosni (Dizdar 1969:11). Glagoljica i ćirilica povezane su sa slovjenskim bogoslužjem u crkvi. Smatra se da se glagoljica rabila od XII. stoljeća i da je bila u porabi kao crkveno pismo u okviru Crkve bosanske; kad je taj crkveni ustroj propao, ni glagoljično se pismo više ne rabi. Broj je spomenika ćirilične pismenosti veći, premda je navodno velik broj uništen u raskolu između istočne i zapadne crkve i u turskim pohodima. Poraba ćirilice seže negdje od početka XI. stoljeća, a njome su pisani crkveni rukopisi na staroslovjenskome jeziku s obilježjima narodnoga govora, te izvanpropisni spisi: neovjereni tekstovi, molitve, povelje, pisma i zapisi (Dizdar 1969:11–16). Nema sačuvanih ljetopisa iz sredovjeke Bosne. U dubrovačko-dalmatinskim prijepisima opstoje svjedočenja o lirskome i o čuvstvenome pripovjednome pjesništvu. Te su tvorevine utjecale na stvaralaštvo dubrovačkih književnika XV. i XVI. stoljeća. S bosanskoga područja nema očuvanih životopisa svetaca. Crkva bosanska nije dopuštala slavljenje vladatelja-sveca kao predstavnika tvarne vlasti, pa se ta književna vrsta nije mogla razviti kao što se primjerice razvio u sredovjekoj srpskoj književnosti (Dizdar 1969:34).

Najstarija se bosansko-humska književnost veže uz primanje kršćanstva i porabu crkvenoslovjenskoga jezika u bogoslužne svrhe. Prvi se spomenici pismenosti javljaju u X. i početkom XI. stoljeća (nadgrobni i drugi natpisi u kamenu). Rukopisi pot-

ječu iz XII. stoljeća. Glagoljica je u Bosni i u Humu u ranim razdobljima bila u općoj porabi. Rukopisni su zbornici, najvažniji dio bosanske pismenosti, pisani bosanskom ćirilicom koja se od srpske razlikuje obličnim naslanjanjem na glagoljicu. Uglavnom su nastajali od XIII. st. u okviru djelovanja crkve bosanskih *krstjana* što je vidljivo iz pripisa u kojima se pisari potpisuju kao krstjani (Bogićević 1975). Većinom su to evanđelja i rjeđe zbornici (*Hvalov zbornik* pisan 1404. za vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića). Svjetovni su zbornici rijetki (*Berlinska Aleksandrida* iz XVI. stoljeća za koju se pretpostavlja da je napisana na bosanskome tlu). Očuvanih bosanskih povijesnih spisa nema, premda ima naznaka o ljetopisnoj djelatnosti: *Hrvatskoj kronici*, hrvatskomu prijevodu Dukljaninova ljetopisa, neki se dijelovi postankom vežu uz Bosnu i Hum; za izgubljene se bosanske izvore vežu dijelovi Orbinijeva djela *Il regno degli Slavi* (Bogićević 1975). Bosanske ljetopisce spominje i Dubrovčanin Frano Lukarević (XVI.–XVII. st.) (Dizdar 1969). Očuvani sredovjeki književni spisi, nabožni i svjetovni, manje su raznovrsni nego u drugim istodobnim književnostima, a i znatno je razvijena natpisna pismenost. Nakon sloma bosanske države i za nestajanja Crkve bosanske mijenjaju se prosvjetne i vjerske prilike. Islam donosi istočnjačku prosvjetu i književnost na istočnjačkim jezicima, a postupno jačaju katoličanstvo i pravoslavlje. Katolička je crkva donijela latinski jezik; crkvenoslovjenski se još čuva u srpskim pravoslavnim manastirima i crkvama. U okviru se pravoslavne crkve razvija književnost koja se može poistovjetiti sa srpskom sredovjekom književnošću jer se razlikovanje na temelju jezičnih pokazatelja često ne može provesti. U Bosnu su i Hercegovinu prelazile srpskoslovjenske knjige; prerade su se i prijepisi vršili u srpskim manastirima. Pismenost u njima ima ista obilježja kao i srpska sredovjeka književnost. Prva je tiskara na bosansko-hercegovačkome prostoru 1519. u manastiru Sv. Đurđa osnovana u Donjoj Sopotnici kraj Goražda (Ćorić 1978).

Od XVI. stoljeća, kad su se Sefardi doselili iz Španjolske, traje i njihova prosvjetno-književna djelatnost, kojoj su po jeziku izvori hebrejski i španjolski (nabožno-prosvjetiteljska, ljetopisna, usmena književnost i pisanje natpisa).

Rad se Vuka Stefanovića Karadžića odrazio na djelovanje Srba u Bosni i Hercegovini koji su skupljali folklornu građu ili bilježili zbivanja u Bosni i Hercegovini.

Od kraja XV. pa sve do XX. stoljeća Muslimani u Bosni stvaraju književnost na arapskome pismu (*književnost 'adžamijska*) (Franolić 1984:64). Uz usmenu se književnost njeguje i književnost na arapskome (djela iz prava, bogoslovlja, mudroslovlja, jezikoznastva), turskome (službene isprave i ljeposlovna divanska književnost) i persijskome jeziku (pjesništvo) koje je sačuvano uglavnom u rukopisnim zbornicima (Ćorić 1978). Ta je književnost bila povlastica viših slojeva, jer su jezici i način mišljenja bili tuđi ljudima koji su se služili jezikom što su ga nazivali *bosanskim* (Bogićević 1975). Turskim se jezikom sve do početka XX. stoljeća služilo nekoliko pjesnika i ljetopisaca (npr. Muhamed Enveri Kadić 1855.–1931.). Arapsko su pismo u materinjeme jeziku rabili Muslimani, a na njemu je pronađen i jedan starocrkvenoslovjenski spis (Ćorić 1978). Sačuvana su djela u pjesničkome obliku i u prostorječju od kraja XVI. do prve polovice XX. stoljeća: nabožne pjesme, ljubavne, podsmješne pjesme, zamolbe, molitve, rječnici. Adžamijska je književnost bila djelomice pod utjecajem narodnoga pjesmotvorja i jače se razvijala kad je jenjavao rad pisaca na istočnjačkim jezicima. Prostorječje je nabožnopoučno. Zbog narodnoga je jezika ta književnost dajbudi djelomice zadovoljavala duhovne potrebe Muslimana u Bosni i Hercegovini. Najstariji je arebični spomenik »Hirvat Türkisi«, Mehmedova hrvatska pjesma nastala u Erdelju 1588.–89. s preporodnim načinom izraživanja ljubavi (Georgijević 1969:301).

Početak je književnoga rada Hrvata u Bosni i Hercegovini vezan uz rad Matije Divkovića (1563.–1631., *Nauk krstjanski,* 1611.). Djelovao je u duhu obnove katoličke crkve. Uz njega su djelovali Stjepan Matijević, Pavao Posilović, Pavao Papić, Ivan Bandulavić i Ivan Ančić. Njihova su djela priručnici za svećenstvo, pobožni tekstovi za narod, prilagođeni prijevodi starijih i suvremenijih kršćanskih sročitelja, prikazanja, propovijedi, psalama, tumačenja kršćanskih zamisli, ili zbirke već objavljenih djela. U XVIII. se stoljeću pokazuje zanimanje za povijest (fra Filip Lastrić), Stjepan Markovac Margitić nastavlja Divkovićevu crtu tumačenja vjerskih shvaćanja (*Izpovid krstianska*, 1701.). Najpoznatiji je ljetopisac u to vrijeme Nikola Lašvanin. U XVIII. je st. povećana nakladna djelatnost, a djelovanje je Ljudevita Gaja u XIX. stoljeću utjecalo na ustroj franjevačkih i pučkih škola (Ćorić 1978). Oživljuje književno i prosvjetno stvaralaštvo za preporodnoga gibanja ilirskoga pokreta (Ivan Franjo Jukić, Petar Bakula, Martin Nedić, Grgo Martić). Nastaju prigodne

pjesme, spjevovi, putopisi. 1850. je godine pokrenut *Bosanski prijatelj*, prvi književni časopis u Bosni i Hercegovini koji je uređivao Ivan Franjo Jukić. Književna je djelatnost do kraja XIX. stoljeća obilježena prigodnim pjesmama, spjevovima, prikazanjima, čudesima svetaca, ljetopisima i prijevodima.

Latinisti su u Bosni i Hercegovini prisutni od XV. do sredine XIX. stoljeća (Juraj Dragišić, Ivan Ančić, Lovro Sitović). U XIX. su stoljeću izdavana i jezikoslovna djela na latinskome (Stjepan Marijanović, Marko Šunjić). Književna je predaja Hrvata u Bosni i Hercegovini njegovana na hrvatskome i na latinskome jeziku. Do kraja je XIX. stoljeća većina pisaca među svećenstvom. Time su određeni podrijetlo, vrsta i sadržaj književnosti (prevedena ili prerađena djela prilagođena domaćemu čitatelju). Sva su književna djela do ilirskoga preporoda obilježena nabožnim duhom i tek se onda množe sadržaji te književnosti (Ćorić 1978). Pojavljivanje je pisaca iz građanskih redova na prijelazu stoljeća uvjetovalo znatno složitiji književni izraz i izmjenu u temeljnome toku književnih struja: građanski pisci nastavljaju traganja slijedeći svjetsku književnost koja je i sama u Prvome svjetskome ratu doživjela prekretnicu (Rizvić 1980).

Časopisi »Zora« (1896.–1901.) u Mostaru i »Bosanska vila« (1885.– 1914.) u Sarajevu povezivali su srpske pisce. Jezik je pisaca mostarskoga kruga (npr. Alekse Šantića) bliži hrvatskomu negoli srpskomu jeziku (ijekavica, leksik), pa i jezik srpskih proznih pisaca (Svetozar Ćorović, Petar Kočić). Hrvatska je književnost vezana krajem XIX. st. uz listove *Hercegovački bosiljak* (1883.), *Novi hercegovački bosiljak* (1884.) i *Glas Hercegovca* (1885.–96.). Hrvatske pisce poslije okuplja list *Nada* (1895.–1903.) koji je uređivao Silvije Strahimir Kranjčević (Ćorić 1978). Bosanskohercegovačko je prostorječje u XX. stoljeću vrhunac doživjelo u djelu Ive Andrića, a hrvatski književni izraz njeguje pjesništvo Maka Dizdara.

10.

Franjevačka djelatnost i ujednaka

Sa stajališta ujednačnih struja hrvatskoga jezika i uloge bosanskih franjevaca u njima, koje Brozović (1972:37–40) dijeli u šest razvojnih stupnjeva, ključno je doba franjevačkoga prosvjetno-jezičnoga djelovanja XVII. stoljeće i prva polovica XVIII. stoljeća.

U XVI. se stoljeću (*II. razvojni stupanj*) rješava izbor narječja kao temelja pisanomu jeziku. U XVII. st. i u prvoj polovici XVIII. st. u izboru latinice franjevci su odigrali bitnu ulogu jer su mogli podržati postojeće nasljeđe bosančice (hrvatske ćirilice) u Dubrovniku i u dijelu Dalmacije. U vremenu se do sredine XVIII. stoljeća, kad je riješeno pitanje temeljnoga problema narječja, čakavština više ne javlja kao pisani jezik, pisci Bosne Srebrene nijesu neposredno sudjelovali, ali je njihova djelatnost, kao i širina područja djelovanja, posredno utjecala na tadašnja zbivanja. U XVII. st. i prvoj polovici XVIII. st. (*III. razvojni stupanj*) ponovoštokavljen je Dubrovnik, Hercegovina su i Dalmacija novoštokavske, na zapadu Bosne ikavski su krajevi novoštokavski ili su u nastajanju, ijekavski krajevi na istoku pripadaju istočnobosanskomu (ijekavsko-šćakavskomu) narječju koje se, premda nije novoštokavsko, nalazi pod novoštokavskim utjecajem. U Slavoniji i južnoj Ugarskoj svi su govori novoštokavski, uz gdjekoji nenovoštokavski. U Bosni u XVII. stoljeću Divković i Matijević pišu nenovoštokavskim istočnobosanskim narječjem, ali su njihovi nastavljači svi novoštokavci. U XVII. st. i u prvoj polovici XVIII. st. bosanski franjevci nastoje oko jednolikosti pisanoga jezika na području njihove redodržave. Ikavština je u pismenosti napredovala na štetu ijekavštine (Brozović 1972:44–46). Od sredine XVIII. st. do tridesetih godina XIX. st. (*IV. razvojni stupanj*) smanjuje se područje franjevačkoga utjecaja pa i njihove mogućnosti utjecaja na jezični razvoj

u katoličkoga stanovništva na štokavsko-čakavskome području. Prevlast ikavaca na tome području nije više tako snažan dokaz u usporedbi s dubrovačkim ugledom. U zbivanjima su *V. razdoblja* (od tridesetih godina XIX. st. do kraja njegova) sudjelovali i bosanskohercegovački franjevci, osobito fra Grgo Martić, koji je pisao za bosanskohercegovačke potrebe, ali su mu djela bila primana kao primjer živoga štokavskoga jezika s narodnih izvora (Brozović 1972:50).

11.

Hrvatska književnost i jezik u XVII. i XVIII. st. u Vojvodini

Usmenu književnost na tlu Vojvodine (Bačka, Banat, Srijem) obilježavaju drevne duhovske *kraljičke* pjesme, kratke lirske pjesme, *bećarci* i baladične pjesme *groktalice* (*Opća enciklopedija JLZ-a*, 1982., sv. 8:578).

Franjevački pisci od XVII. do XIX. stoljeća pišu djela pobožno-poučnoga sadržaja: značajniji su među njima Mihovil Radnić (1636.–1704.), Stjepan Vilov (u. 1747.), Lovro Bračuljević Budimac (1685.–1737.), Emerik Pavić (1696.–1780.), Nikola Kesić (1709.–1739.), Ladislav Spaić (1725.–1799.), Ignjat Dominik Martinović (1755.–1795.), Antun Pavlović (u. 1756.), Luka Čikić (1707.–1771.), Tadija Bošnjaković (1726.–1787.), Josip Jakošić (1734.–1804.), Jeronim Jakočević (1739.–1790.), Grgur Peštalić (1755.–1809.). Bilo je među njima i jezikoslovaca (S. Vilov, L. Bračuljević Budimac i E. Pavić).

O prešućivanju hrvatske književnosti na tlu Vojvodine u okružju prešućivanja narodnosti Bunjevaca i Šokaca, u *Bunjevačko-šokačkoj bibliografiji* (*Rad JAZU* 355, Zagreb 1969:667–769) Ivan Kujundžić navodi: »Mi smo zaboravili svoje ljude, svoje najveće sinove, a počeli smo zaboravljati i svoj jezik u želji da postanemo drugi narod. U tome smo išli tako daleko da je jedan od najuglednijih Bunjevaca poslije prvog svjetskog rata, Mijo Mandić, u svom predavanju, održanom također pred najistaknutijim predstavnicima Bunjevaca i Šokaca, o književnosti istih Bunjevaca mimoišao cijelu našu najstariju književnost kao da je nije ni bilo... Ta naša zaboravljena prošlost bila je ipak lijepa i nama služi na diku. Mihovil Radnić, Lovro Bračuljević, Stjepan Vilov i Mirko Pavić uložili su mnogo truda u nastojanje da se dođe do hrvatskog pravopisa i bili su među prvima koji su na tome radili (Bračuljević je više od sto godina prije Vuka Karadžića iznio

načelo »piši kako govoriš«). A mi smo ih zaboravili. Zaboravili smo 150 godina svoje književnosti! I pisali smo da naša književnost počinje s Ivanom Antunovićem!...« (Kujundžić 1969:668). Najstariji pisci nazivaju svoj jezik istim imenom kao i pisci u drugim hrvatskim krajevima. Fra Mihajlo Radnić *slovinsko-bosanskim*, Antun Josip Knezović *iliričko-slavenskim* ili *illyrico idiomate*, fra Emerik Pavić *iliričkim* ili *dalmatinskim*, fra Grgur Peštalić *slovinskim*, I. Ambrozović *dalmatinskim*. Pišu štokavskim ikavskoga izgovora, latiničnim pismom, jezikom čija se obilježja u nekim crtama razlikuju od obilježja književnoga jezika (iza nepčanih suglasnika *o* se ne zamjenjuje s *e* (N jd. *konj* – I jd. *konjom*), *j* otpada na početku riječi – *edan*, suglasnici *k, g, h* ne prelaze u sibilante *c, z, s* : N *ruka, knjiga* – DL *ruki, knjigi*, konsonant se *h* ne izgovara, skupine *bj, pj, vj* u komparativima ne prelaze u *blj, plj, vlj* itd. (*Hrvatska enciklopedija*, sv. 3., str. 522).

Bunjevačka se književnost počinje pojavljivati pri kraju XVII. stoljeća kad se u Bačkoj završava tursko gospodarenje. Svi su bački hrvatski pisci u XVII. i XVIII. stoljeću franjevci (Sekulić 1970:16) što nije neobično jer su oni bili najvažniji kulturni radnici, kako u Bačkoj do Budima, tako i u Slavoniji i u Bosni. Potkraj je XVII. stoljeća velika skupina Bunjevaca došla u Suboticu s osamnaest franjevaca pripadnika bosansko-srebrničke pokrajine (Pekić 1930:17–18). Djela su franjevačkih pisaca katehetskoga, asketskoga i homiletičkoga sadržaja. Uz autore franjevačke književnosti bilo je i drugih pisaca, ali oni su pisali latinskim, njemačkim, mađarskim, talijanskim i francuskim jezikom (Kujundžić 1969:670). Sačuvana su dva od pet djela fra Mihajla Radnića (1636.–1704.) koji je živio, radio i djelovao na širokome području od Bosne do Budima, i svojim radom svjedočio o povezanosti svih hrvatskih krajeva: *Razmiscglagna pribogomiona od gliubavi Boxye (Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božije)*, Rim 1683., te *Pogargegne ispraznosti od sviyeta u tri diela razdjegleno, sloxeno i izvadjeno u jezik slovinski bosanski iz s. Pisma (Pogarđenje ispraznosti od svijeta)*, Rim 1683. Ta djela označuju početak bunjevačke književnosti (Sekulić 1970:6). Mihajlo Radnić piše »slovinsko bosanskim« jezikom, ikavicom, s ponekom talijanskom ili mađarskom riječi. U predgovoru *Razmišljanjima...* iznosi svoje pravopisne nedoumice. Piše kao i ostali hrvatski pisci toga vremena (slavonski pisci npr.); u djelima mu ima riječi koje se i danas susreću u govoru bačkih Hrvata (Sekulić 1970:18–19). Jezik i pravopis nisu mu dovoljno ispitani.

»... O pripovidaoče neumoreni, o veliki trudioče i pomnjivi odkupitelju, i koja bi pleća i ramena džigantska mogla podniti teškoću i brime od truda i znojeva, koje si za nas podnio? Koji čovik, prem da bude ne od kostij ili mesa, nego od čelika, ili od druge tvarde mjedi, ne bi se dovršio i raspao pod toliko teškiem brimenom? Ne besidim sada od tvoje priljute smarti i priboljene muke, nego od trudnoga života i puna pokore od trudova, od pripoviedanja i dugačka govorenja, od one prevelike pomnje, s kojom si nastojao spasenje duša našie i od nevolje nepodnosne, koju za nas podnošaše...« (*Kako ljubav očituje se u djelima, Razmišljanje LXXIX iz knjige »Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božje«*, odlomak prenesen iz transkribiranoga teksta u Sekulić 1970:111).

Franjevački su pisci na tlu Vojvodine u načinu pisanja bili pod talijanskim, njemačkim i mađarskim utjecajem. Smatra se da je fonetski pravopis u bunjevačku knjigu uveo fra Lovro Bračuljević djelom *Uzao scerafinske (naschi) goruchie gliubavi (Uzao serafinske goruće ljubavi)*, Budim 1730. (Golić 1956:28) koje je riznica znanja: ima u njemu dogmatike, moralike, crkvenoga prava i crkvene povijesti (Sekulić 1970:18). U njemu je otisnuta i rasprava o pravopisu *Opomena za pravo, dobro i lako štiti ove knjige* u kojoj iznosi da piše onako kao što se govori:

»Alie lipsce, i pofahglienie, pissati onako, kakose govori, jer sctogodje od visce, nije fahglieno, vechie kugieno: Superflua sunt vitanda. Zato ja u ovim kgnigam piscem onako, kako govorimo i izgovaramo nascke ricsi: jer kakose moguh izgovarati, onako se moguh i u kgnigah sctiti...« (iz teksta *Opomena za pravo, dobro i lako scititi ove kgnighe,* Budim 1730:11–12).

Piše latinicom i ikavicom, ali je njegovo pismo bila bosančica, pismo koje se u Bosni pod utjecajem katoličkih duhovnika razvilo iz ćirilice.[62] Među pravopisnim poteškoćama koje su ga mučile bilo je pisanje glasova *č, ć, š, ž, dž, đ, lj, nj, g*. Pravila koja je predložio za njihovo pisanje i kojih se pridržavao upućuju na poznavanje talijanskoga, njemačkoga, španjolskoga i mađarskoga jezika. Bračuljević pripada skupini štokavskih pisaca koji svoja djela pišu narodnim jezikom i narječjem kojim je narod govorio (kao A. Kačić-Miošić, F. Grabovac, M. A. Reljković).

62 Redovnici franjevci ostavili su bosančicu i prihvatili latinicu, ali se njome bilo teško služiti jer nisu imali određene znakove za pojedine glasove (Kujundžić 1969:669).

»... Za sebe doisto onda primi, kadano naš primilostivi i pridragi Spasitelj i gospodin Isukarst svojih pet prisveti ranah u njegovom tilu ponovi otvorivši mu doista parsa i probivši ruke i noge; ne s kopjem i s čavli, već s strilom jake kao smart ljubavi, a kojom mu i rani tilo i užeže sarce, veli sveti Bonaventura... Ovdi na dvi godine prije nego duh svoj nebu pridade stojeći po svojemu svetome običaju, posteći i promišljavajući Božanstvo tako da mu sarce u ljubavi Božjoj užeže, da sa svom žestinom svoga Serafinskoga sarca zaželi na križu raspet biti, na priliku svoje ljubavi Isukarsta. I stojeći u toj želji evo jedan put u jutro rano, oko svetkovine uzvišenja prisvetoga križa, na planini rečenoj Boga moleći, ugleda jednog Serafina, koji šest ognjeviti krila imadijaše i s visina nebeski k njemu iđaše, koji približivši se ne samo krilat, već i u priliki čovika na križu razpeta ukaza mu se i š njim ostajan pristeljski razgovor imade...«

(Lovro Bračuljević, *Frančesko prima rane od Isukarsta*, prema transkripciji teksta u Sekulić 1970:105).

Na tragu su Lovre Bračuljevića Mirko Pavić i Stjepan Vilov pokušavali rješavati pravopisna pitanja. Jezik najranijih pisaca bunjevačkih, kao i njihova jezikoslovna nastojanja, nisu dovoljno ispitani. S. Vilov se u načinu pisanja oslobodio talijanskoga utjecaja, dok je mađarski utjecaj sveo na manju mjeru. Suglasnost s njegovim pravopisnim načelima potvrđuje Mirko Pavić (1696.–1780.), profesor filozofskoga i teološkoga fakulteta koji je napisao više od 30 djela (20 slovinskim ili iliričkim jezikom), u djelu *Nadodanja glavni događaja k Razgovoru ugodnom naroda slovinskog* (Pešta 1768.), u članku *Od slovoslozja slovinskoga.* Pisao je djela jezikom koji je zvao »iliričkim«. Prve je bunjevačke stihove on napisao 1768. godine (Sekulić 1970:37). Krajem XVIII. st. u gornju Bačku prodiru knjige hrvatskih pisaca, Matije Antuna Reljkovića (*Satir*) i Andrije Kačića-Miošića *(Razgovor ugodni naroda slovinskoga).* Djela su L. Bračuljevića, S. Vilova i M. Pavića izrazito vjerska djela. Pisali su latiničnim pismom, htjeli su rješavati pitanja hrvatskoga pravopisa, nastojali pisati jezikom bliskim narodu. Grgur Peštalić (1755.–1809.), franjevac, jedan je od najobrazovanijih ljudi svojega vremena. O piscima iz bajskoga trokuta, kojemu i sam pripada, A. Sekulić kaže: »... Bili su to uglavnom učeni redovnici franjevci koji su pisali pobožna djela. Više su svojih radova ostavili na latinskom nego na hrvatskom. Ali ne smijemo zaboraviti, da je Grgur Peštalić pisac koji se u svemu može mjeriti s književnicima iz ostalih hrvatskih krajeva...« (Sekulić 1970:45). Ep *Dostojna ple-*

menite Bačke (Kaloča 1790.) napisan je po uzoru na narodne pjesme, desetercem, ikavicom. Bila je to najčitanija knjiga među Bunjevcima (Golić 1956:28); *Utišenje ožalošćenih* (Vukovar 1797.) napisao je po ugledu na dubrovačke pisce, pisao je i filozofska djela. Grgur Čevapović, njegov učenik, inspiriran je Vetranovićem (dramsko djelo *Josip, sin Jakoba Patrijarke*).

12.

Bajka o postanku i istosti

Srpska i hrvatska narječja obrađivana su kao cjelina: razlozi su tomu objašnjavani različito, nerijetko uopćenim zaključkom kako je to najuspješnija metoda.

Doista, opisi su se hrvatskih i srpskih narječja nalazili u istim raspravama.[63] Upravo je takav način prikazivanja imao naznake političkoga. Premda je proučavanje narječja prividno odvojeno od jezične politike, odluka je o proučavanju skupa narječja kao cjeline ipak politička odluka. Stoga danas ne izgleda besmisleno promatrati *samo* hrvatska narječja kao cjelinu. Određivanje cjeline bilo je oduvijek problematično na svim razinama proučavanja hrvatske jezične povijesti. I opet su strančarske odluke zamućivale obzor. Strančarilo se je s imenom jezika, istošću, različnošću, i s postankom. Tvrdi se i danas da su, s ustrojnoga gledišta, naravski hrvatska i srpska narječja jedan jezik i dokazuje postankom koji postaje bajka. A odredi li se poredbeno jezikoslovlje, nestaju bajke. »Genetska lingvistika (historijsko-komparativna i dijalektološka) grupirat će dijalekte u narječja, davat će pojedinomu idiomu »rang« narječja ili jezika (tj. dijasisteme dijalekata), grupirat će dijasisteme u jezične porodice, i sl., operirajući pri tom isključivo glasovnim, grama-

63 Npr. Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd 1978. Ali ono što je iz takovih radova razvidno, bez obzira na to kako se definira opseg cjeline, jest nedvojbena pripadnost nekih dijelova cjeline hrvatskoj, a nekih dijelova cjeline srpskoj skupini narječja: *prizrensko-timočki* govori (Peco 1978) – koje A. Belić zove *šopskim* ili *torlačkim* govorima – skupina su štokavskih i samo srpskih govora koji se, što je vidljivo iz opisa navedenoga autora, razlikuju po mnogim svojstvima od štokavskih hrvatskih govora; *kosovsko-resavski govori* druga su skupina štokavskih srpskih govora, a *šumadijsko-vojvođanski govori* odstupaju od ekavske zamjene jata, po naglazbi su bliski hercegovačkim govorima, a s obzirom na prostor koji obuhvaćaju ne pripadaju isključivo ni srpskomu prostoru, niti njima govore samo Srbi.

tičkim i osnovnim leksičkim osobinama pojedinih idioma i ne obazirući se na eventualne elemente jezične nadgradnje, ne uzimajući u obzir funkcionalni status pojedinoga idioma (tj. radi li se npr. o dijalektu papuanskoga plemena, koji zadovoljava jedan gotovo paleolitski tip društva, ili o kojem od visokorazvijenih tzv. svjetskih jezika), pa čak, bar u načelu, ne obazirući se ni na odnos između idioma i ljudskih kolektiva koji su njihovi nositelji.« (Brozović 1978:17). Mjerilo jezičnoga postanka u poredbenome jezikoslovlju u jednu ruku može *samo* pokazati da skup nekih tekstova pripada jednomu od triju narječja, dotično da se na hrvatskim područjima govori jednim od triju narječja, od kojih su dva svojim ustrojem različita od srpskih narječja isto onoliko koliko je makedonski različit od hrvatskoga ili bugarski od srpskoga. U drugu ruku mjerilo jezičnoga postanka smješta slovenski, hrvatski, srpski, makedonski i bugarski u južnoslovjensku jezičnu zajednicu. Mogu li se onda svi ti jezici danas nazvati jednim imenom – *južnoslovjenskim jezikom*? Pa bi onda *makedonski* bio *makedonska inačica južnoslovjenskoga*. Ali, u znanosti nikad nije opstojalo *jedinstveno* mišljenje ni o opstojanju južnoslovjenske jezične zajednice. Za neke je ona opstojala, a za neke nije (premda su utvrđena obilježja južnoslovjenskih jezika na temelju kojih se može pretpostaviti opstoj njezin) (Peco 1978:7). Ako se i to može dovesti u pitanje, kako onda ne bi moglo ono, *uobičajeno*, mišljenje na koje su izgleda svi bili *navikli*, mišljenje koje je očitovano prikazima grananja jezika od indoeuropskoga ili praslovjenskoga nadalje na kojima su hrvatski i srpski *nedvojbeno – isuviše nedvojbeno* – bili hrvatskosrpski ili srpskohrvatski, jedan jezik, s jednim razvojnim putom. I to je, kao i zajedničko proučavanje hrvatskih i srpskih narječja, proizvod političke odluke.

13.

Hrvatsko rječničarstvo i slovničarstvo prije i nakon Vuka Stefanovića

Razvoj književnoga jezika hrvatskoga od ilirizma nadalje oslanjao se na predaju književnosti dubrovačke.

Ugradnjom je elemenata Karadžić-Daničićeva jezičnoga obrasca razvoj književnoga jezika hrvatskoga krajem XIX. stoljeća doživio kvalitativno negativan preokret. Od *Gramatike* T. Maretića 1899. godine hrvatsko slovničarstvo nije doživjelo puno novih izdanja. Ustroj je jezika hrvatskoga u dvadesetome stoljeću ostao neopisan na mnogim razinama. A sva su narječja njegova, svi područni književni jezici, do dvadesetoga stoljeća bili i slovničarski i rječnično opisani.[64]

Povijest hrvatskoga rječničarstva ne počinje tiskanim djelima. Stari hrvatski pisci posuđenice su objašnjavali na marginama svojih djela.

Hrvatsko rječničarstvo do XX. st.

1595. – Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*, (prvi samostalni tiskani rječnik).

64 Jedina je slovnica književnoga jezika prije *Pismenice* Vuka Stefanovića *Rukovodstvo k slavenstej grammatice ispravlennei vo oupotreblenie slaveno-serbskih narodnyh oučilišč* Avrama Mrazoviča, izdana u Budimu 1800. (Mrazovič je jedan od trojice prvih srpskih školskih nadzornika u Austriji. Rad mu je povezan s organizacijom srpskoga školstva u Austriji u posljednjem desetljeću XVIII. st. i s izradom prvih udžbenika. 1787. izdao je *Poučitelni Magazinъ* za dycu na »čisto serbskom jeziku«. 1787. po savjetu D. Obradovića izdaje *Rukovodstvo*... (pon. izdanje, Budim 1800. i 1821.)); napisao je i *Rukovodstvo kъ* slavenskomu pravočteniju i pravopisaniju. Radovi su mu pridonijeli ustaljivanju rusko-slavenskoga jezika do pojave V. S. Karadžića.

1599. – Bartul Kašić, *Razlika skladanja slovinska* (rukopisni hrvatsko-talijanski rječnik).

– Pavao Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum* (oživotvorenje Vitezovićevih zamisli o jeziku i grafiji), rukopis.

1649. – Jakov Micaglia, *Blago jezika slovinskoga* (unosi u rječnik probrane riječi u narječju u kojem se ispreplići čakavske osobine s osobinama ikavskih i ijekavskih štokavskih tekstova).

1670. – Juraj Habdelich, *Dictionar ili réchi slovenske z vexega ukup zebrane.*

1728. – Ardelio della Bella, *Dizionario Italiano-Latino-Illirico* (najviše dubrovačkih književnika kao izvora, ali i čakavaca; rječniku je dodana kratka gramatika hrvatskoga jezika).

– Adam Patačić, *Dictionarium latino-illyricum et germanicum* (rukopisni rječnik).

1740. – Ivan Belostenec, *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium.*

1742. – Franjo Sušnik – Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* (pojmovi su *hrvatski* i *ilirski* Jambrešiću jednaki).

1778. – Marijan Lanosović, *Slavonisches Wörterbuch* (popis njemačkih riječi i njihovih hrvatskih istovrjednica) na kraju gramatike *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, Osijek.

– (M. Lanosović izradio je nekoliko hrvatsko-inojezičnih rječnika koji su ostali u rukopisu.)

1801. – Joakim Stulli, *Lexicon latino-italico-illyricum,* Budim.

1802./03. – Joso Voltiggi, *Ričoslovnik iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* (ikavska je osnovica, ali ima i jekavskih oblika koji se navode uz ikavske; ekavski su oblici upućeni na ikavske).

1806. – *Rječosložje ilirsko-talijansko-latinsko*, Dubrovnik.

1810. – *Vocabolario italiano-illirico-latino*, Dubrovnik (najveći je dio rječničnoga blaga ispisan iz objavljenih djela dubrovačkih pisaca, pa dalmatinskih, hercegovačkih, bosanskih, slavonskih i istarskih).

1842. – Ivan Mažuranić i Josip Užarević, *Němačko-ilirski slovar.*

1874./75. – Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja.*

1880.–1976. – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.

Hrvatsko rječničarstvo u XX. st.

1901. – I. Broz i F. Iveković, *Rječnik hrvatskoga jezika.*
1967. – *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* (knj. I. A–F, knj. II. G–K), Matica hrvatska – Matica srpska.
1985.–1990. – J. Benešić, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* (12 svezaka).
1991. – Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber.

Hrvatsko slovničarstvo do XX. st.

1604. – Bartul Kašić, *Institutionum linguae illyricae libri duo* (Rim). (Gramatika je opis književnih stilizacija koje su se u hrvatskoj književnosti razvile na čakavskoj i na štokavskoj osnovici.)
1639. – Rajmund Đamanjić, *Nauk za dobro pisati latinskijem slovima riječi jezika slovinskoga* (komplicirana grafijska rješenja).
1649. – Jakov Micaglia, *Grammatika talianska ukratko illi kratak nauk za naucitti latinski*, u istoj knjizi rječnik.
1665. – Juraj Križanić, *Gramatíčno iskazánje ob rúskom jezíku*, Tobolsk. (Prikazan je tip općeslavenske gramatike na osnovi tvorcu dostupnih podataka iz slavenskih jezika. Označivao je osobine hrvatskoga književnoga jezika tako da »... unutar te gramatike imamo normalnu hrvatsku gramatiku iz 17. stoljeća.« (Moguš 1995:91)).
1728. – Ardelio della Bella, *Instruzioni della lingua illirica,* u: *Dizionario Italiano-Latino-Illirico*, Venecija.
1761. – Blaž Tadijanović, *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik.*
1767. – Matija Antun Reljković, *Nova slavonska i nimačka gramatika.*
1778. – Marijan Lanosović, *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache,* Osijek (na kraju se nalazi *Slavonisches Wörterbuch*).
1793. – Josip Jurin, *Grammatica Illyricae iuventuti Latino Italoque sermone instruendae accomodata*, Venecija.
1803. – Josip Voltiggi, *Grammatica illirica*, u: *Ricoslovnik illiricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenomm grammatikom illi pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istranina*, Beč.

1808. – Francesco Maria Appendini, *Grammatica della lingua Illirica*, Dubrovnik. (Njegovom se slovnicom potvrđuje nadregionalni karakter novoštokavskoga jezika koji je i u južnim pokrajinama zamjenjivao sve dotadašnje čakavske i štokavske stilizacije književnoga jezika.)

1812. – Šime Starčević, *Nova ričoslovica ilirička*, Trst (Preko opisa jezika narodnih poslovica nastojao se približiti narodnomu jeziku; opisao četveronaglasni sustav štokavske ikavice.)

1833. – Ignjat Alojzije Brlić, *Grammatik der illyrischen Sprache*, Ofen.

1836. – Věkoslav Babukić, *Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* (početak objavljivanja 1836. u *Danici ilirskoj*).

1839. – Antun Mažuranić, *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*, Zagreb.

1843. – Ilija Rukavina Ljubački, *Abänderungs= und Abwandlungs= Formen nebst den Regeln der Aussprache und Rechtschreibung*, Trst.

1847. – Lavoslav Fürholzer, *Horvatsko-slavonska slovnica za početnike*, Varaždin.

1850. – Rudolf Fröhlich, *Teoretische-praktische Taschen-Grammatik der illirischen Sprache*, Beč.

1850. – Andrija Stazić, *Grammatica della lingua illirica* ad uso degli amatori nazionali e stranieri che bramano d'impararla, Zadar.

1850. – Jerolim Šutina, *Principi di grammatica illirica* esposti da Girolamo Suttina, u: *Vocaboli di prima necessità...*, Zadar.

1851. – Andrija Stazić, *Slovnica serbsko-ilirskoga jezika* za decu u Dalmaciji i u druzih deržavah jugoslavjanskih, Split.

1852. – Fran Kurelac, *Kako da sklanjamo imena ili greške hrvatskih pisac glede sklonovanja 2-A padeža množine* (rasprava).

1854. – Andrija Torkvat Brlić, *Grammatik der illyrischen Sprache*, Beč.

1854. – Fran Volarić, *Ilirska slovnica* za početne učionice, Trst.

1855. – Ivan Danilo, *Grammatica della lingua illirica,* Zadar.

1855. – Andrija Stazić, *Grammatica illirica pratica* secondo il metodo di Ahn e di Ollendorff, Split.

1859. – Antun Mažuranić, *Slovnica hèrvatska*.

1859. – Adolfo Veber Tkalčević, *Skladnja ilirskoga jezika* za niže gimnazije, Beč.
1860. – Vinko Pacel, *Slovnica jezika Hrvatskoga ili Srbskoga*, Zagreb.
1862. – Adolfo Veber Tkalčević, *Slovnica* za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijanskoj, Beč.
1864. – Vatroslav Jagić, *Gramatika jezika hèrvackoga*, Zagreb.
1865. – Vinko Pacel, *Oblici književne hrvaštine*, Karlovac.
1867. – Pero Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata*, Beč. (Prvi put u naslovu slovnice uporabljena složenica srpsko-hrvatski.)
1869. – Paul Pierre, *Abrégé de grammaire française-croate et de dictionnaire français-croate*, Zagreb.
1871. – Adolfo Veber Tkalčević, *Slovnica hèrvatska* za srednja učilišta, Zagreb.
1873. – Ivan Danilo, *Slovnica* za srednja učilišta nižega reda, Zadar.
1873. – Dragutin Parčić, *Grammatica della lingua slava (illirica)* compilata da P. Carlo A. Parčić, Zadar.
1879. – Mirko Divković, *Hrvatske gramatike I. dio. Oblici.*
1880. – Mirko Divković, *Nauka o izreci.*
1880. – Josip Vitanović, *Gramatika hrvatskoga jezika.*
1881. – Mirko Divković, *Hrvatske gramatike II. dio. Sintaksa za školu.*
1893. – Rudolf Strohal, *Hrvatska slovnica.*
1899. – Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskog jezika.*

* * * *

Kajkavske slovnice:

1759. – Franz Koring, *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen*, Zagreb.
1783. – Ignac Szentmártony, *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutschen*, Varaždin.
1810. – Josip Matijević, *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre*, Zagreb.
1826. – Josip Đurkovečki, *Jezichnica horvatzko-slavinzka* za hasen Slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzskoga jezika narodov (*Kroatisch-Slavische Sprachlehre*), Pešta.

1837. – Ignac Krstijanović, *Grammatik der kroatischen Mundart*, Zagreb.

Slovničarstvo u XX. stoljeću.

1905. – Josip Florschütz, *Gramatika hrvatskog jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*, Zagreb. (Prerađena je objavljena pod naslovom *Hrvatska slovnica za srednje i slične škole* 1941. godine.)
1906. – Tomo Maretić, *Hrvatska gramatika za srednje škole*, Zagreb (nekoliko izdanja).
1924. – Tomo Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one koji žele dobro govoriti ili pisati književnim jezikom našim*.
1938. – Stjepan Musulin, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*.
1955. – Ivan Brabec – Mate Hraste – Sreten Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*.
1966. – Stjepko Težak – Stjepan Babić, *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika*.
1971. – Slavko Pavešić (i dr.), *Jezični savjetnik s gramatikom*, MH, Zagreb.
1979. – Eugenija Barić (i dr.) *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
1986. – Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (*Nacrt za gramatiku*), JAZU-Globus, Zagreb.
1991. – Stjepan Babić (i dr.), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika (Nacrt za gramatiku)*, HAZU-Globus, Zagreb.
1991. – Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (Nacrt za gramatiku)*, HAZU-Globus, Zagreb.[65]

Od 1892. u Hrvatskoj je objelodanjeno nekoliko pravopisnih priručnika.[66]

65 Osnova su popisu podaci M. Moguša (1993.), B. Tafre (1993.) i Z. Vincea (1978.).

66 *Hrvatski pravopis* Ivana Broza, Broz-Boranićev *Pravopis* (u deset izdanja, od toga prema *Pravopisnomu uputstvu za osnovne, srednje i stručne škole* Kraljevine Jugoslavije), *Hrvatski pravopis* F. Cipre, K. Krstića i P. Guberine iz 1942. (nije bio u uporabi), *Koriensko pisanje* A. B. Klaića (1942.), *Hrvatski pravopis* F. Cipre i A. B. Klaića (1944.), novosadski *Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika* (1960.), *Hrvatski pravopis* S. Babića, B. Finke i M. Moguša (1971., 1990., 1993., 1994.), *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* V. Anića i J. Silića, 1986. (podaci prema Pranjković 1993:106).

14.

Inačice ili jezici?

Pitanje književnoga jezika nije pitanje poredbenoga jezikoslovlja, nego društvenojezikoslovno pitanje.

U društvenojezikoslovnome se smislu može govoriti o ozbiljcima obrasca književnoga jezika.[67] Ozbiljbene su inačice po službi njihovoj konkretni književni jezici (Brozović 1978:18). To je dostatno razvidno usporede li se tekstovi; navode se primjeri iz dvaju srpskih prijevoda:[68]

... Lud bih odista bio da to očekujem, kad i sama moja čula poriču *sopstveno svedočenje*... Ali moja bolest me je savladala – jer koja bi bolest mogla ***da se poredi*** *sa* Alkoholom! – pa *najposle* i Pluton, sad *ostareo* i on, i otud ponešto mrzovoljan – čak Pluton poče ***da trpi*** *posledice moje gadne ćudi*... (Crna mačka, 131).

Zapazio sam da su oblici tih grdoba dosta jasni, ali da loše izgledaju *izbledele, potamnele*, kao pod *dejstvom* vlažnog *vazduha*. (Bunar i klatno, 110).

Osetio sam da moram ***da vrisnem*** ili ***da umrem***! (Izdajničko srce, 147).[69]

* * *

Kao što je filologu za tumačenje teksta potreban lingvistički *metod*, isto tako *lingvista* mora pravilno ***da protumači*** tekst na kojem zasniva svoju analizu... *Opšti* principi i *metodi* koji se ko-

67 Jezici s određenim stupnjem sličnosti na gdjekojim razinama mogu imati sličan ustroj.

68 Istaknuti su izrazi i ustroji koji se ne bi mogli naći u hrvatskome prijevodu istih tekstova.

69 Navedeni su tekstovi iz prijevoda pripovijedaka Edgara Allana Poea (*Najlepše priče Edgara Alana Poa*, BIGZ, 1990.).

riste prilikom objavljivanja starih tekstova predstavljaju u filologiji neku vrstu dopune *opšte* lingvistike.[70]

Različnost se hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika može dovoljno dobro prikazati izradom supostavne slovnice.[71] Ovdje će se navesti neke razlike na svim jezičnim razinama.[72] Glasovni sustavi dvaju jezika mogu pokazivati da nije riječ o istim jezicima.[73]

1. Glasovne razlike:

U književnome je jeziku hrvatskome sedam samoglasničkih (/a, o, e, i, u, r̥, iē/) i dvadeset i pet suglasničkih glasova (/p, b, f, t, d, c, s, z, ć, ʒ́, č, ǯ, š, ž, k, g, h, m, n, ņ, l, ļ, r, v, j/) (prema Brozoviću, u Babić i dr. 1991:426). U književnome jeziku srpskome nema glasa /iē/. Naizgled neznatna razlika u popisu glasova uvjetovala je razvitak dviju glasovnih predaja: ijekavsku štokavštinu kao književni jezik Hrvata – ekavsku štokavštinu kao književni jezik Srba.

Ijekavski izgovor nasuprot ekavskome uvjetuje velik broj različnih temeljnih rječničnih jedinica (*dijete – dete*) uz koje se opet vežu mnoge jedinice od njih izvedene:

70 Navod iz B. Malmberg, *Moderna lingvistika*, Slovo ljubve, Beograd 1979:7.

71 Prema Branku Franoliću (1984:168), 10.000 se riječi općega jezika i tisuće riječi stručnoga jezika razlikuju u hrvatskome i u srpskome. Tome se pridodaje 85 pojava zvukovne naravi koje odražuju zvukovne razlike; oko 200 pojava odražuje različnost u tvorbenim obrascima.

72 Na primjeru unosa srpskih pojava u hrvatski jezični sustav može se promatrati opstojnost kao značajka svakoga sustava. Unos gdjekojih pojava u bilo koji sustav ne remeti ustroj sustava. Potpuna opstojnost sustava isključivala bi razvoj. U povijesnome razvoju glasovni sustav kojega jezika može biti potpuno različan, a da se jezik ipak prepoznaje kao jedan jezik. Svi bi razvojni pojavci, po stupnju različnosti, bili različni jezici. Opstojnost je svojstvo svakoga sustava; jezik je otvoren sustav. Prilikom ulaska novih jedinica u sustav, nešto se mijenja, tj. sustav više nije isti. Neki se dijelovi sustava moraju očuvati da bi se očuvala opstojnost sustava. Opstojnost je dijelova sustava različita. Rječnik u tome smislu nije dio koji čuva opstojnost sustava. Pojavnice iz srpskoga jezika koje su unošene u hrvatski jezik nijesu narušile opstojnost sustava niti su dovele do poistovjedbe srpskoga jezičnoga sustava i hrvatskoga jezičnoga sustava.

73 U glasovnim sustavima engleskoga i američkoga engleskoga rázlikā je sve više i sve se brže pokazuju. Da je u Americi dulje postojala zasebna uljudba, opstoj se dvaju jezika ne bi dovodilo u pitanje. Nasilna spojenost koja je nametana u odnosu hrvatskoga i srpskoga jezika istoga je trajanja, te je slično urodila razdvojenošću. U Americi je razdoblje prekratko za stvaranje dvaju jezika, ali je, uza svu općionu djelatnost, udaljivanje očigledno.

– oprjeka **ije/i**:[74]

hrvatski	srpski
dolijevati	*dolivati*
razlijevati	*razlivati*

– oprjeka **je/i**:

doljev	*doliv*
dotjecaj	*doticaj*

(u hrvatskome: *doticati, isticati, poticati, naticati* prema *dotaknuti, istaknuti, potaknuti, nataknuti*, a ne kao izvedenice od glagola *teći*);

– oprjeka **-u/-e**:

hrvatski	srpski
burza	*berza*
porculan	*porcelan*

– oprjeka **-u/-i**:

hrvatski	srpski
tanjur	*tanjir*

– oprjeka **-l/-o** na kraju sloga:

hrvatski	srpski
sol	*so*
dolčić	*dočić*

– glasovne su različnosti vidljive i u drugim oblicima, npr.

hrvatski	srpski
-uh	***-uv***[75]
duhan	*duvan*
muha	*muva*
suh	*suv*
-ć	***-št***
opći	*opšti (i niz izvedenica)*
svećenik	*sveštenik (i sve izvedenice)*
-t	***-ć***
sretan	*srećan*

74 Donose se pojedinačni primjeri različnosti koje se sustavno prenose na mnogobrojne nizove drugih jedinica.

75 Likovi s *-uv* u hrvatskome su dijalektizmi.

Ima i obratnih slučajeva:

-ć	***-t***
čistoća	*čistota*
plaća	*plata*

U hrvatskome se često na početku i u sredini riječi nalazi *h* kojega u srpskome u tim položajima nema:

Had	*Ad*
čahura	*čaura*
hrvač	*rvač*
hrđa	*rđa*

– oprjeka ***-s/-c*** u posuđenim riječima:

hrvatski	srpski
asonanca	*asonansa*
financ	*finans*
bilanca	*bilansa*

– oprjeka ***-s/-z*** u posuđenicama:

balzam	*balsam*
kozmonaut	*kosmonaut*
filozofija	*filosofija*
-št	***-šć***
iskorišten	*iskorišćen*

Glasovne razlike u posuđenicama prema grčkome:

– grčko *eta* u srpskome se ostvaruje kao *i*, u hrvatskome kao *e*:

hrvatski	srpski
Atena	*Atina*

– dvoglasi *eu* i *au* ostaju u hrvatskome, a u srpskome se ostvaruju kao *ev*, *av*:

hrvatski	srpski
August	*Avgust prema grč. Augoustos*
eunuh	*evnuh prema grč. eunoûchos*

– *beta* se u srpskome ostvaruje kao *v*, a kao *b* u hrvatskome:

hrvatski	srpski
labirint prema grč. labrinthos	*lavirint*
barbarin prema grč. bárbaros	*varvarin*

– grčko *ch* ostvaruje se kao *k* u hrvatskome, a *h* u srpskome:

hrvatski	srpski
kronika	*hronika*
kaos	*haos prema grč. chaos*
kemija	*hemija*

– *k* ispred prednjega vokala ostaje u posuđenicama u srpskome, u hrvatskim se posuđenicama ostvaruje kao *c*:

hrvatski	srpski
ocean	*okean prema grč. okeanós*
centaur	*kentaur prema grč. kéntauros*

– *spiritus asper* iz grčkoga postaje *h* u hrvatskome, u srpskome se ne ostvaruje ili se ostvaruje kao *j*:

hrvatski	srpski
historija	*istorija prema grč. historia*
heretik	*jeretik prema grč. hairetikos*

– intervokalno *s* u hrvatskome se ostvaruje kao *z*, a kao *s* u srpskome:

kozmos	*kosmos prema grč. kósmos*
Jeruzalem	*Jerusalim prema grč. Hierousalêm*

– intervokalno *gama đ* je u srpskome, a *g* u hrvatskome:

magija	*mađija prema grč. magike*

– oprjeka ***-er/-ar*** (sr./hr.) u nekim posuđenicama:

akcionar	*akcioner*
funkcionar	*funkcioner*

U hrvatskome jeziku postoji oprjeka ***-iti/-jeti*** koja naznačuje prijelaznost/neprijelaznost glagola, a u srpskome je nema:

hrvatski	srpski
crniti = činiti crnim	*crneti* (ili *crniti*) = činiti
crnjeti = postajati crnim	crnim i postajati crn

U srpskome se jeziku tuđojezična imena prilagođavaju ćirilici po izgovoru (*Šarl Bodler – Charles Baudelaire, Aeschylus / Aiskhylos – Eshil*), tako se strana imena prilagođuju i u ruskome jeziku, u hrvatskoj se predaji djelomice donose izvorno, (*Charles Baudelaire*), djelomice po izgovoru (*Eshil* za *Aeschylus / Aiskhylos*).

Razlika u mjestu naglaska

U više vrsta riječi, razlika u pravilima o prenošenju naglaska na proklitiku i u kvaliteti naglaska:[76]

hrvatski	srpski
mȅne, zà mene	*mène, za mène*
ȉdēmo, žèlīmo, čȋtāmo	*idémo, želímo, čitámo...*
pòmoći, ìzreći, pròreći;	*pomòći, izrèći, prorèći;*
dôći, prîći, nâći	*dóći, príći, náći*
râd – rȁdovi	*râd – rádovi*

2. Oblikoslovne razlike:

Dulji genitivni nastavci u zamjeničko-pridjevskoj sklonidbi (*-oga*, *-ega*) karakteristika su hrvatskih pisanih djela, kao i dativni nastavak *-u* te lokativni *-e*; veoma su rijetki u srpskim tekstovima.

Razlike u imeničnim rodovima:

– u posuđenicama:

ž.r.	*m.r.*
hrvatski	srpski
kvaliteta	*kvalitet*
metoda	*metod*
domena	*domen*
m.r.	*ž.r.*
hrvatski	srpski
leksik	*leksika*
posjet	*posjeta*

Razlike u pripadnosti imenica deklinacijskome tipu:

hrvatski	srpski
lingvist	*lingvista*
apologet	*apologeta*
diplomat	*diplomata*
anarhist	*anarhista*

76 U srpskim se javnim općilima primjećuje svojevrsna redukcija novoštokavskoga naglasnoga sustava. Mjesto je naglasaka novoštokavsko, ali im se kvaliteta neutralizira, pa se svi naglasci približuju novoštokavskomu kratkouzlaznomu.

3. Razlike u rječotvorju:

hrvatski	srpski
pisac	*spisatelj*
sudac	*sudija*
uskrsnuti	*vaskrsnuti*

su-/sa-

suvremenik	*savremenik*
suglasnost	*saglasnost*

protu-/protiv(u)-

protunarodan	*protivnarodan*
protuslovan	*protivurečan*
protupožarni	*protivpožarni*

izvan-/van-

izvanparlamentaran	*vanparlamentaran*
izvanredan	*vanredan*

isto-/jedno-

istostraničan	*jednakostraničan*
istovremen	*jednakovremen*

ne-/bez- (u hrvatskome nije običan prefiks *bez-* u dosta slučajeva u kojima jest u srpskome):

neplanski	*besplanski*
neprekidan	*besprekidan*

-ka/-ica (u hrvatskome sufiks *-ka* za tvorbu im. ž. r. dolazi na riječi koje završavaju na *-ičar, -inar*):

učiteljica	*učiteljka*
braniteljica	*braniteljka*

U srpskome književnome jeziku puno se češće rabi sufiks *-lac* za tvorbu imenica koje označuju vršitelja radnje:

branitelj	*branilac*
gledatelj	*gledalac.*

U hrvatskome književnome jeziku sufiks *-džija* postoji samo u riječima turskoga podrijetla. U srpskome jeziku taj sufiks označuje vršitelja radnje i dodaje se riječima koje nisu turskoga podrijetla (ili se rabi u tvorbi imenica s pejorativnim značenjem):

hrvatski	srpski
topnik	*topdžija*
splavar	*skeledžija.*

U hrvatskome književnome jeziku sufiks se *-će* ne rabi za tvorbu umanjenica koje označuju stvari:

ormarić	*ormarče*
stolčić	*stolče.*

Oprjeka sufiksa grčkoga podrijetla *-isati* i sufiksa germanskoga podrijetla *-irati*:

konkurirati	*konkurisati*

(oprjeka se toga rječotvornoga uzorka odnosi na posuđenice: u hrvatskome sufiks *-ovati* normalno opstoji u riječima slovjenskoga podrijetla – *kupovati – kupujem*).

Intervokalno se *ti* iz grčkoga sufiksa *-atia* u srpskome ne mijenja, dok se u hrvatskome ostvaruje kao *c:*

-acija	***-atija***
demokracija	*demokratija*
birokracija	*birokratija*

sedmero	*sedmoro*

(U hrvatskim novoštokavskim govorima nijesu zastupljeni brojevi s *-oro*, primjerice *sedmoro, petoro* (Brozović 1978)).

– različitost tvorbe odmilica m. roda:

ujo	*uja*

– latinske imenice na *-ium* u hrvatskome odbacuju taj završetak iza *j*:

aluminij	*aluminijum*
morfij	*morfijum*

4. Skladnjane razlike

veoma su uočljive u usporedbi hrvatskih i srpskih tekstova, premda im se u djelima koja se razlikama bave nije polagala veća pozornost. Primjetno je da su u srpskome jeziku običnije višečlane sveze za izražavanje onoga što se u hrvatskome izriče ili jednom riječju ili kraćom svezom. Srpske su uredovne sveze

i rečenice unošene nakon 1918. u hrvatski jezik – jedna je od čestih sveza *od strane*:

hrvatski	srpski
To je učinio Marko.	*To je učinjeno od strane Marka.*
upozoriti na što	*skrenuti pažnju na što*
nedostaje povjerenja	*vidljiv je nedostatak poverenja*

(Opstoji niz takvih sveza u kojima su neke sastavnice nagomilane, a oslobođene svakoga značenja – u gornjoj je konstrukciji to slučaj s pridjevom *vidljiv*).

Najočitijom se razlikom – na koju su se često istraživači i osvrtali – čini dakanje, poraba veznika *da* sa sadašnjim vremenom u srpskome onda kad se u hrvatskome rabi neodređeni način, te izricanje budućega vremena.

ja ću čitati	*ja ću da čitam*
ja hoću čitati	*ja ću da čitam*
ja moram čitati	*ja moram da čitam*
ja želim čitati	*ja želim da čitam*
ja moram učiti čitati	*ja moram da učim da čitam.*

– Obilježjem je srpskoga jezika »izbjegavanje« infinitiva u korist sveze *da + prezent*:

Hoću te prebiti.	*Hoću da te prebijem.*
Nešto ću vam reći.	*Nešto ću da vam kažem.*

Srpski jezik izgubio je, prema tvrdnjama srpskih slovničara, kondicional II.: »... Obliku potencijala II. nije potrebno davati mesto žive jezične kategorije, jer on to doista nije.« (Stevanović 1971:200). A nema ga ni u dvotomnoj knjizi istoga autora (Stevanović 1971).

U srpskome se jeziku futur I. glagola na *-ti* kad je infinitiv na prvome mjestu bilježi kao sintetička leksija (*imaću)*; u hrvatskoj je predaji tvorbeno bilježenje (*imat ću*). Tu odliku srpskoga nije prihvatio ni Tomo Maretić u svojoj slovnici (Brozović 1978).

U srpskome se jeziku uglavnom rabe kontrahirani likovi zamjenica (N *moj, tvoj, njezin:* G *moga, tvoga, njena*) koji su u hrvatskome stilski obilježeni.

U srpskome se jeziku apozicija u svezi apozicija + osobno ime (*stric Ivan*) u kosim padežima često ne mijenja (G *stric Ivana*).

Obilježje je srpskoga jezika sveza *da li* u neupravnim pitanjima nasuprot *je li* u hrvatskome:

Pitam da li je došao. *Pitam je li došao.*

U srpskome se jeziku veznik *pošto* rabi kao uzročni veznik – kad se u hrvatskome rabe veznici *jer, budući da, kad...*

hrvatski	srpski
Reći ću ti kad sam već tu.	*Reći ću ti pošto sam već tu.*

5. Leksične razlike[77]

između hrvatskoga su i srpskoga jezika višerazinske. Srpski književni jezik obiluje tuđicama koje se u hrvatskome uopće ne rabe ili za njih postoje domaće zamjene:

U nekim je slučajevima riječ o glasovnoj razlici:

hrvatski	srpski
plaća	*plata*
kemija	*hemija.*

U bezbroj su slučajeva u pitanju potpuno različite riječi za označivanje istoga pojma:

konobar	*kelner*
pozornica	*bina*
nogomet	*fudbal*
papir	*hartija*
skladište	*magacin*
stroj	*mašina*
topništvo	*artiljerija*
sumnjičav	*podozriv.*

U vezi s rječničnim razlikama, koje su najbrojnije, valja navesti da je nedovoljno dobra njihova obradba što se posljednjih godina provodila u različitim priručnicima koji su se pojavljivali

77 U *Razlikovnome rječniku srpskoga i hrvatskoga jezika* V. Brodnjaka iz 1991. oko 30.000 je natuknica. Prema različitim analizama, od 15% do 20% materijala u rječniku nije mjerilo razlikovnosti (bilo da je riječ o egzotizmima, historizmima, arhaizmima, lokalizmima ili turcizmima). U svakom slučaju, odbaci li se trećina građe kao nemjerodavna, ostaje 20.000 leksičnih različnica što je broj količinom nemjerljiv s najmanjim brojem riječi potrebnim za osnovno poznavanje kojega jezika.

u Hrvatskoj, mogla poslužiti kao još jedan »dokaz« srpskim jezikoslovima o tome kako Hrvati žele nasilno prikazati svoj jezik zasebnim jezikom. Jedan je problem uočio još Kruno Krstić prije pola stoljeća rekavši da se pri prosuđivanju što je srpsko, a što nije u hrvatskome jeziku, mnogi služe osobnim i lošim, nedostatnim mjerilima.

Pogrješke su načelne prirode kojih je podosta u svima *razlikovnicima*:[78]

– riječima se pristupa kao jednoznačnicama, a svaki jednojezični rječnik bilo kojega jezika pokazuje da jednoznačnica gotovo i nema. Jednostavno dvostupačno navođenje riječi u jednojezičnim razlikovnim rječnicima osiromašava potrebne datke: primjerice kad se značenja riječi iz srpskoga i hrvatskoga stupca podudaraju samo djelomično. Stoga je pogrešno upućivati npr. *glasanje* iz srpskoga stupca na *glasovanje* u hrvatskome stupcu, jer *glasanje* u srpskome pokriva značenja za koja u hrvatskome opstoje dvije riječi: *glasovanje* (na izborima) i *glasanje* (životinja). Tako riječ *đubre* u srpskome jeziku ima značenje koje u hrvatskome pokrivaju riječi *gnoj* i *smeće*. *Sredina* je u jednomu značenju doista okolina, ali se ne može isključivo upućivati na *okolinu* kao hrvatsku riječ, jer *sredina* znači i *središte* (zlatna sredina). *Stanica* jest i *postaja*, ali je *stanica* u hrvatskome i živoslovni naziv. Djelomična ili posvemašnja podudarnost značenja riječi nije obilježje odnosa hrvatskoga i srpskoga jezika, nego odnosa slovjenskih jezika uopće. Tako se u značenju 'slavljenje, hvaljenje' poklapaju rus. *veličanie* i hrv. *veličanje*; u rus. *veličanie* znači i 'nazivanje, tituliranje'. *Sporost* u rus. znači 'brzina, okretnost, spretnost, vještina' što je potpuna suprotnost značenju u hrvatskome. *Važnost* se, s druge strane, značenjski potpuno podudara u ruskome i hrvatskome kao i mnoštvo drugih riječi.

Drugu skupinu pogrješaka uvjetuje pogrješna spoznaja da između hrvatskih i srpskih riječi opstoji dvostruk sumjeran odnos: na razini tvorbe i na razini značenja. Riječ *kolovoz* pripada i srpskomu i hrvatskomu leksiku, u srpskome znači 'dio ulice ili puta namijenjen kretanju vozila', a u hrvatskome znači 'osmi mjesec u godini'. Slično je npr. s riječima *hrom* i *zrak*. *Hrom* je u hrvatskome *krom* ako značuje kemijski element, ali je *hrom*

78 Uočene su (Samardžija 1993–94:127–129) na primjerima razlikovnika: I. B. Šamija, *Razlikovnica hrvatskoga i srpskog jezika*, Zagreb 1992., G. Linke, *Mali jezični priručnik*, »Azur Journal«, Zagreb 1992. i S. Pavuna, *Razlikovni rječnik*. Govorimo li ispravno hrvatski?, Zagreb.

čovjek ipak *hrom*, a ne *krom*. *Zrak* je u hrvatskome 'uzduh', a u srpskome 'zraka'.

Poseban su problem tuđice u hrvatskome i u srpskome jeziku. U oba je prosvjetna kruga katkad posuđivano iz istih izvora, ili preko istih posredničkih jezika, ali je na hrvatskoj strani bilo oduvijek čistunskih tendencija, pa opstoje i hrvatske riječi kao smjenica preuzetoj tuđici. No to nije razlogom da se u priručnicima koji svjetuju što je hrvatsko, a što srpsko, navode tuđe riječi, posuđenice, kao srpske, samo stoga što u hrvatskome opstoji hrvatska riječ kao zamjena. Hrvatskomu jeziku nesumnjivo pripadaju riječi *fah, klasa, muzika, orden, abolicija, afinitet, ambasada, analiza, avion* pa ne bi smjele biti 'srpskim' dijelom nijednoga razlikovnoga rječnika.

Razlikovni su rječnici vođeni jakom željom da prikažu razlike između hrvatskoga i srpskoga što većima. Stoga se u njima znaju naći i riječi iz različitih funkcionalnih stilova srpskoga jezika, neke su od njih i u srpskome vrlo rijetke, ili izrazito slogom obilježene: tako se samo prividno povećava broj razlika, ali time te razlike prestaju biti mjerodavnima. Ne mogu se zajedno promatrati, a ponajmanje u razlikovnicima, književne i neknjiževne riječi koje su slogom obilježene u jednome od obaju jezika, kao što se ne smiju zajedno promatrati opće riječi i stručno nazivlje.

* * *

Hrvatska jezična povijest naoko možda nije svagda dovoljno jasno slijedila svoj cilj, ali je put k njemu ipak prilično jasan. Glagoljična su se i ćirilična hrvatska djela prelagala u latinicu, ali obratnih postupaka nije bilo. Kajkavski su i čakavski pisci pisali i štokavski, ali obrnuti postupci nijesu poznati. Nenovoštokavski štokavci prihvaćali su novoštokavsku osnovicu, ali se nije događalo obrnuto. Šćakavci prihvaćaju štakavsku novoštokavštinu, ali se ne događa obrnuto. Ikavci pišu i ijekavski, ali ne i obratno (Brozović 1978).

Osebujnost je razvoja hrvatskoga jezika njegova tronarječna protega koja je onda i osebujnost hrvatske književnosti. To znači da se nadgradnja današnjega književnoga novoštokavskoga sustava kroza stoljeća razvijala u tekstovima koji su pripadali trima narječjima. Tronarječnost se ogleda u razvojnolingvističkoj dimenziji prema kojoj su *Judita* i *Galijotova pesan* čakavska djela, ali se oni različito odnose prema cjelini kojoj pripadaju.

Judita je usporedan dio cjeline hrvatske kajkavske, čakavske i štokavske književnosti. *Galijotova* je *pesan* dio hrvatske narječne književnosti koja nije usporedna sa suvremenom hrvatskom književnošću, nego je u njoj izražajna kategorija sloga. Tronarječnost je hrvatske književnosti u prošlosti drugojačija od njezine tronarječne protege danas (Brozović 1978:74). Posebnost je hrvatske jezične povijesti, manje sretna posebnost, i način njezina proučavanja. Kao što je prije pokazano, srpsku književnu i jezičnu povijest čine dvije nepovezane cjeline: cjelina do Vuka Stefanovića Karadžića i cjelina nakon Vuka Stefanovića Karadžića. Slučajno ili nevlastice, i hrvatska se je jezična povijest prikazivala kao sastojina dviju nepovezanih cjelina, dopreporodne i popreporodne, kako ističe Dalibor Brozović (1978: 74). One su tumačene i kao smjenjivanje nesređenoga uzornim; prešućeno je razdoblje od polovice XVIII. st. do preporoda u kojemu je izostala čakavska pismenost i počinjala ujednaka. Ona se nastojala isključivo povezati s crtom Gaj – Bečki dogovor – Maretić, s jedinim osloncem u Karadžićevu i Daničićevu djelu. Tu je sliku i hrvatsko jezikoznanstvo prihvaćalo bez kritičnosti (oni koji su problem uviđali – Jagić, Ivšić, Murko – bavili su se drugim pitanjima), pa onda, naravno i slavistika u cjelini (Brozović 1978:75).

15.

Zablude i krivotvorine

Izrastaju kroz dosadašnja poglavlja izravno i neizravno, vidljivo i manje vidljivo, zablude i krivotvorine na kojima su se temeljili odnosi između hrvatskoga jezika i srpskoga jezika. U ovome, zaključnome, poglavlju izravno ćemo naznačiti još neke zablude i krivotvorine koje su bitno utjecale na odnos tih dvaju jezika a posebice na stručne i znanstvene napise o njima.

Kada sam u teorijskome radu o hrvatskome propisu (Kačić 1993) napisao:

– »Položaj u kojem se danas našao hrvatski jezik zanimljiv je i možda jedinstven slučaj kako s teorijskoga, tako i s opće lingvističkoga motrišta. Hrvatski se jezik prvi put, za svagda, a od vremena kada se počinje ostvarivati njegova formalna standardizacija, dakle preko 150 godina, ne mora više određivati naspram srpskomu ili kojemu drugomu slavenskomu, odnosno južnoslavenskomu jeziku. Odsad on postaje samosvjestan i samostalan.«

bila je to tvrdnja koja je u sebi sadržavala činjenicu da će se pri određivanju hrvatskoga jezičnoga propisa morati voditi računa o hrvatskome jezičnome nasljeđu (od početaka pismenosti do danas), a neće se određivati naspram kojemu drugomu slovjenskomu jeziku.

Pođemo li tim putom, brzo ćemo se uvjeriti da je pitanje hrvatskoga književnoga jezika (standarda) već davno riješeno, a da pitanje hrvatskoga jezičnoga propisa nije ni izdaleka dovršeno. Toga mnogi ugledni jezikoznanci i jezikoslovi ne žele biti svjesni. Pri određivanju jezičnoga propisa morat ćemo neprestance ulaziti u povijest hrvatskoga jezika i jezikoslovlja.

Pristupimo li na taj način pitanju jezičnoga propisa, doći ćemo do prve zablude hrvatskoga jezikoslovlja. Zabluda je to o hrvatskome jezičnome preporodu. Posebno izdvajanje hrvatsko-

ga preporoda iz povijesti hrvatskoga jezikoslovlja stvara ozračje u kojemu se čini da preporodom sve počinje i da njime sve završava (u jeziku i jezikoslovlju). Kao da je razvitak hrvatskoga književnoga jezika završen. Ta je zabluda, kao i mnoge druge, uvjetovana tzv. hrvatsko-srpskim približavanjem. Kako u Srbiji i srpskome književnome jeziku, nakon srednjovjeke srpske države, sve počinje devetnaestim stoljećem (njihovom voljom i njihovim izborom – prekid s višestoljetnom tradicijom), i u Hrvatskoj i u hrvatskome književnome jeziku tako bi se trebalo zbiti. To se razdoblje onda izdvaja iz hrvatske povijesne sljednosti. Uđemo li, međutim, u rijeku hrvatske povijesti, koja neprestance teče, lako ćemo ustanoviti da je hrvatski preporod, u jezikoslovnome i jezikoznanstvenome pogledu, samo logičan slijed povijesnoga razvoja hrvatske misli, hrvatske povijesti i hrvatskoga jezikoslovlja. Ta je zabluda vezana uz još jednu ovovremenu zabludu, uz zabludu o hrvatsko-srpskome jezičnome nadsustavu (dijasistemu). A ta bi se pak zabluda mogla onda zlonamjerno vezati uz pojam južnoslovjenskoga prajezika. Taj pojam, premda jako praktičan, ima svoje ishodište u romantičarskim i biološkim zasadama jezikoslovlja devetnaestoga stoljeća i nije ga lako braniti. On u sebi krije opasnost izdvajanja u posebno rodoslovno zajedništvo svih južnoslovjenskih naroda, koji se time, rodoslovno neutemeljeno, odvajaju od ostalih slovjenskih naroda, što je povijesno nesigurna činjenica. Sve bi to moglo onda, zlonamjernima, poslužiti kao dodatni »dokaz« postojanju povijesnoga jedinstva hrvatsko-srpskih narječja, koje ako je povijesno ikada postojalo sigurno nije južnoslovjensko (zanemarimo li jako kratko povijesno i političkojezikoslovno jedinstvo koje se malo pomalo kuje – često prisilno, a ponekad i nasilno – od kraja osamnaestoga stoljeća). Postojanje »južnoslavenskoga prajezika«[79] izvodi se iz relativne bliskosti »južnoslavenskih jezika«, koja postoji iz zemljopisne bliskosti, zbog dodira koje su ti jezici kroz povijest imali i mogli imati, te zbog jezikâ s kojima su se prigodom dolaska sudarili kako i zbog činjenice postojanja starocrkvenoslovjenskoga jezika (umjetnoga jezika za većinu slovjenskih naroda). Čak ga ni Pavle Ivić, zastupnik ideje o jezičnome jedinstvu, čvrsto ne zastupa: »... Južni Sloveni u eposi neposredno pred polazak na jug već su sačinjavali grupu s određenim iako nevelikim krugom zajedničkih osobina. [...] Postojao

79 Taj bi pojam, barem hrvatski jezikoslovi, trebali izbjegavati, jer je povijesno upitan.

je pored ostaloga i značajan zbir osobina koje su Južne Slovene udruživale s Istočnima, suprostavljajući i jedne i druge Zapadnima, a bilo je spona između slovenskoga juga i češko-slovačke grupe. Tek docniji razvoj uz geografsku izolaciju južnih Slovena od severnih produbiće posebnost slovenskoga juga...« (Ivić 1971: 14).

Nikakvi nam izvori na povijesno-poredbenoj razini, u vrijeme dolaska Slovjena na jug, ne potvrđuju veću bliskost između hrvatskih i srpskih dijalekata.

Tako postavljena povijesna problematika okvire hrvatsko – srpskoga zajedništva čini dvojbenima. Zašto se ne daje poredbeni povijesni razvoj srpskih i hrvatskih dijalekata?[80] Isto se tako treba čuvati od izjednačavanja jezičnoga prostora i nacionalne pripadnosti, tj. ne pripadaju hrvatskomu jezičnomu prostoru samo Hrvati, niti svi Srbi pripadaju srpskomu jezičnomu prostoru.

Promatraju li se odvojeno hrvatski i srpski nadsustavi, na narječoslovnoj razini, onda »heterogenost« koja je bila pripisivana hrvatsko-srpskomu jezičnomu sustavu prelazi isključivo na hrvatsku stranu. Srpskomu nadsustavu pripada, nedvojbeno, samo jedan tip narječjâ: štokavskih.[81] Hrvatskomu ostaje sve bogatstvo tronarječja sa svim mogućim govornim inačicama.

Pogledamo li u tome svjetlu tipološku situaciju, tada se ona bitno mijenja. Tada se više ne može reći da se slavenski svijet dijeli na dvije tipološke skupine: a) veću – sjever+slovenski i b) manju – makedonski i bugarski, a da »hrvatskosrpski« ne pripada ni jednoj. Srpski onda ulazi u balkanski jezični savez, a hrvatski se sa svojim dijalektima izvlači iz balkanskoga saveza (samo rubni istočni hrvatski dijalekti zbog skorašnjih pukojezikoslovnih razloga mogu imati u tragovima balkanske elemente).

Da bismo to bolje sagledali, razmotrit ćemo narječoslovnu sliku i narječoslovna dokazivanja.

80 Pritom ne treba izjednačavati pripadnost narodu s pripadnošću narječju, može se govoriti samo o hrvatskome jezičnome području i srpskome jezičnome području, dakle o području koje povijesno, rodno i tipološki pripada hrvatskomu jezičnomu sustavu i području koje pripada srpskomu jezičnomu području.

81 Čak i u slučaju nedvojbene pripadnosti ijekavskoga narječja srpskomu nadsustavu.

Ovako nas narječoslovi uvode u »hrvatskosrpsko« jezično područje.

»Među razlikama koje dele današnje srpskohrvatske dijalekte ima takvih koje zasecaju u jezičku strukturu, dakle koje se tiču samih sastavnih elemenata jezika, ... Govori u nekim krajevima imaju analitičku deklinaciju mesto sintetičke i također analitičku komparaciju mesto sintetičke, ima niz govora koji ne znaju za infinitiv [...] Ma koliko duboke bile ove razlike po svojoj suštini, samo jedan deo njihov pogodan je kao kvalifikaciono merilo za dijalektologiju.« (Ivić 1985:21).

Da bi se postiglo jedinstvo srpskohrvatskoga sustava potrebno je odabrati one elemente koji će ga osigurati.

Za moguću narječoslovnu razvrstbu poslužimo se razmišljanjem istoga jezikoslova i pokušajmo onda tomu problemu pristupiti drugojačije.

»Na osnovu strukturalnih kriterija ocrtava se jasno jedna dijalekatska zona s posebnim osobinama. To je oblast prizrensko-timočkog dijalekta... [...] Govori u tim predelima imaju analitičku deklinaciju i komparaciju, ne poznaju infinitiv i ne znaju za razliku između dugih i kratkih slogova...« (Ivić 1985:22), te futur sa **će** »**će da pričam**, **će pomremo**...« (Ivić 1985:113).

Pogledajmo sada neke osobine neprijeporno srpskih narječja.

1. »Upotreba infinitiva u istočnijim govorima (smederevsko-vršačkoga narječja, nap. M.K.) je veoma sužena... U istočnijim govorima dolazi futur tipa **ću dođem**...« (Ivić 1985:90–91).

2. Za kosovsko-resavsko narječje može se reći: »Upotreba infintiva je sužena, ali on ipak postoji kao kategorija. [...] U futuru su česta obrazovanja s nepromjenljivim **će** za sva lica, pri tom mnogo puta i bez **da**: **će se ranimo**.« (Ivić 1985:104).

3. Sva ova narječja imaju ekavsku zamjenu jata.

4. Ekavsku zamjenu jata imaju i vojvođansko i šumadijsko narječje, koje je Pavle Ivić neopravdano stopio u »šumadijsko-vojvođanski dijalekt«.

To se vidi iz sljedećega:

a) »Dok govori severne Srbije pokazuju mnogo uticaja susednih dijalekata, oni na zemljištu Vojvodine imaju izrazitiju dijalekatsku individualnost.« (Ivić 1985:75).

b) »Raspored dijalekatskih osobina u vojvođanskim govorima u znatnoj meri odgovara granicama Banata, Bačke i Srema.« (Ivić 1985:77).

c) Najveći dio područja šumadijskoga narječja »[...] obuhvaćen je mačvansko-valjevskim govornim tipom, koji se odlikuje velikom bliskošću književnom (srpskomu-dodao M.K.) jeziku.« (Ivić 1985:74). Samom tom činjenicom ovo se narječje svrstava u ona narječja sa djelomičnim gubitkom infinitiva, jer ima barem djelomičnu balkansku zamjenu infinitiva prezentom s veznikom **da**.[82]

d) Vojvođanskomu narječju pripada posebno mjesto, uz već navedenu zemljopisnu zaokruženost. »Srem i Bačka imaju u odnosu na Banat niz zajedničkih osobina. [...] tako da se banatski govori (istočni, op. M.K.) u nekim svojim osobinama naslanjaju donekle na smederevsko-vršački i preko njega na kosovsko-resavski dijalekat.« (Ivić 1985:77).

e) U vojvođanskome narječju izrazito su prisutni ikavski elementi. To neke narječoslove zbunjuje. Tako su, primjerice, objašnjenja Pavla Ivića o ikavskim elementima u vojvođanskome narječju u najmanju ruku čudna[83] jer »da se vrlo lako objašnjavaju morfološkim i glasovnim uticajima, tako da je hipoteza o mešavini nepotrebna. Uz to se nije moglo dokazati ni da su severna Srbija i Vojvodina ikad bile naseljene nekim starim ikavskim slojem stanovništva.« (Ivić 1985:82).

Takav se stav čini dvojbenim kada pročitamo: »Najmlađi štokavski govori ekavskog izgovora zahvataju najveći deo severozapadne Srbije i Srem, pa se zato zovu šumadijsko-sremski, a proširuju se i na celu Vojvodinu izuzev severozapadnog dela Bačke (gde se govori **ikavski**[84])« (Stevanović 1970:12), »Kompaktno područje autohtonih *mlađih ikavskih govora* zahvata zapadnu Hercegovinu,... [...] Udaljeniju dijasporu (hrvatsku, nap. M.K.) sačinjavaju Bunjevci u severnoj Bačkoj...« (Ivić 1988:61)[85] i »Istočno od ove zone nalazi se u Bačkoj, oko Subotice, Sombora i Baje, veoma jaka grupa **ikavskih**[86] Bunjevaca.« (Ivić 1985: 175).

Dobro je poznato da su Srbi koncem sedamnaestoga stoljeća (1690.) prešli Savu i Dunav (seoba Srba s Arsenijem III.). »Srbi su u novoj domovini došli u dodir sa kulturnijim svetom. A novi

82 Nedosljedno je ubacivanje toga balkanizma u zapadnije govore skorašnje, pukojezikoslovne, odnosno političkojezikoslovne naravi.

83 A često odudara od objašnjenja drugih narječoslova.

84 Istaknuo M. K.

85 Kada Pavlu Iviću vjerovati? Vidi bilješku 17.

86 Istaknuo M. K.

životni uslovi, potrebe za ekonomskim i kulturnim razvitkom, za utakmicom s drugim narodima,[87] nametnuli su im ozbiljnu brigu za prosvećivanjem. Njima se sada kao neophodno nametalo otvaranje većeg broja škola. Srbi su nesumnjivo (ali ne i sigurno, nap. M.K.) ovamo i pre velike seobe morali imati poneku školu, jer je već i tada bilo među njima pismenih građana«[88] (Stevanović 1970:30). Ako se zna da su Srbi krajem XVII. stoljeća doselili iz područja kosovsko-resavskoga narječja, začudno je: »Dalje, terenska ispitivanja šumadijsko-vojvođanskog dijalekta ukazala su na ogromne razlike prema kosovsko-resavskom dijalektu, koje bi bile nezamislive da su ekavštinu u ove govore uneli nosioci toga dijalekta.« (Ivić 1985:82).[89] Očito je da su došljaci prihvatili govore slovjenskoga puka toga doba. Koji su Slovjeni tu obitavali nije teško otkriti.

f) Veza je slavonskih ekavskih govora s vojvođanskim narječjem očita; »Između lokalnih (slavonskih ekavskih, nap. M.K.) govora ima razlika u nekim kategorijama, obično onim istim koje pokazuju varijacije i u šumadijsko-vojvođanskom dijalektu.« (Ivić 1985:95). »[...] dok su podravski govori uglavnom ekavski, što ih zbližava sa vojvođanskim (ali ipak ne implicira da je čin zamene jata ostvaren u razvojnoj povezanosti jedne i druge govorne zone).« (Ivić 1971:43).[90]

Pavle se Ivić u svojim narječoslovnim studijama često čudi, iznenađen je mnogima pojavama, a objašnjenja su mu često zadivljujuća: »Istorijski izvori potvrđuju prisustvo takvih mesnih imena još od XV veka, a toponim **Golubinci** (u Srijemu – nap. M.K.) svojim sastavom govori o još dubljoj starini (izveden je od prisvojnog prideva Golubin, kako je bilo u staroslovenskom, a ne Golubov kako je obično u našem jeziku već kroz zamašan broj stoleća).« (Ivić 1971:70). Znano je da u hrvatskome jeziku postoji pridjev **golubinji**, od davnina zabilježen, a postoji i jama koja se zove **Golubinka**, te imenica **golubinjak**.

Ako se dobro iščitaju narječoslovne osobine šumadijskoga, smederevsko-vršačkoga, kosovsko-resavskoga i prizrensko-ti-

87 Kojima narodima?

88 U to doba Hrvati su već davno u Vojvodini, vidi 11. poglavlje.

89 Vidi isto tako Ivić 1971:43.

90 O bliskosti vojvođanskih govora sa slavonskom, odnosno podravskom ekavštinom može se u Ivića naći na dosta mjesta. Začudna su njegova objašnjenja tih bliskosti.

močkoga narječja, onda se može zaključiti da oni tvore logički povezanu cjelinu.[91] Tako se može dobiti neuobičajna narječoslovna slika. Tada jugoistočni govori Banata imaju osobine koje ih približavaju smederevsko-vršačkomu narječju (Ivić 1985:78). Pa se tako preko tih govora to narječje povezuje sa smederevsko-vršačkim. »Po svojim osobinama smederevsko-vršački dijalekat čini most između šumadijsko-vojvođanskog i kosovsko-resavskog...« (Ivić 1985:91). Onda se pak kosovsko-resavski veže svojim osobinama uz prizrensko-timočki, pa tako dobijemo zaokruženu sliku; »Mnoge od pominjanih osobina zahvataju... spajajući kosovsko-resavski dijalekat istovremeno sa dva ili tri od njegovih suseda (smederevsko-vršačkog, zetsko-sjeničkog i prizrensko-timočkog).« (Ivić 1985:107).

Zanimljivo je pripomenuti da Pavlu Iviću[92] svi »greše«, čak i Aleksandar Belić kad se to ne uklapa u njegove sustave (vidi Ivić 1985:146).

Položaj ijekavskoga, dvojbeno srpskoga narječja, posebice je zanimljiv. Ono zasigurno jest i istočno-hercegovačko i dubrovačko. Velika je vjerojatnost da je ono preneseno iz Hercegovine u Srbiju.[93] To je logičan slijed njegove rasprostranjenosti u odnosu na moguće pravce »seoba« (vidi Ivić 1971., prilozi, Šematska karta migracija). Devetnaesto je stoljeće ono stoljeće u kojemu se stvara osjećaj narodne pripadnosti, za mnoge koji toga osjećaja nijesu imali. Pod utjecajem srpske pravoslavne crkve i Vukovih izaslanika, sve se više pravoslavaca toga doba počinje osjećati Srbima. To je njihovo neosporno pravo, ali jezik (ili narječje) kojime govore ne postaje samim tim činom srpskim. Zanimljiv je tako, s pukojezikoslovnoga stajališta, stav nekih Srba iz Hrvatske koji su iznenada progovorili »ekavicom« i slučaj samozvane »službene« paljanske politike u BiH koja je u svoju

91 Pritom se treba čuvati zamke u koju nas Pavle Ivić želi uvući stapanjem šumadijskoga i vojvođanskoga narječja u jedno. Da bi to opravdao, ne libi se ni proturječnosti u jednoj te istoj knjizi. Tako na str. 74. u Ivić 1971. stoji: "da su prefiksi **pre-** i **pri-** u svim srbijanskim govorima šumadijsko-vojvođanskog dijalekta izjednačeni u **pre-**", da bi to pobio nekoliko stranica dalje (vidi str. 79. i 80.).

92 Pavle je Ivić vrstan jezikoznanac, ali je često pristran i jednostrano usmjeren jezikoslov.

93 Što se o Hercegovcima mislilo u doba Vuka Stefanovića vidljivo je iz njegovih spisa, a iz polemika koje je s uglednima Srbima svoga doba vodio (vidi poglavlje *Srpski jezik i preustroj Vuka Stefanovića*).

paradržavu uvela srpski književni jezik (ekavicu) ne osjećajući, valjda, ijekavski štokavski kao svoj srpski jezik.

Velike su, dakle, hrvatske zablude o hrvatsko-srpskome jezičnome zajedništvu. Te jezikoslovne zablude izrastaju izravno iz hrvatskih povijesnih zabluda devetnaestoga stoljeća, a nijesu uvjetovane povijesnom nužnošću već krivim povijesnim i političkim prosudbama hrvatskih uglednika i utjecajnika toga stoljeća. To su zablude o hrvatsko-srpskom zajedništvu,[94] koje nam, istina, dolaze s istoka neizravno povezane s idejom o »jednom narodu triju zakona« (rimskoga, turskoga i grčkoga),[95] koja se onda razvila u ideju o jugoslavenstvu i tako slijedom do današnjih zbivanja. Otuda izvire povijesno prva jezikoznanstvena i jezikoslovna zabluda, Književni dogovor iz Beča (1850.).

Taj dogovor nije bio posebice važan za razvoj hrvatskoga općeknjiževnoga jezika,[96] ali je bio važan za razvitak srpskoga kniževnoga jezika i hrvatske jezične norme, a bio je, za Hrvate, politički štetan (stalno se o njemu govorilo i na njega pozivalo kad je komu trebalo).

Postavljanje Đure Daničića za tajnika JAZU i povjerena mu izradba hrvatskoga rječnika izazvali su novu jezikoslovnu zabludu. Otada rječnici hrvatskoga općeknjiževnoga jezika nose pridjevak *hrvatski ili srpski*. To je početak nasilja nad hrvatskim jezikom koje se pojačava pobjedom hrvatskih vukovaca.

Druga je povijesna zabluda vezana uz pogrješnu političku prosudbu da se hrvatska državnost ne može riješiti bez hrvatsko-srpskoga dogovora u Hrvatskoj i uz zabludu ideje o jednome jeziku i jednome narodu.[97] To je odluka hrvatskoga sabora o nazivu hrvatskoga jezika, koju bismo mogli zvati ispravljenom zabludom[98] kojom se Ivan Mažuranić iskupio za potpisivanje Književnoga dogovora.

Potpisivanje Novosadskoga dogovora nova je zabluda hrvatskoga jezikoslovlja. Ona je, uz Književni dogovor, i neizravan dokaz o samobitnosti hrvatskoga jezika, jer su i jedan i drugi dogovor pokušaj stvaranja jedanoga jezika od dvaju jezika. No-

94 Preteča je tih zabluda ideja o panslavizmu.

95 Vidi djela Vuka Stefanovića Karadžića.

96 Vidi 4. poglavlje.

97 Iz toga je iznikla ideja o nazivu jezika hrvatski ili srpski, hrvatskosrpski..., kojega smo se, ne tako davno, zauvijek riješili.

98 Vidi 8. poglavlje.

vosadski je dogovor, za razliku od Književnoga, imao obvezujući karakter sa svima posljedicama koje iz toga proizlaze. Ni to nije moglo uništiti hrvatski jezik, pače dovelo je do ozbiljnoga osvješćivanja hrvatskih jezikoznanaca i jezikoslova (i ne samo njih) i do zbiljne pobune izražene u svima poznatoj Deklaraciji o hrvatskome jeziku.

I zadnja zabluda o kojoj ćemo govoriti, jezikoslovne je naravi, a odnosi se na nazivak staroslavenski za crkvenoslovjenski jezik. Taj nazivak daje lažnu predodžbu o tome da bi taj jezik mogao biti zajedničkim prajezikom svih Slovjena.

Kada govorimo o krivotvorinama pristojnost nam nalaže da počnemo s hrvatskima.

Prva je krivotvorina krivotvorina o nazivu jezika (vidi prije).

Druga je krivotvorina prekid s hrvatskom tradicijom koji počinje s Maretićevima djelima i djelima drugih hrvatskih vukovaca.[99] Taj prisilni prekid s hrvatskom sljednošću, te korištenje djela Vuka Stefanovića Serbijanca i Đure Daničića kao glavnih ili isključivih izvora nije mogao postići svoj cilj, jer su se hrvatski vukovci preko tih djela posredno vraćali hrvatskim izvorima, a da toga nijesu bili svjesni. Dovoljno je pogledati Daničićevu *Srpsku sintaksu* da bi se vidjela važnost hrvatskih izvora u djelima tih dvaju srpskih jezikoslova.

Treća je krivotvorina vezana uz pravopisnu problematiku. »U tome smislu za svjedoka rado uzimamo stoljeće staru knjigu koja to zaslužuje već po svojem naslovu: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* najčuvenijega hrvatskog vukovca Tome Maretića. O autoru reći kako je bio »saborskim zastupnikom s protunarodne unionističke liste« za sam je predmet manje važno nego mu knjigu doista poznavati. Dokaz pak tome nipošto ne mogu biti riječi: 'Analizom jezika starih hrvatskih isprava i knjiga dokazuje sam Maretić, a za njim i Josip Pasarić, da su hrvatski pisci od listine Kulina Bana pa do suvremenika pisali više fonološkim no morfonološkim pravopisom...' jer u Maretićevoj knjizi nema ni analize jezika, ni starih hrvatskih isprava, ni Kulina bana.« (Vončina 1993:128).[100] Maretić svoje krivotvorine (on ih naravno tako ne naziva) temelji na svojemu mišljenju o Vuku Stefanoviću jer je »[...] smatrao da sva dobra

99 Vidi 5. poglavlje.

100 Upućujem na tu zanimljivu knjigu prof. dr. Josipa Vončine vezanu djelimice uz problematiku ove knjige.

rješenja u jeziku hrvatske književnosti potječu od Vuka Stefanovića Karadžića«, a »Maretićev je suvremenik i istomišljenik Ivan Broz svoje čitateljstvo uvjeravao kako je Daničić 'mimo Vuka najbolji znalac jezika hrvatskoga.'« (Vončina 1993:128). Zanimljiva su ta stajališta hrvatskih jezikoznanaca kad ih usporedimo s nekima stajalištima Pavla Ivića. »Novoosnovano Društvo srpske slovesnosti prihvatilo je rad na terminologiji kao jedan od svojih glavnih zadataka. Rodoljubivi i veoma agilni književnik Jovan Sterija Popović, jedan od vodećih članova Društva postarao se da izradi jedan od predloga za odabrane struke, većim delom prevodeći sa latinskog. Neki od njegovih termina, datih na javno raspravljanje, nisu bili u skladu sa strukturom srpskohrvatskoga jezika. [...] Njegovoj inicijativi se usprotivio Vuk Karadžić izjavljujući da obrazovani ljudi još uvek nemaju pouzdano osećanje za narodni jezik i da Društvo ne bi smelo podržavati svojim autoritetom rđavo skovane termine.« (Ivić 1990:121). Jesu li se ti obrazovani ljudi rađali obrazovani ili su se možda kao nenarodni rodili kada »narodni jezik« nisu poznavali? Pitanje ima još više smisla ako se zna da bi Jovan Sterija Popović trebao pripadati vojvođanskomu narječju. Na koji je to narod Vuk onda mislio, kada je govorio da srpski obrazovani ljudi »nemaju pouzdano osećanje za narodni jezik«?

Sve to postaje još nerazumljivije kada u Ivića pročitamo: »Bogoslav Šulek, rodom Slovak, koji je 1838. godine kao dvadesetogodišnji mladić prešao u Hrvatsku i naučio jezik svoje nove domovine. U svojim rečnicima i terminološkim priručnicima on je prevodio svoje reči na hrvatski, oslanjajući se na svoje poznavanje jezika i na postojeće rečnike...« (Ivić 1990:123). Kako to da Slovak razumije bolje ustroj jezika koji je u dvadesetoj naučio nego netko komu bi taj jezik trebao biti materinji (Jovanu Steriji Popoviću srpski)?

Zanimljivo je i ovo Ivićevo shvaćanje: »Tačno je shvatanje Vatroslava Jagića prema kojem se 'osećanje jezične srodnosti ne upravlja prema pojedinim tačkama iz uporedne gramatike, već prema ukupnom utisku svih pojava jezičke, kulturne i čak političke prirode.'« (Ivić 1985:20). Zanimljivo je da to vrijedi za granicu između »srpskohrvatskoga« i bugarskoga jezika, a isto tako i za granicu između »srpskohrvatskoga« i slovenskoga jezika (Ivić 1985:20), a ne vrijedi za granicu između hrvatskoga i srpskoga jezika.

Uz već navedene krivotvorine, bilo bi korisno upozoriti na neke koje su izravno vezane uz tekstove. Počnimo s transkrip-

cijskom krivotvorinom. U Fortisovu zapisu *Hasanaginice*[101] nalazimo primjerice: **snjezi**, **poletjeli**, da bi u Vukovu zapisu našli: **snijeg**, **odletili**. Inače je Vuk imao posebnu osobinu: srpskim je književnicima (i drugim pismenima Srbima) otkad pišu tzv. »narodnim jezikom« govorio da srpski ne znaju. Tako je u recenziji knjige *Usamljeni junoše* pisao da Milovan Vidaković griješi kad piše **vidu**, **radu**, **poletu**, namjesto **vide**, **rade**, **polete** itd. (Skupljeni gramatički i polemički spisi, 1894. str. 128.). Svi, osim Vuka Stefanovića, griješe ili jezik iskrivljuju, pa ih je on stalno ispravljao. Kao da se nije znalo kako narod govori ili je možda bolje reći da se nije znalo koji narod kako govori.[102] Tu dvojbu pokazat ćemo na još jednome primjeru. U *Basnama* Dositeja Obradovića u prvoj rečenici basne *Orao i lisica* iz 1778. nalazimo primjerice riječi: **druženstvo**, **vsegdašnje**, **živu** (3. l.m.pr.), a u izdanju od 1850. umjesto tih riječi nalazimo: **društvo**, **svakdašnje**, **žive**; druge su riječi u rečenici, osim riječi **među**, ostale potpuno iste. Jesu li se neke riječi u međuvremenu u srpskome jeziku promijenile? To je pitanje tim zanimljivije što je prema Pavlu Iviću (Ivić 1985) osnovica srpskoga književnoga jezika šumadijsko-vojvođansko narječje. U mnogima, ako ne i u svima, govorima tako sklopljena narječja nalazimo u 3.l. množine mnogih glagola **-u**, tamo gdje bi u književnome bilo **-e**. Iz toga se lako može zaključiti da kada su srpski pisci toga doba pisali po Vukovu načelu, koje je Vuk Stefanović od drugih preuzeo i preoblikovao u »Piši kako govoriš...« onda im je Vuk prigovarao da se tako srpski ne piše niti govori.[103]

Vuku Stefanoviću nisu samo Srbi griješili. Griješio je čak i Ivan Gundulić, kaže Vuk, tumačeći stihove Gundulićeva *Osmana*: »Na mnogijem mjestima mogao je pjesnik ove pogrješke popraviti u onijem stihovima, a u kojima se to nije moglo one je mogao drukčije načiniti, samo je pomislio, da onako nije dobro« (V.S.K. Spisi III. str. 205.). Dakle, ne samo da je Ivan Gundulić griješio kada je pisao, nego je griješio i kada je stihove stvarao; »one je (stihove, op. M.K.) mogao drukčije načiniti«.

101 Vidi Vončina 1993:145.

102 Jedan je spisatelj Vuku odgovorio: "Zato svaki Srbin... koi e međ Srbima odrastio, upravo srpski govori nit i kakve napisane gramatike na to ne treba;" (Skupljeni gramatički i polemički spisi II., 1894. str. 128.).

103 To je načelo ustvari značilo: Piši onako kako Vuk Stevanović govori da bi trebao pisati, govori onako kako Vuk Stevanović misli da treba govoriti.

Literatura

Albin, A. 1970. *The Creation of the Slaveno-Serbski Literary Language*, The Slavonic and East European Review 113, London: 483–491.

Babić, S. 1968. *U lingvistici znanost, u politici ravnopravnost,* Jezik XVI/2:52–61.

Babić, S. 1969. *Za ravnopravnost, ali čega?,* Jezik XVI/5:134–147.

Babić, S. 1970.–71. *Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika*, Jezik XVII, 129–137.

Babić, S. (i dr.) 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU-Globus, Zagreb.

Banac, I. 1990. *Main Trends in the Croatian Language Question*, Most/The Bridge vol. 1:7–96, Mladost, Zagreb.

Bogićević, V. 1975. *Pismenost u Bosni i Hercegovini, od pojave slovenske pismenosti u IX v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918*, Sarajevo.

Broz, I. 1886. *Crtice iz hrv. knj.* Vol. I. Hrv. knjiž., Zagreb.

Brozović, D. *1972. Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića*, Jezik XX/2:37–50.

Brozović, D. 1970. *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb.

Brozović, D. 1978. *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu (3–83 str.), Liber, Zagreb.

Brozović, D. 1991a. *Otvaraju se nove fronte: historiografska, filološka, etnografska...* (Odgovor dru Pavlu Ivići), Kolo 3: 85–112.

Brozović, D. 1991b. *O Deklaraciji onda i sada*, u: *Deklaracija o hrvatskome jeziku,* Matica hrvatska, Zagreb.

Brozović, D. – Ivić, P. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ »Miroslav Krleža«, Zagreb.

Ćorić, B. 1978. *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*, Sarajevo.

Dizdar, M. 1969. *O starim bosanskim tekstovima*, u: *Stari bosanski tekstovi*, »Svjetlost«, Sarajevo.

Franolić, B. 1984. *An Historical Survey of Literary Croatian*, Nouvelles editions latines, Paris.

Gavela, Đ. 1950. *Dositej Obradović*, Novo pokolenje, Beograd.

Georgijević, K. 1969. *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb.

Golić, J. 1956. Počeci bunjevačke književnosti, *Republika* 5:28–29.

Grubišić, V. 1985. *Hrvatski jezik nakon II. svjetskog rata*, Hrvatska revija 35/2:272–286.

Horvat, V. 1978. *Vukov »Srpski rječnik« prema rječnicima isusovaca leksikografa: Kašića (1599?), Mikalje (1649), Habdelića (1670), Dela Bele (1728) i Jambrešića* (1742), Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 17/2:439–447, Beograd.

Hercigonja, E. 1981. *Mjesto i uloga hrvatske književnosti u književnom razvoju slavenskoga srednjovjekovlja,* u: Komparativno proučavanje hrvatske književnosti, Zagreb.

Hercigonja, E. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*, Liber, Zagreb.

Hercigonja, E. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja,* Matica hrvatska, Zagreb.

Ivić, P. 1969. *Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika*, Jezik XVI/4: 118–125.

Ivić, P. 1971. *Srpski narod i njegov jezik*, Srpska književna zadruga knj. 429, Beograd.

Ivić, P. 1985. *Dijalektologija srpsohrvatskog jezika*, Matica Srpska.

Ivić, P. 1988. u: Brozović, D. i Ivić, P. 1988.

Ivić, P. 1990. *Uloga i zasluge Đure Daničića*, *u:* Ivić, P. *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*, BIGZ – Jedinstvo, Beograd.

Ivić, P. 1990. *Nisam za sejanje nervoze*, *u:* Ivić, P. *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*, BIGZ – Jedinstvo, Beograd.

Ivić, P. 1990. *Jedinstvo i razjedinjenost srpskohrvatskog književnog jezika – aktuelni trenutak*, *u:* Ivić, P. *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*, BIGZ – Jedinstvo, Beograd.

Ivić, P. 1990. *Srednjovekovne srpske povelje kao dokumenti o jeziku i kulturi, u:* Ivić, P. *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*, BIGZ – Jedinstvo, Beograd.

Jonke, Lj. 1954. *Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, knj. II., 67–81.

Jonke, Lj. 1971. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb.

Kačić, M. 1993.–94. *Hrvatski jezik – Opis i propis, Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 28–29:105–110.

Kašanin, M. 1975. *Srpska književnost u srednjem veku*, Prosveta, Beograd.

Katičić, R. 1974. *Nešto napomena o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole II:225–257.

Katičić, R. 1986. *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb.

Krmpotić, M. 1992. *Jezični priručnik*, Hrvatska radio-televizija, Zagreb.

Krstić, K. – Guberina, P. 1940. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb.

Kujundžić, I. 1969. *Bunjevačko-šokačka bibliografija*, Rad JAZU 355:667–769.

Lisac, J. 1992. *Prošlost i sadašnjost hrvatskih dijalekata*, Hrvatska revija, 2:279–283

Magner, T. F. 1972. *Introduction to the Croatian and Serbian Language*, The Pennsylvania State University.

Marinković, R. 1978. *Vuk i srednji vek*, XVII. međunarodni sastanak slavista u Vukove dane 17/4:5–12, Beograd.

Milčetić, I. 1905. Kritika Rožićevih *Barbarizama*, Nastavni vjesnik.

Mladenović, A. 1969. *Stanje i problemi u proučavanju književnog jezika vojvođanskih Srba u predvukovskoj eposi*, Književnost i jezik br. 3, Beograd.

Moguš, M. 1993. i 1995. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Naylor, K. E. 1980. *Serbo-Croatian*, u: A. M. Schenker i E. Stankiewicz (ed.), *The Slavic Literary languages: Formation and Development*, New Haven, Yale Concilium of International and Area Studies.

Nikčević, V. 1969./70. *Neka neistorijska tumačenja narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba*, Jezik XVII/2:48–59.

Ostojić, I. 1971. *Kako su Hrvati nazivali svoj jezik*, Kolo 1–2, Zagreb.

Peco, A. 1978. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd.

Pekić, P. 1930. *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb.

Peti, M. 1995. *Jezikom o jezik (studije)*, Antibarbarus, Zagreb.

Pranjković, I. 1993. *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja,* Matica hrvatska, Zagreb.

Rizvić, M. 1980. *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, Sarajevo.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (dio 17), Zagreb 1959.–1962.

Samardžija, M. 1993–94. *Pregršt novosti iz jezične kroatistike*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju: 123–138.

Sekulić, A. 1970. *Književnost bačkih Hrvata*, Posebno izdanje Kritika, sv. 5, Zagreb.

Stevanović, M. 1964. i 1970. *Savremeni srpskohrvatski jezik*, Naučno delo, Beograd.

Stevanović, M. 1971. *O potencijalu II u književnom jeziku*, Naš jezik, Beograd.

Tafra, B. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska.

Vince, Z. 1978.–79. *Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, Jezik XXVI:76–88.

Vince, Z. 1978. *Putovima hrvatskog književnog jezika,* SNL, Zagreb.

Vončina, J. 1993. *Preporodni jezični temelji,* Matica hrvatska, Zagreb.

Vukomanović, S. 1987. *Refleksi glasa jat u Vukovoj Pjesnarici iz 1814. godine*, Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću: 103–111, Sarajevo.

Zelić-Bučan, B. 1971–72a. *Narodni naziv hrvatskoga jezika tijekom hrvatske povijesti*, Jezik I:1–18.

Zelić-Bučan, B. 1971–72b. *Narodni naziv hrvatskoga jezika tijekom hrvatske povijesti*, Jezik II:38–48.

* * *

Enciklopedija Jugoslavije (I. dio), JLZ, Zagreb 1982.

Hrvatska enciklopedija, sv. 3, 1942: 522–523.

Jugoslavenski književni leksikon, Matica srpska, Beograd 1971.

Opća enciklopedija JLZ-a (1982, sv. 8, str. 578).

Izvori

Moguš, M. – Bujas, Ž. *Kompjutorska konkordancija Razvoda istarskoga*, Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1976:26.

SPH 21 = *Djela Dominka Zlatarića* (prir. P. Budmani), Stari pisci hrvatski, knjiga XXI., JAZU, Zagreb 1899.

SPH 17 = *Djela Jurja Barakovića* (prir. P. Budmani i M. Valjavac), Stari pisci hrvatski, knjiga XVII., JAZU, Zagreb 1889.

SPH 16 = *Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Slavka Gučetića Bendeviševića*, Stari pisci hrvatski, knjiga XVI., JAZU, Zagreb 1888.

SPH 1 = *Pjesme Marka Marulića*, Stari pisci hrvatski, knjiga I., JAZU, Zagreb 1869.

SPH 3 = *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, Stari pisci hrvatski, knjiga III., JAZU, Zagreb 1871.

Mavro Vetranović, *Izabrani stihovi,* Erasmus naklada, Zagreb 1994.

SPH 27 = Andrija Kačić-Miošić, *Stari pisci hrvatski,* knjiga XXVII., JAZU, Zagreb 1942.

Srpske narodne pjesme, Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić, knj. I., Štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1891: *Posveta, predgovor i pogovor prvoj knjizi prvog izdanja (Beč, 1814.).*

Vuka Stef. Karadžića i Save Tekelije pisma visokopreosveštenome gospodinu Platonu Atanackoviću pravoslavnome vladici budimskome o srpskome pravopisu, sa osobitijem dodacima o srpskom jeziku. U Beču, u Štampariji jermenskoga manastira 1845.

Srpski rječnik 1818., u: Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga druga, Prosveta, Beograd 1966.

Izmail Ivanovič Sreznjevski, *Vuk Stefanović Karadžić* – biografska i bibliografska skica, Književnost br. 1., Beograd 1987.

SPH 30 = *Filip Grabovac. Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXX., JAZU, Zagreb 1951.

SPH 32 = Petar Zrinski, *Adrijanskog mora sirena* (prir. T. Matić), SPH, knjiga XXXII., Zagreb 1957.

Slovar slovenskega knjižnega jezika 1979., SAZU in Inštitut za slovenski jezik, tretja knjiga, Ljubljana.

PSHK 15/2 = *Hrvatski kajkavski pisci*, PSHK, knjiga 15/2, Zagreb 1977.

Sadržaj

Bilješka o piscu

Miro je Kačić rođen 2. srpnja 1946. godine u Pučišćima na Braču, gdje završava osnovnu školu. Gimnaziju i fakultet završava u Zagrebu. Na općoj lingvistici Provansalskoga sveučilišta u Francuskoj magistrirao je, te doktorirao s temom *La théorie des ensembles et l'analyse linguistique* (Teorija skupova i lingvistička analiza), gdje je promoviran u Docteur ès Lettres et Sciences Humaines. Disertacija mu je objavljena 1988. u Liellu, Francuska.

Od 1977. do 1987. boravio je i radio u Francuskoj: sedam godina kao lektor za hrvatski jezik na francuskim sveučilištima. U Aix-en-Provenceu predavao je na Ljetnoj školi za francuski jezik (CREDIF). Predavao je na Filozofskom fakultetu u Zadru opću i francusku sintaksu, te primijenjenu lingvistiku (primjena računala u jezičnim istraživanjima i u nastavi). Od 1989. do 1991. predstojnik je Odsjeka za francuski jezik i književnost, te prodekan za znanost Filozofskoga fakulteta u Zadru od 1989. do 1992. godine. Bio je članom raznih upravnih tijela fakulteta, pokrenuo rad informatičke predavaonice, informatizirao fakultet i opremio odsjeke neophodnom modernom opremom, te utemeljio podiplomski studij iz jezičnih znanosti.

Od svibnja 1992. radi u Zavodu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kao voditelj znanstvenoga projekta. Član je Uprave, a od 1994. i zamjenik predstojnika Zavoda za lingvistiku.

Sada je profesor na Katedri za algebarsku i informatičku lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Jedan je od pokretača Sveučilišnoga studija informatike Sveučilišta u Zagrebu i nositelj dvaju kolegija: Ustroj prirodnih i umjetnih jezika i Računalo i prirodni jezik.

Član je mnogih strukovnih društava u Hrvatskoj i inozemstvu, kao i društva Société Européene de culture. Član je uredništva i izvršni urednik časopisa *Suvremena lingvistika*. Surađuje s mnogima uglednima znanstvenicima iz Francuske.